

VU Research Portal

Economie bij de Millenniumwisseling

den Butter, F.A.G.

1999

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

den Butter, F. A. G. (1999). *Economie bij de Millenniumwisseling*. Lemma.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

ECONOMIE BIJ DE MILLENNIUMWISSELING

Frank den Butter

Versie4 augustus 2013

VOORWOORD

Ontegenzeggelijk is de millenniumwisseling een bijzondere gebeurtenis die slechts een minderheid van ons stervelingen meemaakt. Velen willen deze wisseling dan ook op de een of andere manier luister bijzetten, sommigen extravagant, anderen meer ingetogen. Dit boek is mijn manier om de millenniumwisseling niet onopgemerkt voorbij te laten gaan. Het is bedoeld voor (potentiële) opdrachtgevers, relaties, collega's, vrienden en bekenden, en het is betaald uit de opbrengsten van het contractonderzoek dat ik in de afgelopen jaren als lid en leider van het Applied Labour Economics Research Team (ALERT) heb verricht. Daarbij dank ik alle leden van het team en anderen voor de intensieve en leerzame discussies die ik met hen in de afgelopen jaren over ons vak (en andere zaken) heb mogen voeren. Daarnaast ben ik dank verschuldigd aan alle collega's die nuttig commentaar op de stukjes in dit boek hebben geleverd, en tenslotte aan Ruud Veen van Uitgeverij Lemma die dit boek voor een "vriendenprijsje" heeft willen verzorgen ondanks het feit dat er dit jaar vanwege het 150-jarig bestaan geen preadviezen van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde uit te geven waren.

Frank den Butter
Ouderkerk a/d Amstel
December 1999

INHOUD

Blz.

Voorwoord

Inleiding

Thema 1 Reizen

Estland als niemandsland tussen plan- en markteconomie

China in ontwikkeling en transitie

Canigou of Hudson?

Mexicaanse diensten

Thema 2 Handel en Bedrijf

De kraamkamer van het bedrijfsleven

Het maatschappelijk nut van accountantskantoren

Handelaartjes

Thema 3 Onderwijs en Onderzoek

Grenzen verleggen, maar waarheen?

De marginale student

Het congres

De economiebeoefening op weg naar de 21e eeuw

Waarom doen we het?

Thema 4 Meningen

Europessimisme

Een vijf-minuten mening

Flexibele arbeidsmarkt dankzij de EMU?

Verkiezingskoorts

De patser betaalt

Welke steen der wijzen werkt?

De grens van Amsterdam

De poet verdelen

Schiphol moet geluidsrechten betalen

Referenda

De technologieval

De kosten van desorganisatie

Jurering van grote projecten

De vernietigende macht van ouderen

Thema 5 Verassende Economie

Grote getallen

Menselijke mieren

De economie van het skipasje

Schatten voor een buidschat

Steenrijk

Rationeel kroeglopen

Evolutie
Te veel werken
Geluk en trouw
De macro-economie van het samenwerken
Zeepbelcultuur
De economie van de wijn
De schaduwprijs van zonneschijn
Sociale zekerheid brengt welvaart en werkloosheid
Als je haar maar goed zit
Economische hekserij

INLEIDING

Waarschijnlijk valt het met het millenniumprobleem nog allemaal wel mee. Echte rampen komen immers altijd onverwachts. Voorspelde rampen richten daarentegen bijna altijd weinig schade aan, of gebeuren niet omdat de voorspellingen zelfvernietigend blijken te zijn. Dit laatste geldt tenminste wanneer de voorspeller niet het lot van Cassandra treft, en zodanig de woede van Apollo heeft opgewekt, dat niemand geloof hecht aan de voorspellingen. Maar het ziet er niet naar uit dat dit lot Timmer en de zijnen, die in Nederland bemoeienis hebben gehad met de oplossing van het millenniumprobleem, is beschoren. Bovendien heeft de geschiedenis geleerd dat de Apocalyptische onrust die de eerste millenniumwisseling indertijd opriep, ook volledig onterecht was.

Vandaar dat deze selectie economische columns en korte opstellen die ter gelegenheid van de millenniumwisseling gebundeld zijn, zich ook in de eerste dagen van het jaar 2000 hopelijk in alle gemoedsrust laten lezen. En wanneer toch nog aan het begin van de nieuwe eeuw een aantal computers het laat afweten en zand strooit in het geïnformatiseerde raderwerk van het economisch leven, zal de bevolking zich opsplitsen in drie groepen. De eerste groep bestaat uit nerveuze en soms radeloze managers die zich de haren uit het hoofd trekken dat ze de goede raadgevingen van het millenniumplatform in de wind hebben geslagen. Zij zullen zo goed en zo kwaad als het gaat pogen hun bedrijf te redden. De tweede groep bestaat uit ervaren computerprogrammeurs en informatici, die voor hoge gages van hot naar haar rennen en in de weigerachtige computersystemen noodverbanden aanleggen om de zaak weer aan de gang te krijgen. De derde groep bestaat uit de overgrote meerderheid van de Nederlanders die rustig thuis afwachten tot de bui is overgedreven. Hoewel ik u geen hoge gages wil ontzeggen hoop ik dat u tot de derde groep behoort. Dan heeft u in ieder geval rustig de tijd voor dit boek. Het is bedoeld om bij de overgang naar het nieuwe millenium (maar ook voorbij die overgang) te lezen.

De meeste columns en korte verhaaltjes in dit boek zijn reeds elders gepubliceerd, zij het soms in een weinig toegankelijke bron. Bij het schrijven heb ik daarom ook nooit een thematische opzet of een rode draad voor een bundeling in een boek in mijn achterhoofd gehad. Pas achteraf is gepoogd enige ordening in de verscheidenheid aan te brengen door de stukjes met een enigszins overeenkomstige thematiek in aparte hoofdstukjes onder te brengen. Binnen deze hoofdstukjes is de chronologische volgorde van schrijven en publicatie aangehouden. Sommige stukjes zijn al wat ouder en tonen dat de geschiedenis inmiddels is voortgeschreden. Toch heb ik niet gepoogd alle verhaaltjes te actualiseren en heb alleen maar wat onduidelijkheden en schrijffouten in de oorspronkelijke teksten veranderd. Aan het begin van ieder verhaaltje wordt vermeld waar het oorspronkelijk gepubliceerd is en wordt zonodig iets over de achtergrond verteld. Een enkele keer volgt een naschrift bij een verhaaltje met mijn huidige mening of een toelichting op de huidige stand van zaken bij het desbetreffende onderwerp.

Het voornaamste doel van de verhaaltjes is om te laten zien welk een breed gebied de economische leer beslaat. Economen lijken soms vanuit hun leerstellingen overal wel een mening over te willen hebben. Wetenschappers uit andere disciplines vinden dat soms pedant en staan argwanend tegenover die betweterige economen. Toch is het vooral de verwondering over

allerlei verschijnselen en de oprechte nieuwsgierigheid naar de verklaring ervan die de economen ertoe verleidt om zich buiten de geëffende paden van het kengebied van de economie te begeven. Naar mijn mening is daar niets mis mee want verwondering en nieuwsgierigheid vormen immers de bron voor kennisverwerving.

Reizen

Als econoom doe je je wijsheid voornamelijk uit boeken en uit door anderen verzamelde gegevensbestanden op. Het kan geen kwaad af en toe op reis te gaan en je ogen zelf de kost te geven, ook al worden de denkbeelden dan ingekleurd door subjectieve en anecdotische waarnemingen.

ESTLAND ALS NIEMANDSLAND TUSSEN PLAN- EN MARKTECONOMIE

Dit is een verslag van een reis naar Estland, die op uitnodiging prof. Hans Jalasto van het Estonian Management Institute in oktober 1991 is gemaakt. Het verslag is eerder in 1992 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd en beschrijft de prille overgang van dit land van het Sovjet-juk naar zelfstandigheid.

De Baltische Republiek Estland bevindt zich in 1991 nog in het schemerige niemandsland tussen de centraal geleide planeconomie en de vrije markteconomie. Estland heeft een eigen taal en een eigen regering, maar nog geen eigen gezag. Op de hoogste vestingtoren van de hoofdstad Tallinn wappert fier de blauw-zwart-witte nationale driekleur, maar om het land binnen te komen heeft men een visum voor de Sovjet Unie nodig, dat slechts via de gebruikelijke lange bureaucratische weg verkregen kan worden. Russische soldaten bevolken nog steeds de straten van Tallinn, niet omdat ze nog Sovjet-belangen te verdedigen hebben, maar domweg omdat ze bij een terugkeer in Rusland niet gehuisvest kunnen worden. Velen van deze soldaten - het zijn nog jongens - vertonen trouwens Aziatische trekken en ogen angstig en aangeslagen. En ook als deze jonge vreemdelingen uiteindelijk naar hun verre moederland terug mogen, staat niet onmiddellijk een volledig uitgerust Estlands leger paraat om hen te vervangen. Van een economische zelfstandigheid is evenmin sprake, zolang de grenzen met Rusland slechts op landkaarten getrokken zijn en er geen registratie van in- en uitvoer plaatsvindt. De Estlandse kroon bestaat alleen in naam: men betaalt er met roebels, met het Kremlin op het biljet.

De vliegtocht naar Tallinn biedt al een vooruitzicht op de ontredde in dit land met zijn herwonnen maar nog papieren onafhankelijkheid. Tijdens de vlucht waarschuwt de piloot de passagiers dat de landing wel eens ruw kan zijn vanwege oneffenheden op de landingsbaan. Het klinkt weinig vertrouwenwekkend. Bovendien maakt het vliegtuig, eenmaal boven Estland aangekomen, een uitgebreide rondvlucht over het Estlandse landschap: volgens de piloot hebben de plaatselijke autoriteiten moeilijkheden met de radar en is het daarom onmogelijk om te landen. Ondanks deze perikelen is de twee-wekelijkse vlucht van Stockholm naar Tallinn al tijden volledig volgeboekt. Dit niemandsland trekt kennelijk veel avonturiers.

Geen bureaucratie

Na een uiteindelijk toch geslaagde landing verwacht ik een enorme bureaucratie bij de douane en daarom een lange wachttijd om het land binnen te komen. Niets is minder waar. Door een gunstige plaats in het vliegtuig ben ik als een van de eersten bij de grenscontrole, waar twee piepjonge beambten in een bedompt hokje even mijn paspoort en mijn visum bestuderen en mij vervolgens het land binnen laten. Opmerkelijk is dat ik in tweevoud al mijn meegenomen deviezen moet opgeven, maar dat met deze formulieren in het geheel niets gebeurt. Ook bij vertrek hoef ik ze niet in te leveren. Al met al sta ik zo'n tien minuten na de landing in de hal van het vliegveld en begroet mijn gastheer Hans Jalasto die me heeft uitgenodigd om een aantal lezingen op het Estonian Management Institute (EMI) te houden. In zijn Lada brengt hij me naar het Viru-hotel aan de rand van de oude binnenstad, waar een kamer voor me gereserveerd

is. Dit immense Intourist-hotel en ook het vliegveld van Tallinn dateren van 1980, toen tijdens de Olympische zomerspelen van Moskou de zeilwedstrijden in Tallinn gehouden werden.

In feite ruïneert het 22 etages hoge Viru hotel de skyline van oud-Tallinn. Uiterlijk lijkt dit hotel op zo'n typisch groot Amerikaans 150-dollars-per-nacht 3-sterren hotel. Op het onpersoonlijke karakter na bedriegt deze uiterlijke gelijkenis. Zo moeten de gasten zelf maar uitzoeken welke van de vier toegangsdeuren open is. Het baliepersoneel straalt zelfs niet de schijn van behulpzaamheid uit. Terwijl in een Westers hotel de ontvangsthal en de lounge s'avonds in een overvloed van gezellig licht baden, lijken deze ruimtes in het Viru hotel met hun schamele verlichting op het duistere voorportaal van een vervallen buurtbioscoop. Sinds de bouw van het hotel heeft men dan ook geen enkele poging tot onderhoud gedaan: de tapijten zijn versleten en de sombere bruine kleuren zijn in de loop van de tijd alleen maar donkerder geworden. Wanneer ik in afwachting van Jalasto dit schemerige gedoe zo zit aan te kijken, komt een Estlandse blondine, met kapsel en kleding volgens de modetijdschriften uit de zestiger jaren, opvallend dicht bij me in de buurt zitten.

Geen lichtreclames

De dag na aankomst wandel ik door de prachtige oude binnenstad van Tallinn. Deze voormalige Hanzestad heeft haar Middeleeuwse karakter vrijwel volledig behouden. De vele torens en bastions van de wallen van de bovenstad zijn nog grotendeels intact. Sommige torens hebben vriendelijke bijnamen zoals de *Kiek in de Kök*, een ronde verdedigingstoren met een dak van rode dakpannen uit het midden van de 15e eeuw. Vanuit deze toren kan men, bij wijze van spreken, zo door de keukenramen van de benedenstad naar binnen gluren. Ofschoon de Estische taal verder voor mij volledig onbegrijpelijk is, klinkt Kiek in de Kök een Nederlander toch niet vreemd in de oren. Zo zijn er in Tallinn veel verwijzingen naar de verbondenheid met de Nederlandse handelslieden.

Een wandeling door Tallinn is met recht een wandeling door het verleden. Niet alleen vanwege het historische karakter van de stad, met vele romantische hoekjes en binnenplaatsjes, en met vriendelijke stadsparken tussen de wallen waarbij de herfstkleuren prachtig harmoniëren met de in pasteltinten gesausde huizen, maar ook omdat de stad nog niet aangetast is door de commercialisering waarmee de westerse welvaart en het massatourisme gepaard gaan. Zo staan de stoepen, steegjes en pleinen niet vol met geparkeerde auto's, worden de gevels niet ontsierd door afschuwelijke lichtreclames en is de authenticiteit van de stad nog niet achter een gordijn van schreeuwerige schijn verdwenen.

Toch zal het land, wanneer de markteconomie zijn kans krijgt, deze toeristische attractie beter moeten exploiteren. Op het EMI doe ik na mijn wandeling vol enthousiasme de suggestie om in het Westen Tallinn als het *Baltische Carcassonne* te afficheren. Ik zie al voor me hoe tijdens het toeristen-seizoen, net als in die Zuid-Franse stad, de wallen 's avonds in zeeën van vloedlicht baden. De binnenstad wordt helemaal afgesloten voor het autoverkeer, zodat men ongestoord door de pittoreske straatjes kan slenteren en in leuke boetiekjes typische Estlandse producten kan kopen. Ook zouden er zomercursussen georganiseerd kunnen worden, gericht op de

Estlandse ontwerp- en handwerkkunst. Mijn indruk is dat de Esten net als hun Finse overburen daar een goede aanleg voor hebben en dat deze kwaliteiten na een beter contact met het westen nog verder ontwikkeld kunnen worden. Mijn gesprekspartners hadden wel belangstelling voor deze rozegeurige toekomstvisioenen, maar de ondernemingslust en de handelsgeest zijn tijdens de afgelopen jaren van Russische bezetting, zoals dit momenteel genoemd wordt, nogal in de verdrukking geraakt. Bovendien zijn de Esten wat melancholisch van aard en benadrukken liever de allerhande problemen waarmee ze geconfronteerd worden, dan dat ze zich enthousiast door droombeelden op sleeptouw laten nemen.

Ontbrekende markten

Maar het doel van mijn bezoek aan Tallinn is niet om vrijblijvende adviezen over de opbouw van een toeristenindustrie te geven. Ik heb me voorgenomen om in mijn lezingen op het EMI iets te vertellen over het gebruik van macro-economische modellen in de beleidsanalyse en in het bijzonder over de wijze waarop deze modellen benut worden voor het opstellen van macro-economische voorspellingen. Op dat gebied van de economische beleidspraktijk hebben wij in Nederland met Tinbergen als voorganger een grote traditie en daar weet ik ook meer vanaf dan van het bevorderen van het toerisme. Daarnaast hoop ik nog wat wetenschappelijke contacten te kunnen leggen en misschien zelfs een paar goede studenten te ontmoeten, die in het kader van het doctoraat-programma van het Tinbergen Instituut in ons land de kennis zouden kunnen opdoen die nodig is voor de opbouw van een markteconomie naar Europese snit.

Helaas blijven de goede studenten voor me verborgen en kan dit deel van mijn reismissie als mislukt worden beschouwd. Ook het rendement van de door mijn lezingen beoogde kennisoverdracht is twijfelachtig. Het EMI heeft tot taak om goede managers af te leveren, zo vertelde de waarnemend directeur mij - de feitelijke directeur is in de nieuwe Estlandse regering tot minister van Economische Zaken benoemd. Toch krijg ik niet de indruk dat mijn toehoorders tot de toekomstige economische elite van het land behoren. Bij navraag blijkt dat de cursisten van het EMI zowel uit het bedrijfsleven (lees Staatsbedrijven) als uit de ambtelijke overheidsinstanties worden gerecruteerd. Maar de selectie lijkt niet zozeer plaats te vinden op basis van ambitie of ontluikende kwaliteiten, maar veeleer worden de cursussen gevolgd door wat ingeslapen technocraten die op basis van jarenlange trouwe dienst naar het EMI zijn gezonden en zelf ook niet precies weten wat daar van hun verwacht wordt. Alleen een lid van de Estlandse Groene partij stelt kritische vragen over sombere toekomstscenario's waarin alle milieurampen die door de Sovjet-autoriteiten lange tijd verborgen gehouden zijn, de revue passeren.

Bij nader inzien besluit ik daarom ter plaatse mijn lezingen aan het gehoor aan te passen. Ik vertel dat Estland, nadat de grenzen daadwerkelijk gesloten zijn en de eigen economie op gang is gekomen, net als Nederland een kleine open economie is. In zo'n economie wordt een groot deel van de geconsumeerde goederen ingevoerd en een groot deel van de geproduceerde goederen uitgevoerd. Het is daarom zaak vooral die goederen te produceren waar men goed in is, en waaraan in het buitenland grote behoefte bestaat. Aan de andere kant is het niet nodig die goederen voor eigen gebruik te produceren die goedkoper in het buitenland gekocht kunnen worden. Zo komt het verschil ter sprake tussen de markteconomie en de planeconomie - door de

Esten zelf consequent 'command' economie genoemd. De heilzame, allocerende werking van de markten moet zoveel mogelijk worden benut, zo hoor ik me verder zeggen. De markten verschaffen via de prijsvorming informatie over de relatieve schaarste van de producten en leveren daarom prikkels om die producten te produceren waaraan het meest behoefte is. Dat levert ook het meest winst op.

Nu is deze blijde boodschap van de vrije markt in het voormalige Oostblok al zo vaak en zo luid verkondigd, dat een relativisering van het heil van de markt mij op zijn plaats lijkt. In ons land loopt immers nog zo'n 60% van het inkomen via de overheid die daarmee nog heel wat in de economische ontwikkeling kan bijsturen. Ook Estland zal niet moeten streven om een volledig vrije markteconomie te worden, met alle sociale problemen van dien, maar zou zich veeleer in de richting van onze gemengde economische orde moeten omvormen. Markten zijn namelijk lang niet altijd aanwezig, en waar markten ontbreken heeft de overheid een taak. Soms is die taak om het ontstaan van ontbrekende markten te bevorderen. Maar markten worden nu eenmaal niet bij decreet in het leven geroepen. Zo heeft het geen zin om een effectenbeurs op te richten, wanneer er geen solide bedrijven zijn die langs deze weg vermogen kunnen aantrekken. Een ander voorbeeld van een ontbrekende markt ontleen ik aan een lezing die de Engelse econoom Frank Hahn vlak voor mijn vertrek naar Tallinn in Amsterdam ter gelegenheid van de 80e verjaardag van de hoogleraren Hennipman en De Wolff had gehouden. Terecht memoreert Hahn dat er geen markt bestaat waarop de huidige generatie met de toekomstige generatie de milieu-erfenis verhandelt. In zo'n geval dient de overheid de rol van de markt op zich te nemen en er op toe te zien dat de belangen van de toekomstige generaties goed behartigd worden.

Ik heb geen idee of dit soort gedachten bij mijn gehoor in vruchtbare aarde valt. De communicatie loopt namelijk nogal moeilijk omdat de cursisten van het EMI nauwelijks Engels verstaan, en iedere zin door een vertaalster - die zelf geen econome is - in het Estisch moet worden overgezet. Hoewel de vertaalster zelf beweert geen iota van mijn lezing te begrijpen, verzekert Jalasto mij dat de vertaling uitstekend is, vooral omdat de vertaalster voor ieder woord uit het economisch jargon een equivalent in het Estisch weet te vinden. Deze zuiverheid van de taal wordt zeer gewaardeerd, omdat de Esten hun taal, die slechts door 1 miljoen mensen gesproken wordt, als een groot cultuurgoed beschouwen dat glorieus de Russische bezetting heeft overleefd.

Valse prijzen

In het huidige economische niemandsland van Estland zijn het duidelijk nog niet de prijzen die de via het marktmechanisme verkregen informatie over de schaarste in zich bergen. Een wandeling door Tallinn, en vooral een bezoek aan het plaatselijke warenhuis leert, dat informatie over schaarste zich via een heel ander mechanisme manifesteert. Zonder enige voor een buitenstaander begrijpelijke aanleiding posteren zich voor bepaalde toegangsdeuren op straat lange rijen wachtenden. Soms gaat het daarbij om een deur van een winkel waar de schappen overigens net zo leeg zijn als in een naburige winkel zonder rij, soms gaat het ook zo maar om een deur op straat waarbij het voor mij volstrekt onduidelijk is welke waar daarachter verhandeld wordt. Hetzelfde fenomeen doet zich in het plaatselijke warenhuis voor. Bij

sommige verkooppunten staan lange rijen wachtenden, maar bij andere staan nauwelijks kooplustigen, terwijl de schappen toch even goed, of even slecht, gevuld lijken. Kennelijk heeft de Estlandse bevolking in de afgelopen jaren van de centraal geleide planeconomie een feilloos en subtiel gevoel ontwikkeld om de informatie over schaarste van goederen in de lengte van de wachtrij tot uitdrukking te brengen. Wellicht kunnen zo ook de 'echte' marktprijzen benaderd worden door de feitelijke verkoopprijzen te corrigeren voor de lengte van de rij. Aan de andere kant duiden gevulde schappen zonder kooplustigen erop dat de planmatig vastgestelde verkoopprijs te hoog is.

De meest spectaculaire rij die ik zie, wordt gevormd door wachtende auto's voor het benzine-station aan de uitvalsweg van de stad. Volgens Jalasto bedraagt de wachttijd hier wel vier uur, voor 15 liter benzine. Direct begin ik mij schuldig te voelen, want Jalasto heeft mij een halve dag lang in zijn Lada door de omgeving van Tallinn rondgereden. Hij heeft echter via het EMI een andere manier om aan benzine te komen. In mijn lezing gebruikt ik deze rij als voorbeeld om aan te geven wat het verschil is tussen een partiële economische analyse in een planeconomie en in een markteconomie. In een markteconomie vraagt men zich af wat het gevolg is van een verhoging van de benzineprijs voor de vraag naar benzine, terwijl in een planeconomie zou kunnen worden gezien in welke mate de lengte van de rij afneemt bij een verhoging van de benzineprijs.

Waardeloze roebels

Een andere prijs die in de Westerse wereld min of meer door relatieve schaarsteverhoudingen wordt bepaald is de wisselkoers. Jarenlang is de koers van de roebel echter kunstmatig hoog gehouden, maar deze tijden zijn voorgoed voorbij. De ontluistering van de roebel in het niemandsland tussen planeconomie en markteconomie is zelfs zo groot dat het mij in verwarring brengt. Bij aankomst in het hotel zie ik een Bank waar ik mijn meegebrachte dollars in roebels kan omwisselen. Omdat er geen rij voor het loket staat krijg ik het gevoel dat de koers ongunstig is. Een te korte blik op de koerslijst leert dat een roebel 50 cent waard zou zijn was. Nadat ik van Jalasto 100 roebel voorschot op het honorarium voor mijn beide lezingen heb gekregen, en mij is toegezegd na afloop nog eens 200 roebel te krijgen, bekommer ik me in eerste instantie niet meer om de geldwissel. Nou ja, 150 gulden lijkt mij wat weinig voor twee lezingen. Mijn gastheer beaamt dit en geeft toe dat dit bedrag weliswaar voor westerse begrippen laag is maar dat het in Estland een derde deel van een maandsalaris betekent. Door Tallinn wandelend valt het me op dat de meeste goederen volgens deze roebelkoers goedkoop, maar niet extreem goedkoop zijn. Zo kost een overhemd van zichtbaar slechte kwaliteit 28 roebel, dus naar ik denk, veertien gulden. Op een ansichtkaart van 60 kopeken (0,6 roebel) moet een postzegel van 30 kopeken: veel goedkoper dan bij ons, maar ... de kaart doet er dan ook ruim drie weken over.

Toch ga ik nog eens naar de Bank terug, omdat ik op straat weinig andere wisselmogelijkheden ben tegen gekomen. Dan blijkt dat ik me bij de koersomrekening lelijk heb vergist en dat de roebel niet 50 cent maar 5 cent waard is. Hoewel dit de hoogte van mijn honorarium voor de lezingen in een ander daglicht stelt, voel ik mij met mijn harde westerse valuta plotseling letterlijk de koning te rijk. Voor 40 dollar krijg ik meer dan een Estlands maandsalaris aan

roebels. Een gevoel van gêne om hiervan te profiteren is snel onderdrukt. Wat te denken van een platenwinkel waar een CD 24 roebel kost. Helaas kan ik mijn ingebakken mentaliteit als selectieve Westerse consument niet onderdrukken, en kies uit het hele assortiment van drie CD's er slechts twee. Achteraf zonde, want wie laat er nu voor f 1,20 een CD liggen?

Het spreekt voor zich dat het land zich niet lang zulke valse prijzen kan permitteren. Maar waar begint de weg die Estland naar onze economische orde en ons welvaartsniveau leidt? Vooralsnog zien mijn gesprekspartners op het EMI vanuit hun sombere gemoed alleen maar problemen, en die zijn er natuurlijk ook legio. Wat te denken van de Russische (im)migranten die 30% van de bevolking uitmaken en die in het oosten van de stad in een gigantisch complex met grauwe betonnen woonkazernes leven? En wat te denken van het Estlandse Staats Symfonie Orkest dat eens onder leiding van de beroemde dirigent Neeme Järvi triomfen vierde, maar dat nu, sinds de westerse grenzen op een kier staan, 40 van zijn beste musici naar Finland ziet afreizen? Vooralsnog heeft het land alleen nog zijn papieren onafhankelijkheid. En wat heb ik daar met mijn vrijblijvende boekenwijsheden te bieden? Plannen, geld: het is immers allemaal nog maar papier. Eerlijk gezegd voel ik me opgelucht wanneer ik dit niemandsland weer kan verlaten en ik niet aan de lijve de werkelijke problemen in dit land hoef te voelen. Niet uren in de rij hoef te staan voor wat benzine. Het is te hopen dat de Esten aan de herwonnen onafhankelijkheid voldoende veerkracht weten te ontfangen en zelf tussen alle welgemeende adviezen de juiste uitweg uit de wanorde weten te vinden. Misschien kunnen we dan over vijf of tien jaar daarover in het Baltische Carcassonne een prestigieuze en duurbetaalde zomercursus volgen.

CHINA IN ONTWIKKELING EN TRANSITIE

Dit is het verslag van een reis naar China die een aantal Nederlandse milieu-economen op uitnodiging van de Chinese Academie van Sociale Wetenschappen in april 1996 heeft gemaakt. Een deel van dit verslag is eerder als column in een speciaal nummer over ontwikkelingseconomie in het *Economisch Bulletin* verschenen.

De ontwikkelingseconomie is niet langer een buitenbeentje in de Economische Wetenschappen, vooral geschikt voor de idealisten onder de economen. Vanwege de grote veranderingen in de wereld en de daarmee gepaard gaande verbreding van de problematiek is de ontwikkelingseconomie veel meer binnen de kern van de economische discipline komen te liggen. Het is helaas niet zo dat de problemen waarop de ontwikkelingseconomie zich vanouds richt, zijn verdwenen. Integendeel, er is nog steeds sprake van een schrijnende armoede en inkomensongelijkheid in de wereld. Het is daarentegen juist de veel grotere aandacht voor de ontwikkelingsaspecten in de algemeen economische theorievorming, die een assimilatie tussen de ontwikkelingseconomie en de overige deeldisciplines van de algemene economie tot stand hebben gebracht. Het gaat daarbij om de beschrijving van de processen van transitie en structurele verandering. Deze theorievorming heeft een veel breder toepassingsgebied dan de Derde Wereld waartoe de ontwikkelingseconomie zich traditioneel beperkte. Hierbij valt te denken aan de enorme economische problemen die het proces van transitie in de voormalige communistische landen in Oost-Europa met zich mee brengt, maar ook aan de snelle economische ontwikkeling van een groot aantal landen in Zuidoost-Azië.

Beide aspecten, een snelle economische ontwikkeling en een zekere mate van transitie, doen zich voor in China. Dit land heb ik in april 1996 met een delegatie van Nederlandse milieu-economen bezocht. Aandacht voor de ontwikkelings- en ook de milieuproblematiek van China is niet van belang ontbloot. Immers, dit land is, gemeten naar een bevolking van 1,3 miljard mensen, het grootste land ter wereld. Bovendien is de economische ontwikkeling er inderdaad zeer voortvarend. Over de periode 1990-2000 neemt het nationaal inkomen bijna met de factor 2,5 toe, terwijl over de periode 2000-2020 een verviervoudiging van het nationaal inkomen wordt voorzien¹.

Met de gevolgen van deze snelle ontwikkeling en de daarmee toegenomen milieu-druk werden wij al direct na aankomst in Beijing geconfronteerd. De autorit van het vliegveld naar het hotel duurde eindeloos vanwege de enorme verkeerschaos. Overdag is Beijing één grote verkeersopstopping, en zelfs de fietsers raken zo af en toe in een file verzeild. Toch heeft de stad een breed wegennet en een dubbele ring met moderne, verhoogd aangelegde zesbaans-snelwegen. Bovendien hangt er, vooral bij mooi weer, een zware smog over de stad.

Aldus maakt het ontwikkelingsprobleem plaats voor het probleem van de economische ontwikkeling. De milieuproblematiek is hiervan een belangrijk onderdeel, zeker in een kolossaal

---

¹ Deze gegevens zijn ontleend aan Yao Yufang, *The Strategy of Energy Development and Environmental Protection in China*, paper gepresenteerd tijdens de workshop van Chinese en Nederlandse milieu-economen, Beijing, 22-24 April, 1996.

land als China waar in de komende decennia de energiebehoefte enorm zal toenemen en waar deze energie nog in belangrijke mate via kolenstook wordt verkregen. Terwijl de armoede in de Derde Wereld niet een directe bedreiging voor het 'rijke Westen' vormde, en de in dat kader geboden ontwikkelingshulp nog met een zweem van altruïsme en onbaatzuchtigheid was omgeven, heeft het milieubederf dat het gevolg is van de snelle economische groei in landen zoals China, wel direct zijn terugslag op ons rijke deel van de wereld. Wanneer immers door een toename van het broeikaseffect de zeespiegel stijgt en er een wereldwijde klimaatverandering optreedt, is dat ook voor onze eigen economie van belang. In die zin beschikte onze delegatie van Nederlandse milieu-economen zelfs over een 'verborgen agenda', iets waarover ik pas in het vliegtuig werd ingelicht. Formeel had de workshop in Beijing tot doel om tussen de Chinese en de Nederlandse economen kennis uit te wisselen over de relatie tussen economische groei, het beheer van de natuurlijke hulpbronnen en het milieu. Maar daarnaast werd onze wetenschappelijke bijeenkomst ook als breekijzer gebruikt (en ik zou in dit geval niet zeggen 'misbruikt') om op regeringsniveau tot samenwerking op het gebied van het milieubeheer te komen.

Vanuit Nederlands gezichtspunt ging het daarbij om de levering van technische kennis in het kader van het zogeheten 'Activities Implemented Jointly programme'. Het doel van dit programma is dat de rijke landen de ontwikkelingslanden materiële en technische steun bieden bij het terugdringen van de milieuverontreiniging. Dergelijke hulp zou dan uiteindelijk kunnen resulteren in minder zware normen om de vervuiling in eigen land terug te dringen. De ontwikkelingslanden voelen echter niets voor een dergelijke uitruil van vervuilingsrechten ('credits') tegen technische steun. Vandaar dat Nederland, waar een flinke pot geld voor dit programma beschikbaar is, naast een paar projecten in Oost-Europa alleen nog maar aan het kleine Bhutan een mini-waterkrachtcentrale heeft weten te slijten.

Toch hadden de Chinezen wel belangstelling voor samenwerking met Nederland. Deze belangstelling werd op zeer subtiële wijze getoond. Als laatste deel van de driedaagse workshop was een ronde-tafel-bespreking gepland waar de Chinezen en de Nederlanders, 'als wetenschappers onder elkaar', de mogelijkheden tot samenwerking zouden bespreken. Maar tijdens deze bijeenkomst waren van de Chinese kant wel opeens twee regeringsambtenaren aanwezig. De eerste hield daarbij een urenlang betoog, dat er van dit soort samenwerking geen sprake kon zijn, zeker niet wanneer vanuit Nederlandse kant ook nog eens de hoop bestond dat er credits mee te verdienen zouden zijn. Vervolgens nam een iets lager, maar waarschijnlijk met meer macht bekleedde regeringsambtenaar het woord en vertelde onder welke strikte voorwaarden er wellicht toch van samenwerking sprake kon zijn. De onwezenlijke en gespannen sfeer van geheime diplomatie die deze bijeenkomst kenmerkte, werd nog versterkt door het feit dat het gebeuren niet plaatsvond in een luisterrijke congreshal, maar ergens in een bedompt achteraf-zaaltje in een populair hotel, zo'n 6 kilometer buiten het centrum van Beijing. Ofschoon sommigen van ons tijdens deze bijeenkomst vanwege de nogal bizarre situatie en volledige onbekendheid met dit soort diplomatieke rituelen nauwelijks onze lachstuipen wisten te bedwingen, hebben wij een paar maanden later toch in de krant kunnen lezen dat Milieu-minister De Boer een beginsel-overkomst met de Chinezen over samenwerking op milieugebied heeft gesloten.

Behalve een snelle economische ontwikkeling maakt China ook een transitie van een plan-economie naar een vrije markt economie door. Formeel wordt dit laatste natuurlijk nog niet erkend. Maar de commercie is sterk in opkomst en de Chinezen zijn altijd al een volk van handelaars geweest. Een parmantig voorbeeld is het Mausoleum van voorzitter Mao op het grote Tian'anmen Plein, het Plein van de Hemelse Vrede. Het bezoek aan het gebalsemd en opgebaarde lichaam van de Grote Roerganger is strak georganiseerd. In twee rijen worden de bezoekers aan het Mausoleum - voor het overgrote deel Chinese toeristen die uit alle delen van het land hun hoofdstad komen bezoeken - in wandeltempo langs de glazen kooi geleid., waar de voorzitter ligt opgebaard. Na afloop komt men echter niet door de uitgang direct terug op het Tian'anmen Plein, maar moet men nog via een zigzag-route langs een groot aantal winkeltjes lopen, waar allerlei souvenirs, snuisterijen en Mao-aandenken worden verkocht. De banaliteit van deze verplichte gang langs de commercie staat in schril contrast met de gewijde stemming die in het Mausoleum heerst.

Van het hybride karakter van de Chinese maatschappij, enerzijds de transitie van een sterk geregleerde plan-economie naar een door het privé-initiatief gekenmerkte markteconomie, en anderzijds de overgang van een arm ontwikkelingsland naar een moderne ontwikkelde economie, werd ik mij nog eens goed bewust op mijn laatste avond van het bezoek aan China. Achter ons hotel bevond zich een woonwijk die karakteristiek is voor Beijing: rechte straten en daartussen eindeloze rijen saaie woonkazernes. Miljoenen inwoners van Beijing brengen hun leven in dit soort kleine flatjes door. Tot zover symboliseert de wijk de geordende grijsheid van de plan-economie. Op straat manifesteert zich echter de markteconomie, en ook wel een beetje de Derde Wereld-economie, in een lange rij kraampjes en gammele optrekjes waar een levendige handel plaatsvindt. Kleding, thee, fruit, groente en allerlei andere levensmiddelen kan men er kopen. Op straat wordt gekookt en er is een rijke sortering van etablissementen waar men wat kan eten of een drankje kan nuttigen.

Een paar collega's hadden hier zelfs al een soort stamkroeg gekregen, en hadden een goede, zij het non-verbale, verstandhouding opgebouwd met de Chinese uitbaters, die dit ook allemaal erg interessant vonden. Op die laatste avond ben ik met mijn collega's naar hun stamkroeg meegegaan en raakte zo ondergedompeld in het Chinese leven van alledag. Terdege besepte ik dat ik een buitenstaander was en de volgende dag naar mijn eigen wereld, hier ver vandaar, zou terugvliegen. In deze wat contemplatieve stemming viel mij een jonge vrouw op die met een grote wok op een klein fornuisje haar bijdrage leverde aan de straathandel. Ze had een sprekend gelaat dat nog net de twinkeling van de jeugd toonde, maar ook tekenden zich al de zorgen en vermoeienissen van het leven. In de tijd dat ik haar zo zat de bekijken waren er nauwelijks mensen iets bij haar komen eten. Soms wisselde ze met enige vertwijfeling in haar blik een paar woorden met haar man: over het gebrek aan inkomsten en klanten, zo verbeeldde ik mij. Ook kwam af en toe een zoontje langs dat in deze late avond verderop op straat aan het spelen was. Het leek een doorsnee Chinees gezin, niet eens zo volks, dat met wat straathandel het hoofd boven water probeerde te houden. De volgende avond, bedacht ik me, zouden zij daar weer zijn, temidden van die talloze miljoenen andere Chinezen. Zelf zou ik dan terug in die andere wereld

zijn, waar ik mij dankzij onze welvaart mag bezighouden met abstracte denkbeelden over economische ontwikkeling en de milieuproblematiek.

CANIGOU OF HUDSON?

Deze column, die in 1993 in het *Economisch Bulletin* is gepubliceerd, is geschreven op het landgoed Mas Jual, aan de voet van de Canigou; een nabije heuveltop geeft een schitterend panorama over de abdij van Saint-Michel-de-Cuxa en het omringende bergland

In een lieflijk zijdal van het riviertje de Têt in de Franse Pyreneeën ligt tussen de wijngaarden en de fruitbomen de abdij van Saint-Michel-de-Cuxa. Als een imposante wachter torent de Canigou, de heilige berg van de Catalanen, hoog boven het kloostercomplex uit. Met de loop van de seizoenen kent de berg vele gezichten. In de winter zijn de hellingen met een flink pak sneeuw bedekt en soms bereikt de sneeuw ook de abdij in het dal. De witte top van de berg tekent zich scherp tegen de blauwe lucht af. De lente brengt wassende bergbeken, een veldboeket van bloemen in het opschietende gras en de heldere roep van de wielewaal. Maar ook zijn er in de lente perioden met regen, met wolken die als mist in het dal afdalen en die de top van de berg in een mysterieuze nevel hullen. De zomer valt als een warme deken over het dal, en mens en dier zoeken loom de schaduw op. De hagedisjes schieten snel achter een steen weg en in de avond houden de krekels hun luid concert. De wilde tijm en de andere planten in het grasland die goed de droogte verdragen, verspreiden een kruidige geur. Soms ontwikkelt zich rond de Canigou plotseling een onweer dat de aarde doet trillen. In de herfst staan de beddingen van de bergbeken droog en is het land bruin verdort. Het is tijd voor de wijnoogst. Tot eind november en vaak tot nog later blijft het prachtig weer en behoudt het landschap het pastelkleurige palet van de herfsttooi.

Het is duidelijk dat de abdij niet zomaar op een willekeurige plaats is opgericht maar dat de lokatie met zorg is uitgezocht. Het is een gewijde plaats die de sfeer van godsvrucht en devotie ademt en religieuze krachten oproept. Hier kan men mediteren en tot inkeer komen.

De huidige abdij-kerk die aan de heilige Michaël is gewijd, kent een pre-Romaanse stijl. De kerk werd in september 974 ingewijd onder de abt Garin die één van de grootste abten van de tweede helft van de 10e eeuw was. Deze abt onderhield vriendschappelijke contacten met een aantal belangrijke personen, waaronder de Paus, en had op één van zijn vele reizen naar Italië de Doge van Venetië, Piero Orseolo ontmoet. Deze zeer gefortuneerde Venetiaan gaf zijn wereldlijk leven op om in de Cuxa Benediktijner monnik te worden en aldus de rest van zijn leven in betrekkelijke afzondering aan de voet van de Canigou door te brengen. Hij nam een deel van zijn omvangrijk persoonlijk kapitaal mee als geschenk voor het klooster, evenals enkele relikwieën, hetgeen het klooster een groot aanzien gaf.

Vanuit kunsthistorisch oogpunt vond in de 12e eeuw een belangrijke uitbreiding plaats. Er werd een kloosterhof met zuilgaanderijen opgericht, met prachtige beeldhouwde kapitelen. Deze kapitelen, gemaakt van het roze marmer uit de lokale groeven, vormen een belangrijk voorbeeld van de Romaanse beeldhouwkunst en maken bovendien de Cuxa tot het eerste klooster van Catalonië met beeldhouwwerk. Er zijn kapitelen met uitsluitend plantendecoraties, afgeleid van de versieringsmotieven van de Korinthische kapitelen, met acanthusbladeren en palmetten.

Andere kapitelen tonen fabeldieren en voorstellingen uit de Oosterse mythologie: leeuwen ingeklemd tussen menselijke wezens, adelaars en aapachtigen. Kortom voorstellingen waarvan de symbolische betekenis in de Middeleeuwen veel duidelijker was dan tegenwoordig, maar waarvan men ook nu nog wel aanvoelt dat ze in het landschappelijke decor thuis horen.

Na de Franse Revolutie in 1789, waarin veel kerken en kunstschaten geplunderd werden, raakte ook de Cuxa in verval. Een verval dat zich voortzette rond 1840 toen een deel van het gebouw werd afgebroken aangezien de toenmalige eigenaar het terrein voor industrieel gebruik wilde aanwenden. Allerlei onderdelen van de kloostergang raakten over heel Frankrijk verspreid en in 1907 heeft de Amerikaanse amateur-kunsthistoricus George Grey Barnard een groot aantal kapitelen uit de Cuxa gekocht en naar Amerika verscheept.

Tegenwoordig is de Cuxa gereconstrueerd. Het nog in Frankrijk aanwezige materiaal is bij deze reconstructie zo goed mogelijk benut, maar van de in totaal 84 kapitelen blijken er zich 53 in de Verenigde Staten te bevinden. Ook een belangrijk gedeelte van de overige bouwfragmenten is naar de Verenigde Staten verdwenen. Dit maakt het onmogelijk om de Cuxa volledig in de oude staat aan de voet van de Canigou te herstellen.

Maar wat is er nu met die kapitelen en die andere bouwfragmenten van de Franse kloosters in Amerika gebeurd? Die zijn in New York terechtgekomen waar, in het 'Fort Tyron Park' aan de oever van de rivier de Hudson, in 'The Cloisters' een soort replica van een Frans klooster is opgericht. Drommen toeristen kunnen daar nu de kapitelen van de Cuxa bewonderen. Maar het silhouet van de Canigou, en de bijbehorende wisseling van seizoenen, geuren en geluiden vallen niet te verplaatsen; evenmin de gewijde plaats waar deze Middeleeuwse bouw thuis hoort: dat is voor geen goud te koop!

De economische moraal van dit verhaal betreft de waarde van cultuurmonumenten. Vanuit commercieel oogpunt is het het beste om cultuurmonumenten daar op te richten waar het grootst en meest draagkrachtige publiek ervan kan genieten. Vanuit deze optiek zou het bijvoorbeeld beter geweest zijn de Tempel van Abou Simbel in Zuid-Egypte naar Disneyland te verhuizen in plaats van een stukje naar boven, toen de oorspronkelijke plek van deze tempel door het stuwmeer van de Assouan-dam onder water werd gezet. Voor het commercieel belang valt dan ook de oever van de Hudson te verkiezen boven de voet van de Canigou voor de heroprichting van het Cuxa-klooster. Maar de cultuur-historische waarde van een monument hangt mede af van de plaats waar het thuis hoort. Zeker geldt het voor dit klooster waar de omgeving onmisbaar is om de sfeer van het oude kloosterleven op te roepen. Vandaar dat 'The Cloisters' aan de oever van de Hudson nauwelijks cultuur-historische waarde heeft, maar de Saint-Michel-de-Cuxa aan de voet van de Canigou zeer veel. En als welvaartseconoom vind ik cultuur-historische waarde belangrijker dan commerciële waarde.

MEXICAANSE DIENSTEN

Deze column is eerder in 1995 in het speciale Mexico-nummer van het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Natuurlijk was het een noodlottige nalatigheid van de organisatoren om mij niet uit te nodigen voor de Mexico-reis van de economische faculteit van de VU. Had ik deze reis wel meegemaakt, dan zou ik deze speciale bijdrage over Mexico hebben kunnen vullen met het spannende relaas over de manier waarop VU-economen aan de 'wraak van Moctezuma' zijn ontkomen. Of - zoals ik nu als gefrustreerde thuisblijver heimelijk hebben gehoopt - hoe zij deze wraak juist in alle lijdzaamheid hebben moeten ondergaan.

Maar ja, nu moet ik uit andere bronnen putten om iets over Mexico te vertellen. Dat kan door er interessante economische verhandelingen over dit Midden-Amerikaanse land bij te halen, of door eigen herinneringen op te diepen. Daar ik niet zo direct over interessante verhandelingen beschik, ben ik op eigen herinneringen aangewezen. Helaas stammen die herinneringen uit een ver verleden en zijn bovendien nogal mager. Mijn enige bezoek aan Mexico heeft namelijk uiterst kort geduurd: slechts een paar uur.

Het was in 1968. Als student heb ik indertijd met een \$99-ticket met Greyhound-bussen een rondreis door de Verenigde Staten gemaakt. In die tijd was de dollar nog *f* 3,60 waard, zodat zo'n Amerikaanse reis voor een student aan scherpe budgetrestricties was gebonden. Daarom reisde ik voornamelijk 's nachts in de Greyhound-bussen en vervulde overdag mijn toeristische plichten. Dat bespaarde flink wat hotelkosten. Mexico kwam in beeld toen ik 's nachts in El Paso in Texas was aangekomen. El Paso ligt aan de Rio Grande die hier de grens tussen de Verenigde Staten en Mexico vormt. Aan de overkant van de rivier ligt Ciudad Juarez, de Mexicaanse dubbelstad van El Paso. Zo ben ik vanuit El Paso naar Mexico gewandeld. Omdat mijn karakter mij aanzet tot sterk risicomijdend gedrag, zeker tijdens buitenlandse reizen, heb ik op de brug over de Rio Grande bij de Amerikaanse douane nauwgezet nagevraagd of ik bij terugkeer weer tot de Verenigde Staten zou worden toegelaten. Dit land uitwandelen is makkelijk, maar binnenkomen vanuit Mexico kan veel meer problemen opleveren. Veel Mexicanen zwemmen dan ook via de Rio Grande naar de Verenigde Staten om in dat land - illegaal - hun geluk te beproeven. Gelukkig bleek mijn visum voor de Verenigde Staten een terugkomst in dit land toe te staan, zodat ik mijn zwembroek in El Paso kon achterlaten.

Hoewel in El Paso al flink de Latijnse wind waait, waait deze in Ciudad Juarez toch nog veel sterker. Het is een andere wereld. Toch wil ik niet beweren in deze paar uurtjes het echte Mexico te hebben leren kennen. Opvallend is namelijk dat Ciudad Juarez sterk op het Amerikaanse grenstoerisme is gericht. En de ervaring - tegenwoordig ook in Nederland - leert dat de nabijheid van de grens specifieke vormen van dienstverlening uitlokt.

Dit gold indertijd al voor Ciudad Juarez. Zo was er een grote etalage vol met kunstgebitten. Maar de meest opmerkelijke speciale dienstverlening werd overal met grote uithangborden en lichtbakken aangeprezen. Toen ik deze reclame voor de plaatselijke negotie wilde fotograferen en naar de juiste compositie zocht, werd ik door een man aangesproken met de vraag 'Señor, quiere muchachas? Muchachas muy bonitas!' Aangezien ik het jaar daarvoor een paar dagen op

het Spaanse strand had doorgebracht, begreep ik om welke diensten het ging. Een ferm 'No gracias' bleek echter niet voldoende om deze handelaar af te schrikken. Wellicht dat ik hem ook met een verwijzing naar de borden die ik aan het fotograferen was, op het verkeerde been zette. Want met een glimlach vol begrip vervolgde hij met 'Oh, señor quiere divorciar?' Nu viel dat aanbod als jonge vrijgezel volstrekt buiten mijn referentiekader, maar het was wel verklaarbaar. De lieden die in Ciudad Juarez op zo overduidelijke wijze via grote borden hun waar aanprezen, waren namelijk goedkope advocaten, gespecialiseerd in scheidingszaken. 'A Mexican divorce' was in de Verenigde Staten een begrip: 'trouwen in Las Vegas en scheiden in Mexico' symboliseerde de vluchtigheid van het echtelijke geluk.

Al met al toont dit voorval hoe instituties en regelgeving - een scheiding in Mexico is rechtsgeldig in de Verenigde Staten - tot specifieke dienstverlening in de grensstreken kan leiden. Wellicht vormen deze diensten waarbij de kostenverschillen opwegen tegen de noodzakelijke reiskosten ook een aspect dat in de leer van de internationale handel uitwerking verdient.

Handel en bedrijf

Eigenlijk gaat het hier, zeker in Nederland, om het meest belangrijke onderdeel van de economie. Vele economen verdienen in handel en bedrijf een goed gevulde boterham. Ik schaam me daarom een beetje dat slechts een paar van mijn stukjes onder dit hoofd te rubriceren zijn.

DE KRAAMKAMER VAN HET BEDRIJFSLEVEN

Deze column is eerder in 1993 in een speciaal nummer over het Midden- en Kleinbedrijf in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd. Vermeld zij dat indertijd veel commotie was rond bijklussende hoogleraren naar aanleiding van het kortstondig Staatssecretariaat van Roel In't Veld.

Eigenlijk had ik dit stukje over bijklussende hoogleraren willen schrijven. Maar de redactie heeft mij opdracht gegeven om in het kader van dit speciale nummer het Midden- en Kleinbedrijf te belichten. Nu ben ik als bijklussende hoogleraar gewend mij gedwee aan opdrachten te houden en voldoe dan ook gaarne aan de wens van de redactie. Het bijklussen aan deze reeks columns in het *Economisch Bulletin* (EB) levert mij namelijk een constante stroom met boekenbonnen op, zodat ik mijn belezenheid geheel en al op kosten van het EB kan onderhouden. Die stroom reken ik zo langzamerhand tot mijn permanente inkomen en daarom haal ik liever niet de gramschap van de redactie op mijn hals. Bovendien sluiten Midden- en Kleinbedrijf en bijklussende hoogleraren als onderwerpen vrijwel naadloos op elkaar aan, aangezien een aantal van mijn bijklussende collega's hiervoor een BV heeft opgericht en dus tot het Kleinbedrijf (en soms zelfs tot het Middenbedrijf) kan worden gerekend.

Nu echt over het Midden- en Kleinbedrijf. Waarom houden economische wetenschappers zich speciaal met het Midden- en Kleinbedrijf bezig? Immers, in de economische theorie beschrijft de leer van het producentengedrag het doen en laten van de ondernemers. Deze gedragsbeschrijving is in beginsel onafhankelijk van de omvang van de onderneming. En wanneer men in de economische statistieken het bedrijfsleven opdeelt, gebeurt dit naar de verschillende bedrijfstakken en niet naar bedrijfsomvang. Ook worden vele collectieve arbeidsovereenkomsten op het niveau van bedrijfstakken afgesloten waarbij de omvang van de onderneming er verder weinig toe doet. Toch vormt het Midden- en Kleinbedrijf een zelfstandig studie-object voor de economische theorie. Er bestaat een aantal wetenschappelijk tijdschriften voor dit gebied zoals 'Small Business Economics', 'International Small Business Journal', 'Revue Internationale PME' en 'Journal of Small Business and Entrepreneurship', en in Nederland houdt een heel onderzoeksinstituut, het Economisch Instituut voor Midden- en Kleinbedrijf (EIM), zich specifiek met dit onderdeel van het bedrijfsleven bezig. Ook op het Economisch en Sociaal Instituut (ESI) van de Vrije Universiteit wordt studie naar het Midden- en Kleinbedrijf verricht. Voor deze aandacht van de economische wetenschap zijn een aantal redenen.

Een eerste en zeer belangrijke reden is dat het aantal kleine en middelgrote bedrijven in de afgelopen 15 jaar sterk is toegenomen. Zo sterk dat het relatieve belang van het Midden- en Kleinbedrijf in de totale bedrijvensector is gestegen. Dit toegenomen belang hangt samen met door technologische ontwikkelingen opgeroepen veranderingen in de organisatie- en productiestructuur van bedrijven. Er wordt wel gesuggereerd dat de Westerse economieën het post-industriële tijdperk zijn binnengetrokken, waarin het belang van massaproductie snel is afgenomen, en waarin de beschikbaarheid van informatietechnologie veel meer dan voorheen een 'platte' organisatiestructuur vereist. Dit heeft er onder meer toe geleid dat grote bedrijven zich zijn gaan bezinnen op hun kerntaken, en divisies of sectoren, die zich met andere dan deze kerntaken bezig houden, zijn gaan afstoten. Voor zover deze andere taken wel winstgevend zijn,

heeft dit geleid tot de oprichting van nieuwe, kleine bedrijven met een specifieke dienstverlening. Dit wordt wel de *externalisering* van productie-activiteiten genoemd.

Deze ontwikkeling heeft ertoe bijgedragen dat in een aantal deelgebieden van het bedrijfsleven, en ook in bepaalde regio's, het Midden- en Kleinbedrijf de motor van een revitaliseringsproces is geworden. Er is zelfs sprake van een 'renaissance' van het Midden- en Kleinbedrijf die een ombuiging van de algemene tendens tot centralisatie van productie te weeg heeft gebracht. Natuurlijk is het Kleinbedrijf altijd al de kraamkamer voor het bedrijfsleven geweest. Immers, iedere multinational is ooit eens klein begonnen, als initiatief van een enthousiast en begenadigd ondernemer. De naamgeving van sommige van deze ondernemingen, in ons land bijvoorbeeld Philips en Heineken en daarbuiten Ford en Unilever, legt hiervan getuigenis af. Bovendien, wanneer men de totale werkgelegenheid als de resultante ziet van een banencreatie- en een banenvernietigingsproces, vindt de banencreatie vooral plaats bij het Midden- en Kleinbedrijf, en de banenvernietiging bij grote bedrijven. Voor het imago van het Midden- en Kleinbedrijf zou het daarom goed zijn wanneer de Pers niet uitsluitend aandacht zou besteden aan de tragiek van de banenvernietiging, maar ook aan het succes van de banencreatie.

De creatieve rol van de ondernemer (entrepreneur) en daarmee dus van het Midden- en Kleinbedrijf in de economische dynamiek staat centraal in de economische theorieën van Joseph Schumpeter. Een pikant aspect hierbij is dat Schumpeter een verval van het creatief ondernemerschap voorzag bij de verschuiving van een kapitalistisch naar een socialistisch georiënteerde economische orde. Hij veronderstelde dat een groeiende bureaucratie ondernemerschap en innovatielust zou smoren, en zo tot verstarring van de industriële structuur zou leiden. Dit aspect is daarom zo interessant, omdat de ervaring van het Midden- en Kleinbedrijf momenteel samenvalt met de periode van afbraak en transitie in de socialistische wereld. Verder wees Schumpeter er reeds op dat het proces van versnelde structurele verandering - kenmerkend voor de huidige economische ontwikkeling - voor een groot deel verklaard kan worden uit de groei van het ondernemerschap, hetgeen zich manifesteert in de opkomst van kleine ondernemingen. Een dergelijke snelle structurele verandering maakt oude productiemethoden versneld onrendabel. Dit proces van *creatieve destructie* is één van de kernthema's uit de moderne economische theorie. Bovendien kan dit vernieuwend ondernemerschap uitsluitend gedijen in een klimaat van monopolistische concurrentie, waarbij de mogelijkheid om monopoliewinsten af te romen een belangrijke drijfveer voor de ondernemer vormt. Ook dit aspect van monopolistische concurrentie staat centraal in de moderne economische groeitheorie.

Als andere reden voor de aparte aandacht voor het Midden- en Kleinbedrijf worden wel de verschillen in voorkeur en talent tussen ondernemers gezien. Een bekwaam ondernemer kenmerkt zich door het vermogen om de productie te coördineren en om goed nieuwe productiemogelijkheden te verkennen. Sommige ondernemers zullen vooral nieuwe ideeën willen uitproberen en een risicovol ondernemerschap verkiezen (de 'vrije jongens'). Anderen zullen liever hun talenten voor de organisatie van het productieproces uitbuiten en daarmee binnen grote productie-eenheden een minder risicovol bestaan ambiëren.

Weer een andere rol voor het Midden- en Kleinbedrijf is naar voren gebracht door Edith Penrose. Haar idee is dat in de economie een aantal deelmarkten bestaat, die voor grootschalige productiebedrijven ontoegankelijk zijn. Denk daarbij bijvoorbeeld aan plaatselijke bouw- en reparatiebedrijven, de bakker om de hoek, maar ook aan bedrijven die in zeer specifieke behoeften voorzien, zoals peperdure sportauto's, haute couture of bijzondere religieuze dienstverlening. In deze gedachtengang kan de groei van het Midden- en Kleinbedrijf verklaard worden uit de toegenomen marktsegmentatie in de Westerse wereld en uit de productdifferentiatie die nodig is om in deze individuele behoeften te voorzien.

Een laatste hier te noemen reden voor de opkomst van het Midden- en Kleinbedrijf is dat de omslag van schaalvoordelen naar schaalnadelen bij de productie tegenwoordig eerder plaatsvindt dan voorheen. Terwijl voorheen de leer van het producentengedrag vooral het schaalvoordeel dat een uitbreiding van de productie oplevert, benadrukte, worden tegenwoordig ook beter de nadelen van productie op grote schaal onderkend. Zo hebben grootschalige bedrijven te kampen met een bureaucratische bedrijfscultuur, die verstarrend werkt. Bovendien bezondigen de managers in deze bedrijven zich aan risicomijdend gedrag, terwijl ze juist ondernemingszin zouden moeten uitstralen. Dit soort gedrag bestaat zelfs op internationale markten. Zo is aangetoond dat de meeste multinationals staatssteun gebruiken om de concurrentie op de nationale markten af te schermen, zodat ze beter tegen internationale concurrentie bestand zijn. Maar ook hebben ze afspraken gemaakt met hun internationale concurrenten om de concurrentie op de wereldmarkt te beperken en dus zowel het nationale als het internationale risico te verminderen. Een dergelijke afscherming schept geen gunstig klimaat voor creatief ondernemerschap.

Al met al lijkt niet alleen het Midden- en Kleinbedrijf zelf, maar ook de economische studie van het Midden- en Kleinbedrijf een zonnige toekomst te zijn beschoren. Of de bijklussende hoogleraren van deze groeiende markt kunnen meeprofiteren, blijft echter te bezien. Het hangt af van de beperkingen die hen bij het bijklussen in de weg worden gelegd. Zelf ben ik geen tegenstander van deze beperkingen, voor zover het maar de creativiteit en de lust tot het verrichten van vernieuwend onderzoek onaangetaast laat.

HET MAATSCHAPPELIJK NUT VAN ACCOUNTANTSKANTOREN

Deze column is eerder in 1995 in een speciaal accountancy-nummer van het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Voor vele beroepsgroepen is de rol in het maatschappelijke productieproces duidelijk. De aannemer bouwt het huis waarin wij wonen. De bakker bakt het brood dat wij eten. De autofabrikant produceert onze heilige koeien. De garage repareert ze zodat wij erin kunnen blijven rijden. En het reisbureau neemt ons heel wat organisatorische rompslomp uit handen, zodat wij betrekkelijk onbezorgd van onze vakantie kunnen genieten.

Daarentegen is bij sommige beroepsgroepen de toegevoegde waarde in de productie minder direct zichtbaar. Dit geldt bijvoorbeeld voor arbitrageanten en speculanten in de effectenhandel. De activiteiten van deze jongens (en meisjes) van 'het snelle geld' lijken weinig reële waarde aan de nationale productie toe te voegen. Toch vervullen deze handelaars een makelaarsfunctie en vormen de smeerolie voor de werking van de internationale financiële markten. De suppoost in het museum is een andere voorbeeld van een beroep dat weinig lijkt bij te dragen aan de maatschappelijke productie. De voormalige en inmiddels legendarische directeur van het Amsterdamse Stedelijk Museum, Sandberg, vond dat ook en haalde op een gegeven moment zijn suppoosten van de zaal om tentoonstellingen in te richten. Het gevolg was dat het museum op het gebied van veilige en zorgvuldige omgang met schilderijen een slechte naam kreeg. Op den duur wilde niemand meer schilderijen uitlenen aan het Stedelijk. Dit voorval illustreert het maatschappelijke nut van de suppoost, ook al wordt hij of zij schijnbaar betaald om niets te doen.

Hoe zit het nu met het maatschappelijk nut van de accountant? Ook hier lijkt op het eerste gezicht geen sprake van een direct productieve arbeid. Accountants werken weliswaar hard maar dat is niet wat ik bedoel. Een belangrijke functie van een accountant is immers om te controleren of anderen fouten hebben gemaakt. Wanneer die fouten gevonden worden heffen zij belerend hun vinger op. Wanneer de financiële verslaggeving foutloos blijkt te zijn, of wanneer de gevonden fouten naar behoren zijn verbeterd, zetten zij hun stempel van goedkeuring. Aldus zou men kunnen zeggen dat de accountants de dominees onder de economen zijn (en wellicht heeft de accountantsopleiding aan de VU daarom wel zo'n goede naam).

Nu is het vanuit de optiek van de Nationale Boekhouding natuurlijk niet zo dat uitsluitend direct zichtbare productie in de inkomensberekening wordt meegenomen. Denk maar aan de behandeling van de productie door ambtenaren in de Nationale Rekeningen. Geconstateerd moet worden dat accountants niet alleen hard werken maar er ook veel geld mee verdienen. Als econoom moet je hieruit concluderen dat de accountantsdiensten wel degelijk in een maatschappelijke behoefte voorzien. De behoefte aan de accountancy is ontstaan toen meer en meer in bedrijven een scheiding ontstond tussen eigenaars en uitvoerende directie. De eigenaars wilden een bepaald controle-mechanisme hebben op de directie. Daarbij dient het feit dat de financiële berichtgeving van bedrijven op juistheid wordt gecontroleerd mede een algemeen belang. Tegenwoordig is de accountantscontrole dan ook wettelijk verplicht. Aldus kan men het

belang van de controlefunctie van de accountancy vanuit het maatschappelijk perspectief onderbouwen.

Nu zijn bij de accountantskantoren ook andere vormen van dienstverlening ondergebracht, zoals belastingadviezen en organisatie-adviezen. Hoe staat het met het maatschappelijk belang van de belastingadviezen? Deze adviezen zullen immers tot gevolg hebben dat burgers en bedrijven minder belasting betalen, zodat de overheid door deze adviesdiensten belastinginkomsten derft. Hoe groot is deze belastingderving? Uit gegevens over de grootste accountantskantoren blijkt dat ongeveer 20% van hun omzet uit belastingadviezen bestaat. Wanneer wij ervan uitgaan dat de cliënten van de accountantskantoren op z'n minst de kosten van deze adviezen terugverdienen doordat zij minder belasting betalen, zou de belastingderving dus zo'n 20% van de omzet van de accountantskantoren bedragen. Bij een afdracht door de accountantsorganisatie van 17,5% omzetbelasting aan de overheid leveren de werkzaamheden van de accountantskantoren per saldo de overheid dus geen cent belasting op. Dit natuurlijk afgezien van de inkomstenbelasting van de werknemers van de accountantskantoren.

Overigens proberen de grote accountantskantoren zoals KPMG hun omzetgroei tegenwoordig vooral via een uitbreiding van de organisatie-adviezen te verkrijgen en niet via belastingadviezen. De fiscalist Nico Nobel voorspelt zelfs in de jubileumbundel van het Amsterdamse advocatenkantoor Caron & Stevens het naderende einde van de belastingadviseur. Dit onder meer omdat de grootste wapengekletter tussen belastingadviseurs en inspecteurs van de belastingdienst tot het verleden behoort, en ook omdat de computer meer en meer het werk van de belastingadviseur kan overnemen.

Hoe dit ook zij, materieel gezien is het maatschappelijk belang van de belastingadviezen als onderdeel van de door accountantskantoren geleverde diensten gering of zelfs negatief. Wel lokken de belastingadviezen een fiscale jurisprudentie en daarmee een zekere mate van rechtvaardigheid in de belastingbetaling uit. Dit geldt echter alleen voor zover men zich de diensten van een belastingadviseur kan veroorloven. Het lijkt dan ook onwaarschijnlijk dat deze dienstverlening vanuit het gezichtspunt van de inkomensgelijkheid een maatschappelijk belang vertegenwoordigt. Voor een welvaartseconoom bestaat hier echter geen uitweg: indien er via belastingadviezen geld valt te verdienen is er kennelijk sprake van een maatschappelijk nuttige bezigheid. Wel zou een openbaarmaking van het totaal bedrag aan honoraria van belastingadviseurs een goede prikkel voor de Regering zijn om de belastingwetgeving te vereenvoudigen.

HANDELAARTJES

Deze column is eerder in 1999 in *AVENIR-Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Economen weten de meest ingenieuze theorieën te verzinnen. Maar voor zaken waar het echt van belang is dat wij ze begrijpen, staan de geleerde economen met een mond vol tanden. Neem bijvoorbeeld het ondernemerschap. Er wordt wel beweerd dat er in Nederland een schreeuwend gebrek is aan goede ondernemers, aan 'entrepreneurs', die risico's durven nemen en die intuïtief de juiste bedrijfsstrategie weten te kiezen. Dat is goed voor het land want het levert veel winst en werkgelegenheid op. De economische theorie kent daarentegen slechts een kleurloze, rationele ondernemer. Deze neemt, gegeven de beschikbare informatie, altijd de beste beslissingen, maar heeft verder gewoon pech of geluk. Bij veel pech gaat de onderneming failliet en bij geluk maakt deze een flinke winst. Voor intuïtie, of voor het afdwingen van geluk is in de theorie geen plaats.

De winstgevendheid van ondernemingen is volgens de theorie het gevolg van investeringen in kennis. Het gaat daarbij zowel om de investeringen in onderzoek en ontwikkeling, die technologische kennis opleveren als om de opbouw van menselijk kapitaal. In dit laatste geval wordt de kennis via onderwijs, maar ook via werkervaring verkregen. Deze investeringen in kennis berusten echter weer op rationele overwegingen: de winst uit de kennis moet de investeringen rendabel maken. Deze rationele opbouw van kennis heeft daarom weinig te maken met de intuïtie en het 'fingerspitzengefühl' dat de goede ondernemer van de slechte ondernemer onderscheidt. Een goed ondernemer, of - waar Nederland een grotere traditie heeft - een goed handelaar, wordt men niet uit berekening. Het is een cultureel bepaalde kwaliteit, welhaast aangeboren, en wordt in ieder geval spelenderwijs geleerd. Het liefst wanneer men jong is en op straat: net als de topvoetballers.

De flippo-rage is al weer enige tijd voorbij. Maar het gedoe van mijn zoontjes met die flippo's heeft mij doen beseffen dat dit soort epidemische verzamelrages onder de jeugd kunnen bijdragen tot vorming van de handelsgeest. Het brengt beelden bij me boven van een verzamelrage uit mijn eigen lagere schooltijd. Het ging om kaarten met karikatuurtekeningen van voetballers. Voor ieder land was er een kwartet met indertijd bekende internationals, zodat je via het verzamelen van de kaarten een kwartetspel van het internationale voetbal kon opbouwen. Dat je voor deze kaarten vreselijk smakende, hardroze kauwgom moest aanschaffen was bijzaak.

Zo ontstond een levendige ruilhandel met de voetbalplaatjes. Door toeval, of misschien ook wel uit slimigheid van de kauwgomfabrikant, waren niet alle voetballers even vaak bij de kauwgom verstoppt. Zo had je van sommige voetballers al snel een dubbel exemplaar, terwijl andere voetballers zeer schaars waren. Aldus vormden zich in de ruilhandel relatieve prijzen voor de verschillende voetballers: één Van der Hart was bijvoorbeeld drie Happels waard. Deze prijsvorming werd nog gecompliceerd door het feit dat je er een extra belang bij had om een kwartet volledig te krijgen. Zo was je bereid om een relatief hoge prijs te betalen voor een speler die het kwartet completeerde. Bovendien was het voor het ene land moeilijker een kwartet compleet te krijgen dan voor een ander land. Het gevolg was dat zich rond deze

ruilhandel een heel netwerk van informatie vormde over wie welke kaarten had, en welke de actuele ruilcondities waren. Ik herinner me dat het laatste kwartet dat ik compleet moest krijgen Brazilië was, omdat één speler, Garrincha, zeer schaars bleek. Natuurlijk vertelde ik aan mijn vriendjes dat ik die kaart graag wilde hebben en dat ik bereid was deze kaart tegen veel andere kaarten - zelfs tegen een volledig kwartet - te ruilen. Uiteindelijk bleek de informatie zich zo ver verspreid te hebben dat één van mijn vriendjes me in contact bracht met een jongetje van een andere school die in de ruil geïnteresseerd was. Of ik mijn vriendje nog een commissie in de vorm van kaarten of kauwgom heb moeten geven, ben ik vergeten.

Op het gevaar af te verkondigen dat vroeger alles beter was, geloof ik dat de flippo-rage helaas minder tot ontwikkeling van de handelsgeest heeft bijgedragen. Naar ik van mijn zoontjes begrepen heb bleef het hier beperkt tot een simpele ruilhandel van dubbele flippo's. Wel is in de flippo-rage een spelelement ingevoerd, waarbij door het nemen van risico flippo's konden worden gewonnen maar ook verloren. Hierdoor reflecteerde het flippo-ondernemerschap echter alleen maar het standaardgeval van de economische theorie: ondernemers met geluk maken winst en bij veel pech verliezen ze al hun flippo's. Intuïtie voor het goed interpreteren van prijssignalen en andere informatie werd in de flippo-rage niet beloond. De enige andere spiegel met de echte maatschappij in het flippo-spel was dat sommige al te goklustige kinderen in een schuldpositie raakten en zelfs gingen stelen om aan die flippo-schuld te kunnen voldoen. Dit kan toch moeilijk als een positieve bijdrage van de flippo-rage aan de vorming van een gezonde handelsgeest worden aangemerkt. Maar misschien heb ik voor Garrincha indertijd ook wel veel te veel betaald.

Onderwijs en onderzoek

Economen behoren met hun onderzoek bij te dragen aan de kennis over de werking van de economie. Wanneer zij zich gaan bezig houden met meta-wetenschappelijke kwesties, zoals bespiegelingen over de toekomst van de wetenschap, of nog erger, over de productiviteit van vakgenoten, is dat een teken dat het echte onderzoek stagneert. Dit navelstaren duidt erop dat het wetenschappelijk metier in een fase van decadentie en verval terecht is gekomen. Met schrik heb ik dan ook geconstateerd dat een flink aantal van mijn opstellen uit de afgelopen periode een meta-wetenschappelijk karakter hebben en in de rubriek “onderwijs en onderzoek” passen.

GRENZEN VERLEGGEN, MAAR WAARHEEN?

Deze column is in 1993 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Theorievorming over strategische beslissingen bij onvolledige en asymmetrische informatie staat tegenwoordig in het middelpunt van de belangstelling bij economische onderzoekers. Ongetwijfeld beoogt dit onderzoek om de grenzen van de wetenschap te verleggen. Maar aan het verleggen van de grenzen van de wetenschap, in welke richting dan ook, ligt ook zelf een beslissing ten grondslag die bij uitstek gekenmerkt wordt door onvolledige en asymmetrische informatie. Kenmerkend voor onderzoek is immers dat er op voorhand geen (volledige) informatie over het te volgen onderzoekstraject bestaat: anders zou onderzoek immers niet meer nodig zijn. Wetenschappelijk onderzoek verdraagt daarom geen strak keurslijf en een planmatige productiestructuur. Men kan wetenschappers hooguit vragen hun onderzoek binnen een gemeenschappelijk kader te verrichten, maar men kan ze niet dwingen binnen vaste tijden met bepaalde antwoorden op fundamentele probleemstellingen te komen.

Een extreme uitweg uit dit dilemma is de wetenschappers volledige vrijheid te laten in de keuze van het onderzoekstraject. Dat bergt het gevaar in zich van versnippering en esoterie, of van het gezamenlijk verleggen van grenzen in de richting van die probleemstellingen waarvan vooraf vaststaat dat een geleerd antwoord mogelijk is. Het laatste lijkt dan wat op 'pupillen-voetbal' waar alle wetenschappers in een kluwen rond de bal rennen maar het doel uit het oog verliezen.

Het alternatief is toch een min of meer planmatige sturing van het onderzoek. Dit vergt echter strategische beslissingen van de financiers van het onderzoek en van het onderzoek-management. Het belang van dergelijke beslissingen is evident bij het productgericht onderzoek binnen het bedrijf: welk type vrachtwagen of vliegtuig gaan we ontwikkelen voor de komende 10 jaar? Baseren we het ontwerp van een nieuwe computer op een bestaande chip die al beproefd en in de handel is, of op een meer geavanceerde chip die alleen nog maar op de tekentafel bestaat en waarvan de beschikbaarheid bij het in productie nemen van de nieuwe computer onzeker is? Welke beslissingen nemen de concurrenten op dit gebied en welke wereldwijde standaarden zullen er gelden?

Maar ook bij sturing door de overheid van door haar gefinancierd wetenschappelijk onderzoek spelen dergelijke strategische beslissingen een belangrijke rol. Een illustratief maar enigszins navrant voorbeeld is het kernonderzoek gedurende de Tweede Wereldoorlog². Vlak voor de Tweede Wereldoorlog was bekend dat door kernsplijting een kettingreactie kan ontstaan die geschikt zou zijn voor explosieven en ook voor het opwekken van elektriciteit. Op dat moment hadden de Duitse kerneleerders een kleine voorsprong op hun Amerikaanse en Engelse collega's. Tijdens de oorlog hebben de Amerikanen en Engelsen al hun kaarten gezet op een verdere ontwikkeling van de kernenergie, zoals in het Manhattan-project waarvoor in de VS de geheime stad Oak Ridge werd gebouwd. Het project is daarbij begunstigd door een aantal andere gelukkige strategische beslissingen zoals de 'massale' productie van de splijtbare 235-

---

² Ontleend aan S. Rozendaal, 1993, De mythe van de Duitse atoombom, *Natuur en Techniek*, 61, blz. 160-168.

isotoop van uranium. Daarentegen veranderde de voorsprong van de Duitsers door verkeerde strategische beslissingen in een onoverbrugbare achterstand. Dit feit is overigens pas vastgesteld toen in 1992 de transcripten van afgeluisterde gesprekken van direct na de oorlog gevangen genomen Duitse kerndeelkundigen zijn vrijgegeven. De Duitsers kenden namelijk een veel minder hogere prioriteit toe aan het nucleaire programma dan de Geallieerden. Het V2-programma ging voor. Hitler en zijn kabinet luisterden meer naar de raketgeleerde Werner von Braun dan naar de atoomgeleerde Werner Heisenberg. Zo blijken strategische beslissingen op het gebied van wetenschappelijk onderzoek een bepalende rol gespeeld te hebben in de afloop van de Tweede Wereldoorlog.

Welke richting-wijzing kan nu aan de grensverleggende werkzaamheden van de hedendaagse wetenschappers worden gegeven? Of is ieder dirigisme uit den boze? Sommigen zijn die laatste mening toegedaan en vinden dat de onderzoeksgelden gewoonweg over de beste wetenschappers verdeeld moeten worden. Daarmee wordt de problematiek verplaatst naar de vraag wie dan wel die beste wetenschappers zijn. Een andere optiek is de grensverlegging die richting op te sturen die voor de welvaart het beste is. Deze laatste optiek markeert de weg die de Regering in 1993 is ingeslagen. Indertijd golden als trefwoorden voor de onderzoekstimulering: milieu en technologie. Het lijkt mij inderdaad niet onverstandig dat de wetenschappers bij het verleggen van de grenzen deze begrippen in hun achterhoofd houden. Een vernietigd milieu is immers een verloren oorlog voor de hele wereld. Maar hopelijk worden de wetenschappers vooral door hun eigen engagement en niet zozeer door dirigisme van de overheid gedreven om creatieve oplossingen voor de grote maatschappelijke problemen te vinden.

DE MARGINALE STUDENT

Deze column is eerder in 1993 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

De economische leer besteedt ruim aandacht aan de efficiency van de productie. Het optimale rendement wordt bereikt wanneer met zo min mogelijke inzet van productiefactoren zoveel mogelijk wordt geproduceerd. Hoe dit moet gebeuren wordt op onze economische faculteit aan de VU uitgebreid onderwezen en onderzocht. Allerhande bedrijfsstrategieën om tot de meest efficiënte productiemethode te komen worden onder de loep genomen. Afgezien van het eigenbelang voor de studenten die zich tot het ondernemerschap geroepen voelen, dient dit ook een algemeen belang. Het is immers uit het oogpunt van algemene welvaart gewenst bij de productie zo zuinig mogelijk met de schaarse productiefactoren om te springen. Bovendien is een efficiënte productie goed voor de winst, en een deel van de bedrijfswinsten komt via de belastingen aan de maatschappij ten goede.

Tegen deze achtergrond verbaast het dat tot voor kort door onze faculteit weinig aandacht is geschonken aan de efficiency van haar eigen onderwijsproductie, namelijk om met de inzet van zo min mogelijk productiemiddelen de studenten zoveel mogelijk gerichte kennis over de economie bij te brengen. Wel is binnen de faculteit een discussie op gang gekomen over het rendement van het onderwijs toen voor een aantal doctoraal-tentamens de slagingspercentages dramatisch zijn gedaald. Of, zoals het Faculteitsbestuur het zelf indertijd aanduidde: 'de ontwikkeling van de studeerbaarheid met betrekking tot de studierichting Economie'. Dit soort wollig taalgebruik biedt overigens weinig aanknopingspunten met de economische leer, hetgeen mij nu juist voor een goede analyse en oplossing van de problematiek wel gewenst lijkt.

Voor zo'n analyse moeten we eerst afspreken wat we precies bedoelen met de begrippen 'inzet van productiemiddelen' en 'productie bij het onderwijs'. Wanneer we afzien van fysieke productiemiddelen, zoals gebouwen, borden, krijtjes, studieboeken, papier, en dergelijke, bestaat het overgrote deel van de *inzet van productiemiddelen* bij het onderwijs uit arbeidstijd: arbeidstijd zowel van de studenten en als van de leerkrachten. Arbeidstijd als studietijd van de studenten laat zich onderverdelen in de tijd dat hoorcolleges en practica worden bijgewoond en de individueel bestede tijd aan het bestuderen van de leerstof of het schrijven van werkstukken en scripties. De leerkrachten verdelen hun tijd over het voorbereiden en geven van onderwijs; het opstellen, afnemen en nakijken van tentamens en het beoordelen van werkstukken; het onderzoek ten behoeve van het onderwijs; en, hetgeen wel eens wordt verwaarloosd, coördinerende besprekingen ten behoeve van het onderwijs.

Wat is nu het '*product*' van een Economische faculteit? Zoals gezegd gaat het er om dat de studenten een voldoende hoeveelheid gerichte kennis over de economie verwerven. Het is natuurlijk onmogelijk dat precies te meten; vandaar dat als een grove benadering het aantal afgelegde doctoraal-examens als maat voor de productie wordt gezien. Maar hoe moet, gegeven deze maat voor de onderwijsproductie, het rendement van het onderwijs worden berekend? In theorie is dat duidelijk: het hoogste rendement wordt verkregen bij zoveel mogelijk behaalde doctoraal-examens per ingezette eenheden arbeidstijd. Deze eenheden arbeidstijd dienen daartoe te worden gewogen naar hun waarde: het salaris van de leerkrachten en de 'opportunity'

kosten (alternatief loon) van de studenten. Opgemerkt zij dat studenten tijdens hun studie menselijk kapitaal opbouwen. Wanneer dit menselijk kapitaal, gecorrigeerd voor het menselijk kapitaal dat in een werksituatie opgebouwd zou zijn, niet opweegt tegen de geldelijk gewaardeerde inzet van arbeidstijd van studenten en leerkrachten, is het rendement van het onderwijs kleiner dan bij inzet van deze productiefactoren in een ander productieproces. Afgezien van externe effecten van het onderwijs is de inzet van de arbeidstijd in het onderwijs dan uit het oogpunt van maatschappelijke welvaart niet optimaal.

Deze omschrijving van het onderwijsrendement impliceert in ieder geval niet, zoals in de faculteit wel eens te beluisteren valt, dat gegeven de instroom van studenten, zoveel mogelijk het doctoraal examen dienen te halen. Er bestaat namelijk een '*marginale student*', voor wie de inzet van arbeidstijd nog net zodanig gering is dat het loont om deze student voor het doctoraal-examen klaar te stomen. Een student met minder studie-capaciteiten dan de marginale student dient zo snel mogelijk uit het productieproces te worden verwijderd.

Over welke strategische instrumenten beschikt de faculteit nu om het productieproces van het onderwijs zo efficiënt mogelijk te laten verlopen? Wanneer we afzien van het oneigenlijke instrument van het verlagen van de normen van het doctoraal-examen (en dus het verlichten van de tentameneisen), zijn hierbij twee aspecten van belang. In de eerste plaats dient ervoor te worden gezorgd dat de verdeling van de arbeidstijd van zowel de leerkrachten als van de studenten zo goed mogelijk geschiedt. Instrumenten die hierop aangrijpen zijn onder meer de omvang van de colleges, de spreiding over hoor- en werkcolleges, het aantal tentamenmogelijkheden en goede adviezen en prikkels aan de studenten om de studieduur te bekorten. Wat dit aspect betreft wil ik het laten bij de opmerking dat een goede hantering van deze instrumenten het niveau van de marginale student zal verlagen en zal leiden tot een groter aantal afgestudeerden, gegeven de instroom.

De tweede weg om het studierendement te vergroten is dus om zo snel mogelijk in het onderwijstraject de sub-marginale student op te sporen en zodanige regels op te stellen zodat deze student na opsporing de studie ook daadwerkelijk beëindigt. Een fijnmazige voortgangscontrole met sancties is hiervoor het meest geëigende instrument, maar dat is vooralsnog praktisch niet haalbaar vanwege de hoge informatiekosten. Als eenvoudig alternatief kan echter het niveau, en daarmee het slagingspercentage, van het propaedeuse-examen bij wijze van instrument worden gehanteerd. Het slagingspercentage voor het propaedeuse-examen na twee jaar ligt bij onze faculteit vrij hoog, terwijl in de doctoraal-fase de slagingspercentages veel lager worden. Dit betekent dat in de doctoraal-fase relatief veel arbeidstijd verloren gaat. Strengere eisen voor het propaedeuse-examen zullen het studierendement verhogen, zij het dat daardoor het totaal aantal afgestudeerden iets kleiner zal worden. Ergens is er een optimaal niveau voor het propaedeuse examen.

Hoe valt nu dit optimale niveau van het propaedeuse-examen en dus het gewenste slagingspercentage te bepalen? Hiertoe kunnen we de doorstroomgegevens van de studenten gebruiken en op basis van de feitelijk behaalde resultaten voor de propaedeuse-tentamens en de doctoraal-tentamens bij ieder (hypothetisch) niveau van het propaedeuse-examen de kans

berekenen op een succesvolle afronding van de studie waarbij de studieduur binnen de norm blijft. Het niveau van het propaedeuse-examen kan dan zodanig worden opgetrokken dat een student, die de propaedeuse nog net binnen de gestelde tijd haalt, zeg, 80% kans heeft om de studie te voltooien. Het bepalen van dit laatste percentage is een strategische beslissing. Het hangt af van de waardering van de beschikbare inzet van arbeidstijd in de doctoraalfase en van de afweging tussen het ten onrechte wegsturen van super-marginale studenten en het ten onrechte niet-wegsturen van submarginale studenten.

De doorstroomgegevens voor een dergelijke berekening zijn beschikbaar en het wetenschappelijk onderzoek aan de VU naar dit type kansberekeningen heeft zelfs een wereldwijde bekendheid. Laten we het probleem dan toch ook eens professioneel aanpakken?

HET CONGRES

Deze column is in 1994 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Het congresseizoen valt net na het echte vakantie seizoen. Het eerste teken van het nieuwe congresseizoen op de VU is meestal het ongemak dat een deel van de kantine met kamerschermen voor de gewone gebruikers wordt afgesloten. Dan verlevendigen zich de beelden die mij met gemengde gevoelens aan mijn eigen ervaringen als congresbezoeker doen terugdenken. Door de hal lopen groepjes met badges getooide congresgangers, die met ernstige gezichten de vorderingen van hun onderzoek bespreken of lachend de laatste roddels over hun collega's doorvertellen. Tijdens de congreslunch herken ik het sjagrijnige gezicht van de verwaande wetenschapper die bij het verkeerde gezelschap aan tafel is geraakt en die speurend rondkijkt naar waardiger disgenoten. De geoefende congresgangers begroeten elkaar, na een heimelijke blik op de badges, als goede bekenden. Ook zie ik af en toe een gefrustreerde zielepiet die met uitpuilende congresmappen ronddwaalt; zijn leven en het onderzoek stagneren al jaren en het congres biedt na een rampzalige vakantie met vrouw en kinderschaar wederom niet de gewenste vreugde en inspiratie.

De meeste internationale wetenschappelijke congressen verlopen volgens een vast stramien. Het eerste stereotiepe programma-onderdeel is de zogeheten 'get-together party'. Voor de gevestigde congresgangers is dat een goede gelegenheid om met collega's alvast afspraken voor de komende dagen te maken. Maar voor de nieuwelingen in het wetenschappelijke circuit - zo herinner ik mij van mijn eerste grote congres - is dit sociale gebeuren wat pijnlijk wanneer men niemand kent. Ook tekent zich hier al een patroon af dat zich later tijdens het congres bevestigt, namelijk dat de internationale integratie van de congresgangers moeizaam verloopt. Zo zoeken de Nederlanders tijdens het congres vaak andere Nederlanders op. Meestal is hiervan een heel contingent voorradig omdat onze reisbudgetten nogal ruim zijn. Het komt zelfs voor dat Nederlandse collega's elkaar uitsluitend tijdens dit soort congressen in het buitenland ontmoeten.

De volgende dag begint het congres pas echt, met een hoogwaardigheidsbekleder die een openingstoespraak houdt. In de Zuid Europese landen is dit meestal een minister, terwijl in het nuchtere Noorden een staatssecretaris of burgemeester hoogwaardig genoeg geacht wordt. Meestal vertrekken deze openingssprekers vanwege hun drukke agenda's meestal direct na voorlezing van een paar door nijvere ambtenaren op schrift gestelde algemeenheden. Toch gebeurde het tijdens een congres van arbeidsmarkteconomen in Turijn dat de Italiaanse minister van Arbeid de organisatie in verlegenheid bracht door na zijn openingstoespraak op het podium te blijven zitten. Hij wilde aan het navolgende deel van het congres meedoen. Het wetenschappelijk gedeelte van dit soort congressen bestaat echter uit vele parallelsessies en het was niet op voorhand duidelijk welke van deze sessies met geleerde presentaties het meest geschikt voor de minister zou zijn.

Deze organisatiestructuur met vele parallelsessies, waarin presentaties op zeer kleine deelterreinen van het vakgebied zijn samengevoegd, is noodzakelijk omdat een dergelijk congres vrijwel evenveel deelnemers als auteurs van de gepresenteerde papers kent. Immers, de presentatie van een paper is vaak de voorwaarde die door de financierende instantie aan

congresdeelname wordt gesteld. Men kan dus kiezen uit een groot aanbod van presentaties en men moet zeer selectief te werk gaan. Toch heb ik tijdens een econometrisch congres in Kopenhagen meegemaakt dat een gesoigneerde vrouw van wat oudere leeftijd werkelijk alle sessies afliep. Midden tijdens een lezing kwam zij de zaal binnen, liep sluipend naar de voorste rij, ging daar twee minuten zitten, stond op en liep weer zachtjes weg. Het verhaal gaat dat zij dacht dat de op het congres verzamelde econometristen een grote, wereldomvattende samenzwering op touw hadden gezet. Wanneer zij tijdens het congres maar steeds een oogje in het zeil hield, zouden deze samenzweerders hun plan om de wereld te vernietigen niet kunnen uitvoeren. Ach ja, de wetenschap kent vreemde kostgangers!

De meest teleurstellende gebeurtenis van het congres is steevast de presentatie van het eigen paper. Deze blijkt te zijn geprogrammeerd tijdens de laatste middagsessie van de voorlaatste congresdag in een piepklein zaaltje ergens driehoog achter. Een zaaltje dat pas na 10 minuten intensief zoeken te vinden valt. De andere aanwezigen en ongeïnteresseerde toehoorders zijn dan de voorzitter, de overige sprekers, hun mede-auteurs, en een verdwaalde congresdeelnemer die halverwege de zaal verlaat, omdat hij dan pas heeft ontdekt dat hij bij de verkeerde sessie terecht is gekomen.

De belangstelling voor de presentaties hangt trouwens ook samen met de subtiële pikvolgorde tussen de congresdeelnemers, waardoor het congres welbeschouwd op een groot kippenhok lijkt. Onderaan in de hiërarchie staan de naamloze wetenschappers die hun eerste presentatie houden of die als assistent met hun baas mee mogen. Dan zijn er de jonge branieschoppers die zich na de eerste acceptatie van een artikel in een geleerd blad al een hele Piet voelen en wijsneuzig met de coryfeeën over technische onbenulligheden in debat treden. Bovenaan de hiërarchische ladder staan de zogeheten 'keynote' speakers, die tijdens een plenaire sessie een uur lang een grote zaal mogen toespreken en die zich verder nauwelijks tussen het gepeupel mengen.

Maar let wel: het bijwonen van de presentaties en het aldus verwerven van kennis van de nieuwste inzichten op het vakgebied is geenszins het voornaamste oogmerk van het congres. Neen, het sociale gebeuren is veel belangrijker. Een luisterrijke receptie, aangeboden door het stadsbestuur of door een rijke sponsor van het congres, het congresdiner en een gemeenschappelijke excursie zijn vaste en onmisbare onderdelen van het congres. Op congres krijg je nog eens wat van de wereld te zien!. Zo ben ik tijdens deze dienstreizen verzeild geraakt in de prachtige spiegelzalen van de Weense Hofburg, in een Kartuizer klooster in het Pisaanse land, in een tentoonstelling van Russische revolutionaire kunst in de oude FIAT-fabriek van Turijn, in een waterkrachtcentrale in de Franse Alpen, in een tropische plantentuin in Lissabon, en als klap op de vuurpijl: in het Van Gogh Museum in Amsterdam.

Deze sociale gebeurtenissen bieden volop de gelegenheid om contacten te leggen. Wetenschappelijke contacten wel te verstaan, want het aantal vrouwelijke deelnemers aan economische congressen is nogal gering, hoewel er de laatste jaren verbetering in komt. Naar ik begrijp is in andere vakgebieden de mogelijkheid tot relationele contacten groter. In ieder geval beschrijft Maarten 't Hart (een vlucht Regenwulpen, de Ortolaan) hoe hij wetenschappelijke

congressen benut om achter onbereikbare liefdes aan te hollen. Waarschijnlijk zijn zijn congresdeelnames dan ook van meer belang voor de literatuur dan voor de wetenschap geweest. Bij sommige congressen is het wetenschappelijk doel zelfs uitsluitend een voorwendsel. Ik ontvang regelmatig folders van de 'Atlantic Economic Association', die jaarlijks congressen in de meest luisterrijke oorden, zoals St. Tropez, Portofino of Capri organiseert. De folder van deze commerciële organisatie wijdt breed uit over het 'ladies programme', de mogelijke meerdaagse excursies vooraf en na afloop van het congres en de uitstekende hotelvoorzieningen met zwembad en tennisbaan en dergelijke. Over het wetenschappelijk programma wordt daarentegen nauwelijks gerept.

De argeloze lezer zou wellicht uit dit laatste deel van mijn verhaal kunnen afleiden dat het congresbezoek een decadente vorm van ontspanning is. Niets is minder waar - althans voor een serieuze congresganger. Het bijwonen van de lezingen, de vele sociale contacten van ontbijttafel tot diep in de nacht: het is allemaal doodvermoeiend. Ik ben dan ook altijd dolblij wanneer ik thuis na het congres weer rustig mijn mond kan houden.

DE ECONOMIEBEOEFENING OP WEG NAAR DE 21E EEUW

Deze vooruitblik op de economische wetenschap is in het *Economenblad* van 11 december 1996 gepubliceerd.

Net als de avondschemering en het ochtendgloren nodigt de periode rond de eeuwwisseling uit tot reflectie en contemplatie. Deze tijdgeest van navelstaren en zelfonderzoek is ook aan de economische wetenschap niet voorbij gegaan. De afgelopen tijd heeft een heel regiment aan beschouwingen over verleden en toekomst van onze discipline opgeleverd. Zo zijn op instigatie van de VSNU, de Overlegcommissie Verkenningen (OCV) en NWO commissies ingesteld en rapporten uitgebracht over het economisch onderzoek in ons land. Een algemene tendens die uit deze reflecties naar voren komt is dat het in de toekomst anders en vooral beter moet. Verwonderlijk is dat natuurlijk niet. Het zou juist verwonderlijk zijn indien uit alle beschouwingen naar voren zou komen dat de huidige wijze van economiebeoefening ideaal is en dat we er alsjeblieft niet verder aan moeten gaan sleutelen.

De kwaliteitsbeoordeling die de 'Commissie Barten' voor de VSNU over het door de universiteit uitgevoerde wetenschappelijk onderzoek in de afgelopen 5 jaar heeft opgesteld, laat trouwens zien dat er op dit gebied in de afgelopen tijd trouwens veel ten goede is veranderd. Het gaat daarbij om goed fundamenteel onderzoek volgens de normen van de internationale, zeg anglosaksische wetenschapsbeoefenaren. Maar een monomane gerichtheid op dit type onderzoek is niet het enige dat telt in een rijkgeschakeerde palet van de economiebeoefening. Immers, zoals de oud-voorzitter van de SER, Quené, stelt, is wetenschapsbeoefening niet alleen heilig vuur maar ook, en soms tegelijkertijd, water dragen naar de samenleving³. Juist deze band tussen de economiebeoefening en de maatschappij, en ook de band tussen de verschillende vormen van economiebeoefening, vormt het hoofdthema van de bespiegelingen aan de vooravond van de eeuwwisseling.

Daarbij bestaat - zeker vanuit de OCV - een behoefte aan de duiding van de maatschappelijke trends waarop het onderzoek zich in de komende periode zal dienen te richten. Het voorspellen van maatschappelijke trends is echter niets meer dan wetenschappelijk koffiedik kijken. Een terugblik op wat er van de futurologische beschouwingen uit het verleden is uitgekomen moge het belang van deze bezigheid relativeren. Vandaar dat de door de OCV ingestelde Verkenningscommissie Economische Wetenschappen ('Commissie Lubbers') in haar verkenning de opdracht tot vooruitzien heeft genegeerd en zich heeft gericht op de instituties waarbinnen de economiebeoefening zich in ons land afspeelt. Immers, juist vanuit de economische discipline wordt tegenwoordig steeds minder geloof gehecht aan de mogelijkheid om het onderzoek, en meer in het algemeen de samenleving, via directieven te sturen. Het is dit geloof in de maakbare samenleving dat Deirdre McCloskey als één van de drie ondeugden van de (niet meer zo) moderne economie beschouwt⁴. De trend in het moderne economische denken

---

³ Th. Quené, Wetenschapsbeoefening om zichzelf wil, om toch', *Hypothese*, nr.7, december 1995, blz. 12-14.

⁴ Zie D. McCloskey, The vices of economists; the virtues of the bourgeoisie, *Economenblad*, jrg. 18, nr. 8/9, 11 september 1996, blz. 1-2.

is veeleer dat de beïnvloeding van het economisch proces door aanpassing van de spelregels (instituties) dient plaats te vinden, en niet zo zeer door sturing van 'bovenaf'. Dit onder het motto 'Geef de samenleving de juiste spelregels, dan maakt zij zichzelf wel.' De roep om meer marktwerking die alom in de Haagse beleidskringen wordt gehoord, is evenzeer een uitvloeisel van deze trend.

De prangende vraag hierbij is of het fundamenteel economisch onderzoek zich voldoende richt op de vraag naar economische kennis die de maatschappelijke behoefte oproept. Het zou immers mooi zijn indien de spelregels (instituties) binnen het fundamenteel onderzoek ervoor zouden zorgen dat deze aansluiting naadloos plaatsvindt en dat er dus in de economiebeoefening sprake zou zijn van een perfecte marktwerking. In dat geval is een verkenning van toekomstige trends en een sturing van het onderzoek in die richting ook niet nodig, omdat de marktwerking de onderzoekers vanzelf prikkelt tot een onderzoeksprogrammering die vanuit maatschappelijk oogpunt gewenst is.

Naar mijn mening - de mening van de Commissie Lubbers wil ik hier verder buiten beschouwing laten - is de verstandhouding tussen fundamenteel en toegepast, op de maatschappelijke behoefte gericht economisch onderzoek op z'n zachtst gezegd niet volkomen ideaal. De lezing van het boek van Harry van Dalen en Arjo Klamer over de *Telgen van Tinbergen* toont dat het Nederlandse economenvolk uit verschillende stammen bestaat, die ieder hun eigen zeden, gebruiken en kwaliteitscriteria hebben⁵. Binnen de eigen conversationele subcultuur voelt men zich veilig en wordt men gewaardeerd. Bovendien acht men de leden van de eigen stam het hoogst, omdat deze het best aan de normen en waarden voldoen die binnen de stam gelden. Het gevolg is dat een soort nationalisme de communicatie tussen de stammen in de weg staat. Toegegeven zij dat een deel van deze segregatie natuurlijk een uiting is van de specifieke rol van de stammen in het maatschappelijke debat - denk aan de belangenbehartiging door ambtenaren van verschillende Ministeries.

Aan het front van de keten van de economische kennisopbouw staan de fundamentele wetenschappers. De eigen strenge leefregels en deze frontpositie dragen bij tot het grote superieuriteitsgevoel van deze stam. Men zou welhaast geneigd zijn hier het woord *fundamentalisten* in de mond te nemen. Maar laat ik de meer neutrale term *fundamentelen* gebruiken. De normen en waarden van de fundamentelen zijn neergeslagen in een reputatiemechanisme dat de belangrijkste drijfveer voor de onderzoeksproductie vormt. Status en reputatie worden in de stam van de fundamentelen verkregen door publicaties in de internationale wetenschappelijke literatuur. Om onderzoeksresultaten gepubliceerd te krijgen is het nodig dat deze in de smaak vallen bij mede-fundamentelen, en het liefst nog bij fundamentelen die reeds een hoge publicatie-status hebben. Het meeste kans op publicatie maakt daarbij een verrassende vernieuwing of toevoeging aan een bestaande modetrend in het onderzoek. Het vergroot de kans op publicatie wanneer deze vernieuwing of verrassende wending al via een voorpublicatie in een 'Discussion Paper' en presentatie op congressen en symposia bekend is binnen het netwerk van gelijkgestemde fundamentelen. Dat draagt er

---

⁵ H. van Dalen en A. Klamer, 1996, *Telgen van Tinbergen; het verhaal van de Nederlandse economen*, Uitgeverij Balans.

namelijk toe bij dat het onderzoek na publicatie vaak geciteerd zal worden. Het te verwachten aantal citaties is voor de redactie van het tijdschrift of voor de uitgever een belangrijk criterium bij de publicatiebeslissing. Aan de frequentie van de citaties wordt immers de status van het tijdschrift of van de wetenschappelijke uitgeverij afgemeten. Deze status is weer van belang voor de kwaliteit van het verdere aanbod van onderzoeksresultaten.

Dit reputatiemechanisme waarbij netwerkvorming zo'n belangrijke rol speelt, leidt tot een speciaal soort kuddegedrag in de onderwerpkeuze bij het fundamenteel onderzoek, en daarmee bij het aanbod van fundamenteel economische kennis. Opmerkelijk is dat een soortgelijk kuddegedrag op de beursvloer een onderdeel van de economische theorie met betrekking tot het sociale leergedrag uitmaakt⁶. Zo hechten de beurshandelaren sterk aan elkaars oordeel en volgen elkaars beslissingen, hetgeen grote inefficiënties in het marktproces tot gevolg kan hebben. Evenzeer kan dit kuddegedrag bij het aanbod van fundamenteel economische kennis een belangrijke oorzaak zijn van de gebrekkige werking op de markt van fundamenteel onderzoek. Het gevolg is namelijk dat internationale clans van samenwerkende wetenschappers ontstaan die een bepaalde, vaak smalle onderzoekslijn, zeer diepgaand uitwerken⁷. Vernieuwende verbindingen tussen de onderzoekslijnen krijgen binnen de spelregels van het reputatiemechanisme van de fundamenteelen veel minder kans dan een kleine uitbreiding van een bepaalde onderzoekslijn.

Deze clanvorming onder de fundamenteelen kan ook worden opgevat als een bijzondere vorm van hybridisering, een maatschappelijke tendens die momenteel hoog op de agenda van de gedragswetenschappers staat. Het gaat daarbij om de vraag hoe op lokaal en regionaal niveau op de mondiaal optredende processen wordt gereageerd. De fundamentele wetenschappers vinden in deze tijd van wereldwijde informatievoorziening en communicatiemogelijkheden bescherming en inspiratie in selecte clans die vanuit een strak afgebakend wetenschappelijke paradigma de wetenschap vooruit helpen.

Natuurlijk heeft het verrichten van grensverleggend onderzoek binnen de strenge internationale criteria ook z'n voordelen. Voor de inwijding in het wetenschappelijk metier is het essentieel dat men geleerd heeft om binnen deze criteria onderzoek te verrichten. De nadruk die de afgelopen jaren via allerlei ranglijstjes van economen gelegd is op het belang van deze criteria heeft tot een sterke kwaliteitsverbetering van de economiebeoefening in Nederland bijgedragen. Toch blijft de vraag of deze naar binnen gerichte cultuur van de fundamenteelen uit het oogpunt van maatschappelijke kennisvoorziening wel zo efficiënt is. Mijn indruk is dat de opeenstapeling van slimmigheden waartoe het reputatiemechanisme prikkelt, op zich interessante onderzoekslijnen maar al te vaak doet afbuigen naar een wereld van schijnproblemen. Het onderzoek krijgt dan het karakter van 'penny wise, pound foolish'. Een voorbeeld hiervan is de speurtocht

---

⁶ Zie bijvoorbeeld A. Devenow en I. Welch, 1966, Rational herding in financial economics, *European Economic Review*, vol. 40, blz. 603-615.

⁷ Zie hierover ook B.S. Frey en R. Eichenberger, 1997, Economists, first semester, high flyers and UFO's, in P.A.G. van Bergeijk *et al.* (red.) *Economic Science and Practice* (Edward Elgar, Cheltenham, UK) blz. 15-48.

naar de 'Heilige Graal' van het gegevensgenererend proces (data generating process) die de Engelse econometrist David Hendry een grote schare volgelingen heeft opgeleverd⁸. Meer in het algemeen bestaat er bij de huidige fundamentele een sterke voorkeur voor het toetsen van hypothesen boven het beschrijven en kwantificeren van de werking van de economische mechanismen. Vooral die theorieën ondervinden waardering die op fraaie en elegante wijze vanuit de paradigma's van rationaliteit en evenwicht fenomenen weten te verklaren, die in eerste instantie op onevenwichtigheden en irrationaliteit lijken te duiden. Voorbeelden zijn de oplopende werkloosheid en zeepbellen in de prijsvorming (zie de discussie over kuddevorming hierboven). Hiermee is de economische wetenschap een volledig andere weg ingeslagen dan in de jaren '60, toen werd gepoogd de economische werkelijkheid te benaderen via een steeds verdere uitbouw en desaggregatie van de economische modellen met additioneel en partieel geldende mechanismen.

Welk zicht biedt nu deze zedeles over het fundamenteel onderzoek op de weg die de Nederlandse economiebeoefening naar de 21ste eeuw te gaan heeft? Natuurlijk is het onmogelijk en ook onnodig om vanuit Nederland te pogen om het internationale reputatiemechanisme en de daarop gebaseerde onderzoeksprogrammering te doen veranderen. Het is zelfs noodzakelijk voor het oogpunt van de instandhouding van de onderzoekscultuur dat met name de jonge onderzoekers meedraaien in de internationale circuits en deel uitmaken van de clans die zich met grensverleggend onderzoek bezighouden. Maar fundamenteel onderzoek als onderdeel van de cultuur kan niet uitsluitend 'l'art pour l'art' zijn, behalve natuurlijk voor de echte grote artiesten die overigens vaak maatschappelijk zeer relevant onderzoek verrichten. Het fundamenteel onderzoek is veeleer een functionele vorm van kunst zoals goede architectuur. Aldus is het naar mijn mening van belang dat de Nederlandse onderzoekers gestimuleerd worden zich in die niches van het fundamenteel onderzoek te begeven die vanuit de maatschappelijke problematiek in ons land het meest relevant zijn. Dit kan door fundamentele wetenschappers in gemengde teams met toegepaste wetenschappers te laten samenwerken of via financiële en reputationele prikkels te bevorderen dat onderzoekers fundamenteel onderzoek met toegepast onderzoek (bijvoorbeeld contractonderzoek) combineren. Deze hechte samenwerking tussen fundamenteel en toegepast onderzoek kent twee voordelen. Aan de ene kant wordt hierdoor het aanbod van fundamentele kennis beter afgestemd op de maatschappelijke vraag. Aan de andere kant verbetert ook de kwaliteit van het toegepast onderzoek. Binnen het toegepast onderzoek is namelijk evenzeer sprake van clanvorming met specifieke normen en waarden die de objectiviteit, en daarmee de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek in de weg staan. Dit geldt zeker wanneer opdrachtgevers op beleidsbevestiging uit zijn en aan toegepaste onderzoekers niet de tijd gunnen om de fundamentele kennis die voor het onderzoek wel relevant is, te benutten. Met de genoemde institutionele aanpassing, waarbij de band tussen fundamenteel en toegepast onderzoek wordt verstevigd, is echter de weg van de Nederlandse economiebeoefening naar de 21ste eeuw veilig gesteld.

---

⁸ Zie voor een kritiek op deze onderzoekslijn ook H.A. Keuzekamp, 1995, 'The econometrics of the Holy Grail': a critique, *CentER Discussion Paper* nr. 9521, februari 1995.

WAAROM DOEN WE HET?

Deze column is in 1998 in het *Economisch Statistische Berichten* gepubliceerd.

Van de zeven hoofdzonden was de Superbia, de hoogmoed, de zonde waarmee Dante in zijn rondgang door de hel en de louteringsberg de meeste moeite had. De wens tot het *s'eternare*, het doen voortleven van de eigen naam, verleidde tot hoogmoedig gedrag dat in Dante's tijd als zondig wordt beschouwd. Dante poogde zelf deze zonde te vermijden door niet zozeer belang te hechten aan het voortleven van zijn eigen naam, maar aan de uitwerking en de onsterfelijkheid van zijn werk. Het is de vraag of hij daarin geslaagd is: de naam Dante is nog steeds alom gekend, maar de inhoud van zijn werk, naar ik vermoed, veel minder.

In het Nederlands heet dit kortweg: 'wie schrijft die blijft'. Geconstateerd mag worden dat de zucht tot het schrijven en blijven - en dus de verleiding tot de zonde van de hoogmoed - in het wetenschappelijk bedrijf een hoge vlucht heeft genomen. Dit geldt zeker voor economische wetenschappers die door allerlei prikkels en productiviteitsmetingen op basis van output in de afgelopen jaren een enorme publicatiedrang hebben vertoond. Naar ik aanneem ligt de gedachte dat economische kennis van nut is voor de maatschappij ten grondslag aan deze wetenschappelijke bedrijvigheid. Reputatiemechanismen en de nadruk op persoonlijke productiviteit zijn dan onderdeel van een principaal-agent contract waarbij, in Dante's perspectief, de neiging van de mens tot hoogmoedig gedrag wordt uitgebaat omwille van het maatschappelijk voordeel. Het biedt bovendien een verrassend voorbeeld van de 'fallacy of composition': zondig gedrag op microniveau leidt tot deugdelijkheid op macroniveau.

Het valt echter te betwijfelen of de economische theorie argumenten kan aandragen dat deze investeringen die tot een uitbreiding van de economische kennis leiden, inderdaad voldoende maatschappelijk nut hebben. Anders gezegd, kunnen we als economische wetenschappers vanuit ons eigen paradigma eigenlijk wel legitimeren waarom we allemaal zo bezig zijn? Daarbij denk ik vooral aan de fundamenteel economische kennis die geacht wordt universele geldigheid en zodoende eeuwigheidswaarde te hebben. De reputatie van economische wetenschappers wordt immers met name gevestigd wanneer zij bijdragen aan de fundamentele kennis. Dit soort kennis komt echter bovenal ten goede aan de volgende generaties. Om het maatschappelijk belang van die kennis te bepalen moeten we dus te rade gaan bij de intergenerationele welvaartsanalyse.

De analogie met welvaartstheoretische beschouwingen over een duurzame economische ontwikkeling en over de nalatenschap van een voldoende grote hoeveelheid milieukapitaal aan de navolgende generaties ligt hierbij voor de hand. Maar in dit domein stuit de utilitaristische welvaartsanalyse juist op haar grenzen. Bekende problemen in deze benadering betreffen de mate waarin de toekomstige generaties dezelfde preferenties hebben als de huidige generaties en de wijze waarop bij de keuze tussen consumeren nu en het afzien van consumptie ten behoeve van toekomstige generaties rekening wordt gehouden met de tijdsfactor. De meest fundamentele vraag gaat echter over de omvang van de bevolking. Aldus gaat aan de vraag "waarom doen we het?" de vraag "voor wie doen we het?" vooraf. Volgens Dasgupta biedt de oplossing van het

zogenheten Genesis probleem, d.w.z. de bepaling van de ideale bevolkingsomvang en de bijbehorende levensstandaard, in deze geen soelaas⁹.

Volgens deze gedachtegang zijn er in de toekomst alleen maar potentiële mensen. Het bepalen van een optimale bevolkingsomvang is dan, aldus Dasgupta, misschien een probleem voor God, maar niet voor stervelingen die zich bemoeien met de welvaart van toekomstige generaties. Vanuit de welvaartstheoretische overwegingen valt immers niet aan te geven bij welk welvaartsniveau iemand beter ongeborn had kunnen blijven. Dit aspect kan uitsluitend vanuit ethische overwegingen worden beschouwd en is bovendien niets anders dan een individuele beslissing van ouders.

De analogie tussen de zorg voor voldoende milieukapitaal en de zorg voor voldoende economische kennis voor de volgende generaties gaat niet volledig op. Des te meer mensen, des te minder milieukapitaal per persoon, maar bij een groeiende bevolking zijn er nu juist meer mensen om de economische kennis te kunnen benutten. Dit zou betekenen dat de biologische behoefte om te blijven voortleven in de kinderen parallel loopt met de behoefte wetenschappelijke output te produceren. Graag wil ik in het midden laten of dit antwoord op de vraag "waarom doen we het?" ethisch verantwoord is, of toch nog als zondig gedrag aangemerkt kan worden. De economische wetenschap weet immers niet te verklaren waarom economische wetenschappers het doen.

---

⁹ Partha Dasgupta 1998, Population, consumption and resources: Ethical issues, *Ecological Economics*, 24, blz. 139-152.

Meningen

De belangrijkste manier voor economen om zicht te profileren is luid en duidelijk een eigen mening te verkondigen. Liefst een prikkelende. Het feit dat een flink aantal van mijn stukjes in deze rubriek blijkt te passen, toont dat ik me niet aan deze profileringsbehoefte heb weten te onttrekken.

EUROPESSIMISME

Deze column is in 1993 gepubliceerd in het *Economisch Bulletin* en is ingegeven door het boek 'Inspelen op Europa' onder redactie van Jeroen J.M. Kremers (Academic Service, Schoonhoven) en door het Erasmus Forum dat op 12 maart 1993 in Rotterdam naar aanleiding van de publikatie van het boek onder voorzitterschap van Arie van der Zwan werd gehouden. Ik bied mijn verontschuldigen aan wanneer de droombeelden door hun strikt persoonlijke karakter moeilijk door de lezer te duiden zijn, maar zo gaat dat nu eenmaal bij dromen. Bovendien tonen de gebeurtenissen na 1993 het gelijk van mijn indertijd gemaakte slotopmerking aan: de droom heeft geen enkele voorspellende waarde (althans....).

Die avond had ik een al te copieuze maaltijd genuttigd. Ik droomde dat we zo'n 20 jaar verder waren. In Maastricht werd de Europese gedachte ten grave gedragen. Aangezien het verscheiden van een ideaal geen lijk oplevert, was als alternatief voor de begrafenis een soort mistroostige manifestatie georganiseerd. Na een glanzende loopbaan tussen de schermen van het financieel-economisch beleid was Jeroen Kremers tot gouverneur van Limburg benoemd. Hij had het initiatief genomen om langs de Maasoever de 'Boulevard of Broken European Dreams' in te richten: een soort nostalgisch circus Jeroen Bosch uit de 21e eeuw waar in een levend spektakel allerhande overleefde gedachten over de Europese eenwording en andere mislukte economische denkbeelden werden verbeeld. Arie van der Zwan was ceremoniemeester, en verkondigde nog altijd met scherpzinnige overtuiging zijn uitgesproken mening over risicovol ondernemerschap. Ook het weer droeg bij tot de juiste stemming: het waterig zonnetje wist door de nevels heen de klamme verkillung niet te verdrijven.

Mijn vroegere dorpsgenoot Jango Edwards was na een uitgebreide zwerftocht door Europa met mij meegereisd en had zich voor de gelegenheid getooid met een bril met borrelglasjes waarop Freek de Jonge jaloers zou zijn. Helaas had hij, om iets te kunnen zien, die borrelglasjes voortdurend moeten leegdrinken zodat hij al snel van het rechte pad naar de Europese eenwording was afgedwaald en uit het gezicht was verdwenen. Nu moet worden gezegd dat er weliswaar veel wegen naar het Verdrag van Rome leiden, maar dat daarna, en zeker na het Verdrag van Maastricht, het juiste pad moeilijk te volgen was.

Al met al bood de Maasoever, met als motto 'Europa uitgespeeld', een bonte verzameling attracties. Dat motto was trouwens zeer actueel omdat MVV net door het naburige Tongeren uit het laatste Europacup-toernooi voor provinciesteden was gewipt. Van der Zwan toonde vooral belangstelling voor de kraampjes met Europese cultuur en stond met een enigszins zure glimlach te kijken naar de uitstalling waar Willem Elsschot zijn 'Wereldtijdschrift' aan de man poogde te brengen. Veel klandizie leverde dit tijdschrift niet op. Dit in tegenstelling tot de kaas die in de belendende kraam werd verkocht. Maar hier was dan ook een ruime sortering Europese kazen te koop, in allerlei vormen en maten. Immers, de vrees van de Engelsen dat zij na het tekenen van het Verdrag van Maastricht alleen nog maar ronde Edammer kazen zouden mogen verorberen, was ongegrond gebleken.

Een groot succes van de organisatie was dat ze de hand hadden weten te leggen op het laatste exemplaar van de EMU, een vrijwel uitgestorven diersoort dat net als zijn Australische

tegenvoeter gelijk een struisvogel voortdurend zijn kop in het zand steekt. Naast dit dierenverblijf bevond zich een speelhol waar het Europese normenspel werd gespeeld. Telkens werden door de spelleider bepaalde normen opgesteld en de spelers moesten zich dan aan die normen houden. Wanneer alle spelers dat zonder mankeren deden, werden zij gelijkelijk beloond. Maar, wanneer één speler de normen aan zijn laars lapte en de anderen hielden zich er wel aan, kreeg juist die ene valsspeler de totale beloning en de anderen helemaal niets. Wanneer daarentegen twee of meer spelers de normen hadden overtreden werden alle spelers collectief gekastijd. Men kan zich voorstellen dat dit speelhol aan de toeschouwer nogal wat leedvermaak bood. En in welke vorm was ik dit spel toch eerder tegengekomen.....?

Van tijd tot tijd werden de bezoekers aan de Boulevard opgeschrikt door schallende luidsprekers. Dan werden, na een trompetachtig Eurovisie-intro, op gedragen toon Lubberiaanse compromis-teksten gedeclameerd. Deze waren bedoeld om door niemand begrepen en door iedereen verschillend uitgelegd te worden. Ondertussen dobberde op de Maas het narrenschip van Staat, met een roerganger die krampachtig poogde het schip op koers te brengen. Dit lukte nauwelijks. De vele kapiteins op de kant stonden daarom te schreeuwen dat een voortijdige koerscorrectie toch niet mogelijk was en dat alleen de wal het schip kon keren. Toen dit schouwspel van machteloos beleid mij verveelde ben ik de Europese eettent binnengegaan. De menukaart bood een woeste mengeling van gerechten. Zo bestelde ik een Napolitaanse pizza met Hamburgers en Parijse aardappeltjes en kreeg daarbij een groenteschotel met Brussels lof in Hollandse spruitjesgeur omzoomd door Spaanse pepers en gifgroene Engelse doperwtten. Toen men tijdens het dessert met Berliner bollen in Haagse bluf de Europese vlag voor mijn ogen ging rondzwaaien werd ik misselijk en begon sterretjes te zien. Badend in het zweet ontwaakte ik uit deze nachtmerrie. Gelukkig geloof ik niet in de voorspellende waarde van dromen, zeker niet na een copieuze maaltijd. Ik ben dus geen Europessimist geworden. Althans nog niet!

EEN VIJF-MINUTEN MENING

Deze column is in 1994 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Wat een overdosis bravoure en een lawaaierige motor voor een macho is, dat is een uitgesproken mening voor een econoom. Bekend is immers het verhaal dat wanneer men aan Keynes en 3 andere economen een probleem voorlegt, men 5 verschillende meningen krijgt: 2 van Keynes en 1 van ieder van de 3 andere economen. De wekelijkse column in de krant vormt voor een aantal van mijn spraakmakende collega's een aardige bijverdienste. Bovendien levert een controversiële mening in de krant altijd wel een aantal pittige reacties en daarmee flink wat naamsbekendheid op. Zelf heb ik er wat moeite mee om aan dit stereotiep van de econoom te voldoen en steeds met een uitgesproken mening klaar te staan. Het streelt het natuurlijk de ijdelheid wanneer er naar die mening geluisterd wordt. Maar aan de andere kant vormen knallende meningen niet de snelste weg naar de oplossing van economische problemen. Net zoals knallende motoren niet erg geschikt zijn voor een afgewogen rit over het levenspad.

Toch is soms een snelle mening gewenst. Mij bleek dat op maandag 2 augustus 1993. De zaterdag en zondag ervoor was Brussel het centrum van het Europese nieuws geweest. Niet alleen vanwege het overlijden van de Belgische koning maar bovenal vanwege de in Brussel belegde vergadering van het Monetair Comité die de valutaire crisis in het EMS moest bezweren. In de voorgaande week waren alle EMS-valuta, behalve de Duitse Mark en de Nederlandse Gulden, door speculanten onder druk gezet. De centrale banken hadden voor enorme bedragen interventies uitgevoerd om de vastgestelde koersverhoudingen te redden. Aan het eind van de week was de chaos op de valutamarkt echter zo groot dat het EMS leek te zijn opgeblazen. Op zondagavond, tijdens het late TV-nieuws, was het Monetair Comité nog niet tot een oplossing gekomen, hoewel de tijd drong omdat in Australië, waar het inmiddels maandagochtend was, de wisselmarkt zou worden geopend. Zonder de ontknoping van deze economische soap-opera te kennen, ben ik toen maar naar bed gegaan. Nu moet worden gezegd dat ik niet wakker lig van het economisch beleid op ultra korte termijn, net zo goed als dat een belangrijke voetbalwedstrijd mij nooit uit mijn slaap heeft weten te houden. De krant van de volgende dag brengt het nieuws toch wel vroeg genoeg. [Na teruglezing vind ik dat ik hier wel aan een al te intellectuele en niet erg oprechte beeldvorming doe ten aanzien van belangrijke voetbalwedstrijden]

Die maandagochtend moest ik eerst naar het Tinbergen Instituut aan de Keizersgracht, maar daar wist niemand mij te vertellen wat er die nacht in Brussel was afgesproken. 's Middags bij de VU hing er een briefje dat een journalist van de Volkskrant mij had gebeld en spoedig zou terugbellen. Mij bekreep het onbehaaglijke gevoel dat alle bekende economen met vakantie waren en dat het weleens nodig zou kunnen zijn om mijn mening over de EMS-crisis te vormen. Gelukkig had ik nog net even tijd om de kamer van twee collega's binnen te glippen. Zij vertelden dat in Brussel besloten was om de bandbreedte van de meeste valuta in het EMS te verbreden tot maar liefst 15%. Zo was met deze opzichtige truc het EMS in naam gered, maar in feite was er natuurlijk sprake van zwevende wisselkoersen.

Vijf minuten later belde de journalist. Veel tijd om over het Brusselse besluit een mening te vormen had ik dus niet gekregen. Maar met wat bluf en een overtuigend klinkende beeldspraak komt je een heel eind. Dat bleek, want tot mijn stomme verbazing was mijn mening de volgende dag op de voorpagina van de Volkskrant terug te vinden. Zelf was ik bijkans vergeten wat ik had gezegd, maar de Volkskrant meldde dat ik het bedroevend vond dat speculanten een ontploffing van het EMS hadden kunnen afdwingen: 'een herziening van de wisselkoers is immers alleen op zijn plaats als de economiën van de betrokken landen onderling grote verschillen vertonen'. En dat was op dat moment niet het geval. Door de crisis in het EMS is de totstandkoming van de Economische en Monetaire Unie in Europa onzekerder geworden: het Europese ideaal zou wel eens een 'Boulevard of Broken European Dreams' kunnen worden. Dit kwade droombeeld lag vers in mijn geheugen want ik had er net een column voor het Economisch Bulletin over geschreven [zie het voorgaande stukje]. Vermoedelijk is het een primeur dat de Volkskrant EB op de voorpagina citeert (en nog wel voordat het desbetreffende nummer verschenen was). Het laatste deel van mijn vijf-minuten mening was geïnspireerd door woestijnreizen: 'de EMU is een reis waarbij je het einddoel ziet liggen maar dat haal je niet omdat je voortdurend in het zand blijft steken. De speculanten hebben nu weer een zandhoop opgeworpen'.

Achteraf ben ik wel content met deze vijf-minuten mening en voel weinig behoefte om deze bij te stellen. Ofschoon veel commentatoren de crisis aan het gebrekkige convergentiebeleid van de EMS-landen hebben toegeschreven, blijf ik erbij dat de crisis voornamelijk veroorzaakt is door speculanten die bloed roken en die verder geen boodschap hebben aan de economische ontwikkelingen op iets langere termijn. Vooral de NRC, toch over het algemeen afgeschilderd als een kwaliteitskrant, stond vol van verwijten aan de Europese regeringen, met name aan die van Duitsland en Frankrijk, voor het voeren van een verkeerd economisch beleid. De daarbij gehanteerde argumentatie was voor mij echter onmogelijk te volgen. Volgens de ene helft van het commentaar was renteverlaging nodig om de economische bedrijvigheid aan te zwengelen, maar volgens de andere helft van het commentaar was zo'n renteverlaging ongewenst omdat de inflatie erdoor zou aanwakken. Vervolgens werd het inflatie-gevaar tevens gehanteerd als argument om de rente niet te verhogen.

Opmerkelijk was ook de duivelse theorie van collega Van Wijnbergen die ik later in het blad 'Bank- en Effectenbedrijf' las: door de starre valuta-verhoudingen in het EMS was in Duitsland inflatie ontstaan omdat de bestedingshause aldaar tot hogere importen, maar vooral tot meer binnenlandse bestedingen leidde, wat een reële appreciatie (!) van de DMark noodzakelijk maakte. Het komt me voor dat met een dergelijk gedraai van causaliteiten in retrospectief iedere economische ontwikkeling verklaard kan worden. Mij lijkt het daarentegen onwaarschijnlijk dat de kranten-commentatoren en valuta-handelaren altijd beter weten welk economisch beleid goed voor een land is dan de respectievelijke regeringen, die daartoe toch hele 'denktanks' met economen tot hun beschikking hebben.

Opvallend in de meeste kranten-commentaren is dat de argumentatie over de uiteenlopende fundamentele ontwikkelingen in de verschillende EMS-landen niet met gegevens werd geschraagd. Immers, de inflatie lag tijdens de valuta-crisis in de zgn. 'zwakke' EMS-landen niet

hoger dan in de 'sterke' EMS-landen, en alle landen bevonden zich gelijkelijk in een recessie met een sterk oplopende werkloosheid. Ik blijf dan ook bij mijn mening dat deze 'fundamentals' moeilijk als een oorzaak van de crisis kunnen worden aangemerkt. Wel verdient het aanbeveling - en dat is een deel van mijn vijf-minuten mening dat niet in de Volkskrant is opgetekend - dat aan de hand van een index wordt aangegeven in hoeverre de economische ontwikkelingen in de Europese landen onderling van elkaar verschillen: dus een soort convergentie- (of divergentie-)index. Deze index moet dan ter beteugeling van de bloeddorst van de speculanten frequent worden gepubliceerd. Maar hoe zo'n index precies dient te worden geconstrueerd, moet u mij niet vragen. Het was immers slechts een vijf-minuten mening.

FLEXIBELE ARBEIDSMARKT DANKZIJ DE EMU?

Dit stukje is in 1997 enigermate ingekort gepubliceerd in *Economisch Statistische Berichten* in de rubriek "Uit de vakliteratuur".

In de discussies over de voor- en nadelen van de EMU verschuift de aandacht van het monetaire en budgettaire beleid naar de arbeidsmarkt. Dat is niet zo verwonderlijk nu, mede dankzij de in het Verdrag van Maastricht gestelde criteria, de inflatie en de begrotingstekorten in de meeste aspirant EMU-landen tot een alleszins aanvaardbaar niveau zijn teruggebracht. De hoge werkloosheid vormt nog het enige majeure beleidsprobleem. Verwonderlijk is juist dat de werking van de arbeidsmarkt niet eerder in de aanloop naar de EMU meer aandacht heeft gekregen. Kennelijk waren de architecten van de EMU nogal gepreoccupeerd door de denkbeelden over budgettaire en monetaire beleidscoördinatie.

Over het algemeen luidt de diagnose dat de hoge werkloosheid in Europa van structurele aard is. Vandaar dat de oplossing van dit probleem vooral gezien wordt in institutionele veranderingen waardoor de flexibiliteit van de arbeidsmarkt wordt vergroot en waardoor schokken beter opgevangen kunnen worden. De vraag is dan in hoeverre men eerder geneigd zal zijn dergelijke institutionele veranderingen door te voeren binnen het beleidskader van de EMU dan daarbuiten. Lars Calmfors stelde deze vraag aan de orde in zijn plenaire lezing op het congres van de *European Association of Labour Economists* (EALE) in Aarhus in september 1997¹⁰. Op originele wijze weet hij de institutionele hervorming op de arbeidsmarkt te plaatsen binnen het kader van de macro-economische theorie van de monetaire beleidscoördinatie. Uitgangspunt is het model van Barro en Gordon dat het probleem van de zogeheten tijdsinconsistentie in het monetaire stabilisatiebeleid beschrijft. Monetair beleid kan daarbij alleen op korte termijn werkgelegenheid boven het structurele evenwichtsniveau bewerkstelligen. Op de lange termijn leidt dit discretionaire beleid echter tot een hogere inflatie dan wanneer het monetaire beleid zich aan een voorafgesproken beleidslijnen zou hebben gehouden. Uit de oplossing van het model blijkt dat deze extra inflatie bij discretionair beleid hoger is naarmate de evenwichtswaarde van de werkloosheid hoger uitkomt. Committering aan vaste beleidsregels, een onafhankelijke centrale bank, of zelfs prestatiecontracten voor de directie van de centrale bank, wordt wel als uitweg voor het probleem van de tijdsinconsistentie gezien.

Een institutionele hervorming van de arbeidsmarkt, waarbij arbeidsmarkttrigiditeiten worden weggenomen, kan ertoe bijdragen dat het natuurlijke werkloosheidsniveau daalt en dus ook de additionele inflatie die een discretionair monetair stabilisatiebeleid met zich meebrengt. In de economie bestaan echter ook tegenkrachten tegen een dergelijke institutionele hervorming. De essentiële aanvulling van Calmfors op het Barro-Gordon-model is dat hij deze weerstand tegen institutionele hervorming opneemt als een additioneel element in de maatschappelijke verliesfunctie (of preferentiefunctie). Aldus is in het model de politieke afweging ingebouwd tussen de weerstand tegen institutionele hervorming en de betere beleidsprestaties in termen van minder werkloosheid en eventueel minder inflatie die zo'n hervorming oplevert.

---

¹⁰ L. Calmfors, 1997, *Unemployment, Labour Market Reform and EMU*, Institute for International Economic Studies, Stockholm University, Mimeo, september 1997.

De vraag is nu in hoeverre deze politieke afweging anders uitpakt binnen de EMU dan wanneer de landen afzonderlijk, buiten de EMU om, een beslissing tot institutionele hervorming van de arbeidsmarkt zouden nemen. Calmfors beziet hiertoe een aantal verschillende modelveronderstellingen. Een eenduidig antwoord blijkt dan niet mogelijk. Dat is jammer voor fervente voor- of tegenstanders van de EMU die weer een extra argument of bezwaar aan hun lijstje hadden kunnen toevoegen. De nuancering van Calmfors past daarentegen volledig in het wetenschappelijk debat over de EMU waarbij de voors en tegens zo goed mogelijk tegen elkaar worden afgewogen en waar geen plaats is voor borrelpraat-meningen.

Zo maakt het volgens Calmfors geen verschil voor de hervormingsgezindheid binnen of buiten de EMU wanneer het monetair beleid volledig volgens vaste regels plaatsvindt en zich dus geen tijdsinconsistentie voordoet. Indien de monetaire autoriteiten daarentegen met gevaar voor additionele inflatie een activistische conjunctuurpolitiek bedrijven, kan onder bepaalde voorwaarden de bereidheid om tot hervorming van de arbeidsmarkt te komen buiten de monetaire unie groter zijn dan daarbinnen. Dit geldt wanneer schommelingen in de inflatie volgens de verlies- of preferentiefunctie nadeliger voor de welvaart zijn bij een hoog dan bij een laag inflatieniveau. Het zelfde geldt wanneer de invloed van de verrassingsinflatie op de werkgelegenheid (korte-termijn Phillipscurve-effect) door de institutionele verandering van de arbeidsmarkt afneemt. De welvaartseffecten van flexibilisering zijn dan bij een activistisch monetair beleid buiten de EMU groter dan daarbinnen.

Maar de weegschaal kan ook de andere kant uitslaan: er zijn mechanismen waardoor de hervormingsgezindheid binnen de monetaire unie groter is dan daarbuiten. Opmerkelijk is dat Calmfors juist daarom voorstelt de bereidheid om tot hervorming van de arbeidsmarkt te komen niet in de discussie rond de EMU te betrekken. Hij is namelijk bang dat de weerstand tegen een institutionele hervorming van de arbeidsmarkt zal neerslaan in een weerstand tegen de EMU, wanneer het argument wordt gehanteerd dat het klimaat voor een dergelijke institutionele hervorming binnen de EMU gunstiger is dan daarbuiten. Deze argumentatie lijkt mij echter wat al te defensief. Immers, indien de voorwaarden gelden waarbij flexibilisering van de arbeidsmarkt binnen de EMU meer voordeel oplevert dan daarbuiten, zal een rationeel publiek (zeg de sociale partners) vanuit deze optiek geen bezwaar tegen de EMU hebben. Dit geldt bijvoorbeeld wanneer het welvaartsverlies vanwege schommelingen in de werkgelegenheid groter wordt naarmate de gemiddelde werkloosheidsvoet hoger is. Flexibilisering van de arbeidsmarkt, waardoor men op een lager werkloosheidsniveau uitkomt, is dan binnen de EMU van belang vanuit een voorzorgsmotief. De werkgelegenheidsschommelingen zullen binnen de EMU namelijk groter zijn dan daarbuiten omdat er minder mogelijkheden zijn om asymmetrische schokken te dempen. Een gunstig klimaat voor hervorming van de arbeidsmarkt binnen de monetaire unie ontstaat ook wanneer de reële lonen zich dankzij de hervorming beter aan exogene macro-economische schokken aanpassen. Het monetaire beleid hoeft dan minder grote schokken op te vangen. De achterliggende gedachte is wederom dat het moeilijker is deze schokken binnen dan buiten de EMU via monetair beleid te neutraliseren. De algemene les die we uit deze nogal ingewikkelde en gekunstelde casuïstiek leren is dat de EMU goed is voor de

flexibiliteit op de arbeidsmarkt, in het geval dat de EMU slecht is voor het stabilisatiebeleid op de arbeidsmarkt.

VERKIEZINGSKOORTS

Dit stukje is in 1994 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd. Het beschrijft mijn persoonlijke ervaringen uit de commissie Sociaal Economisch Beleid van de SER, waarin indertijd het middellange-termijn advies is voorbereid dat een belangrijke rol heeft gespeeld bij de formatie van het eerste paarse kabinet (Kok I). Voor een vergelijking van dit (verdeelde) SER-advies met de uitkomsten in het regeerakkoord van 1994 zij verwezen naar B. Compaijen en F.A.G. den Butter, 1996, *De Nederlandse Economie 2, Algemeen- en Financieel-economische Beleidsanalyse* (Vijfde Druk) (Wolters-Noordhoff, Groningen), blz. 319-328.

Al vele maanden voor de Tweede-Kamerverkiezingen heerst onder economen verkiezingskoorts. Degenen die zich ver van de waan van alledag bezig houden met het verleggen van de grenzen van de wetenschap zullen er weinig van merken, maar diegenen die weleens in de overlegcircuits verzeild raken of die zich anderszins met het actuele economische beleid bemoeien, zullen niet aan de opkomende koorts ontkomen. Den Haag vormt de haard van de koorts: de productie van beleidsnota's wordt in de hoogste versnelling gezet en het ambtenarenapparaat maakt vele, vele uren overwerk. Waarom toch al deze koortsigheid? Dat komt omdat de periode vóór de verkiezingen voor de beleidseconomen de beste tijd is om hun producten aan de man te brengen. Immers, voor zover men arbeidsvreugde ontleend aan een tastbaar resultaat van de arbeidsinspanning, scoort het beroep van econoom zeer laag. De productie van de econoom bestaat uit ideeën, die hun weerslag vinden in dikke rapporten en samenvattende beleidsnota's. Deze belanden echter vrijwel allemaal ergens in een archiefla en worden verder vergeten. De bijdrage van een individuele econoom aan de maatschappelijke verandering is, zo al herkenbaar, uiterst miniem, zeker in Nederland waar iedere poging om de maatschappij te veranderen smooit in de stroperigheid van de op consensus gerichte besluitvorming.

Maar in de periode vóór de verkiezingen stijgt de toetredingskans van nieuwe ideeën. Terwijl in de aflopende kabinetsperiode de besluitvorming volledig was dichtgetimmerd door het Regeerakkoord, richt het vizier zich nu op de komende kabinetsperiode. Een nieuw kabinet zal, wellicht in een andere samenstelling van coalitiepartners, tot een nieuw Regeerakkoord moeten komen. Hier ligt de mogelijkheid voor lobbyen en beïnvloeden. Dit is een subtiel spel waarbij economen die iets van hun ideeën verwezenlijkt willen zien, vele wegen kunnen bewandelen.

De meest voor de hand liggende weg is natuurlijk om de eigen ideeën via een politieke partij aan de man te brengen. Sommige economen brengen dan ook in de periode vóór de verkiezingen al hun (vrije?) tijd door in werkgroepen en subcommissies die de economische paragraaf in hun partijprogramma formuleren. Dit is een flinke lijdensweg. Nadat alle buitenmaatse gedachten al door het partijbestuur of het congres zijn weggewuifd, wordt het programma ook nog eens door de mangel van de rekenmeesters van het Centraal Planbureau gehaald. Vogels in de lucht, zoals extra inkomsten uit fraudebestrijding, worden door de strenge CPB'ers direct afgeschoten. En omdat het 'behoedzame scenario' dat als basisscenario voor de voornemens in de partijprogramma's wordt gehanteerd, steeds behoedzamer wordt, kost het meer en meer pijn om in de programma's aan de gestelde beleidsdoelen te kunnen voldoen.

Maar het zijn heus niet alleen politieke partijen die verkiezingsprogramma's of wensenlijstjes voor de volgende kabinetsperiode opstellen. Neen, alle mogelijke belangenorganisaties en actiegroepen maken van de gelegenheid gebruik om hun standpunt duidelijk te maken en om aan te geven welke beleidsmaatregelen in hun ogen de nationale economie in de komende kabinetsperiode weer kunnen oppeppen. De vakbeweging en de werkgeversorganisaties laten voortdurend van zich horen. Alle economen zijn het er momenteel wel over eens dat drastische maatregelen nodig zijn om iets aan de snel verslechterende werkgelegenheid te doen. Zeker aan de onderkant van de arbeidsmarkt dreigen hele bevolkingsgroepen definitief van het arbeidsproces te worden uitgesloten. Maar iedereen heeft wel een eigen oplossing. De NRC brengt de nationale elite in hotel 'Des Indes' rond een tafel bijeen zonder dat daarbij duidelijk wordt welke van deze wijzen nu echt 'de steen der Wijzen' in zijn bezit heeft.

Ook de ministeries hebben hun belangen en doen hun uiterste best om de geesten voor hun overtuiging rijp te maken. Vandaar al dat overwerk door het ambtenarenapparaat. Zo biedt de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid aan de Tweede Kamer op de valreep nog een voorstel aan om de reikwijdte van de CAO's in de toekomst sterk in te perken en uitsluitend bepalingen die het algemeen belang dienen (goede doelen) algemeen verbindend te verklaren - te avv'en zoals het in het afkortingenjargon van Den Haag heet. Een andere truc is om een Regeringscommissie te benoemen, die net na de verkiezingen rapporteert, zodat haar aanbevelingen in de kabinetsformatie een rol van betekenis kunnen spelen. Maar het Ministerie van Economische Zaken komt in aanmerking voor de meest buitenissige methode. In navolging van President Clinton is onder de codenaam 'Platform globalisering' een groot televisiedebat georganiseerd over de vraag hoe we in Nederland aan nieuwe banen komen.

De verkiezingskoorts heerst ook in het belangrijkste adviesorgaan van de Regering, de Sociaal Economische Raad (SER). Traditioneel stelt de SER vóór de verkiezingen, een middellange-termijnadvies vast, dat aanbevelingen voor het te voeren beleid over de komende 4 jaar bevat. Indien de leden van de SER (werkgevers, werknemers en onafhankelijke leden) met een unaniem zouden advies komen, kan de komende Regering daar moeilijk omheen. Wanneer men als econoom zijn ideeën verwezenlijkt wil zien, is het dus van belang om de SER tot overeenstemming over deze ideeën te verleiden. Het is daarom begrijpelijk dat het SER-secretariaat er alles aan doet om het advies zoveel mogelijk eenstemmigheid te laten uitstralen. Dit levert de meest luisterrijke compromisteksten op, die uitsluitend nog voor ingewijden te begrijpen zijn. Dat laatste vormt overigens geen hinderpaal voor het laten doorklinken van de adviezen in het Regeringsbeleid, aangezien de ministeriële vertegenwoordigers de vergaderingen in de SER bijwonen en dus tot de ingewijden behoren.

Het in maart 1994 vastgestelde, middellange-termijnadvies van de SER bevat dan ook weer mooie voorbeelden van de verbale lenigheid van het SER-secretariaat, dat verregaande meningsverschillen achter fraaie formuleringen heeft weten te verhullen. De meningsverschillen betroffen met name de aanbevelingen over het toekomstige budgettaire beleid. Om te pogen enige lijn in de chaos van meningen aan te brengen hebben drie kroonleden, Halberstadt, Kolnaar en Wolfson, wekenlang met door het secretariaat opgestelde compromisteksten tussen werkgevers en werknemers heen en weer gependeld. De uitkomst van deze diplomatie om de

verlanglijstjes aan elkaar te koppelen verdient een gouden medaille in de categorie consensusvorming. De desbetreffende tekst luidt: de raad is van opvatting dat voor verbetering van de werkgelegenheid een substantieel bedrag - gedacht wordt in de orde van grootte van 15 miljard gulden - voor wigverkleining beschikbaar komt. Daarnaast acht de raad nog extra uitgaven tot een bedrag van circa 2,5 miljard gulden nodig voor de versterking van de fysieke en kennis infrastructuur. In het totaal dus 17,5 miljard gulden aan ombuigingen. Tot zover de (vrijwel) volledige unanimiteit.

Over hoe men aan die 17,5 miljard gulden komt en wat er verder nog dient te gebeuren, lopen de meningen echter volledig uiteen. Zo vindt een deel van de raad - lees de werknemers - dat een op energie- en milieudoelstellingen afgestemde lastenverschuiving een belangrijke bijdrage moet leveren aan de financiering. Een ander deel van de raad - lees de werkgevers - onderstreept de bijdrage die de sociale zekerheid moet leveren aan de financiering. Bovendien vindt een deel van de raad - lees wederom de werknemers - dat er geen verdergaande reductie van het financieringstekort van de overheid hoeft plaats te vinden boven hetgeen in het behoedzame scenario van het CPB besloten ligt. Een ander deel van de raad - lees de werkgevers - vindt dat er nog eens 5 miljard gulden extra omgebogen moet worden om het financieringstekort van het Rijk in 1998 tot een trendmatig niveau van niet meer dan 2,25 procent bbp terug te brengen. Dit geschuif met miljarden betekent dus dat de werknemers zo'n 17,5 miljard gulden willen ombuigen waarbij er maar een betrekkelijk gering bedrag uit extra bezuinigingen op de overheidsuitgaven mag komen. De werkgevers willen maar liefst zo'n 22,5 miljard gulden ($15 + 2,5 + 5$) aan extra bezuinigingen.

Toen deze fraaie compromisteksten uiteindelijk door de onderhandellaars van beide sociale partners waren goedgekeurd, bleek de Nederlandsche Bank zich niet bij één van beide standpunten te willen aansluiten. Voor de Bank ging namelijk de reductie van de financieringstekort niet ver genoeg. De Bank wilde hier 9 miljard gulden aan bezuinigingen voor bestemmen. Maar een totale som van bezuinigingen van 26,5 miljard gulden ($15 + 2,5 + 9$) vond de Bank te veel van het goede, zodat de Bank uiteindelijk in haar opstelling de unanimiteit over de 15 miljard voor wigverkleining heeft doorbroken. De Bank wil hier slechts 9 miljard gulden voor uittrekken, zodat zij tot een totale bezuinigingssom van 20,5 miljard gulden ($9 + 9 + 2,5$) komt. En de Bank vormde niet de enige stok in het wiel van dit compromis. De achterban van de FNV wenste dermate ingrijpende veranderingen van de tekst, dat hiermee een belangrijk deel van de overeenstemming op het laatste moment is verbroken.

Uiteindelijk heeft de SER dus geen compromisadvies maar een cafetariadvies uitgebracht, waaruit de komende regering naar believen een eigen menu van ombuigingen en bezuinigingen heeft kunnen samenstellen. En de koorts onder de ambtenaren duurde ook na de verkiezingen nog een tijdje voort. Immers, zij moesten pogen die interpretatie aan het advies te geven die voor hun eigen ministerie zo gunstig mogelijk was.

DE PATSER BETAALT

Deze column is in 1994 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Ongetwijfeld kent het verkeer zo zijn zegeningen. Voor de individuele consument, want zonder de moderne vervoersmogelijkheden zou men levensjaren moeten besteden aan cultuur- en natuurreizen die nu binnen het bestek van een vakantieperiode gemaakt kunnen worden. En ook voor de economie in zijn geheel, want zonder de moderne vervoersmogelijkheden zou de internationale handel slechts een klein deel uitmaken van wat deze nu is. Terwijl men vakantie-reizen louter en alleen voor het eigen genoegen maakt, brengt het verkeer voor de economie als geheel externe effecten met zich mee. Positieve maar ook negatieve. De verkeerslobby wijst daarbij natuurlijk vooral op de positieve externe effecten. 'Nederland distributieland' is een prachtige slogan en de indruk wordt wel gewekt dat wanneer Schiphol niet een vijfde baan krijgt en de status als 'mainport' verliest, Nederland in een verpauperde uithoek van Europa komt te liggen. Natuurlijk heeft het verkeer inderdaad positieve uitstralingseffecten en vormt het een onmisbare levensader voor onze economie. Ik wil dat niet ontkennen. Deze positieve externe effecten worden door de verkeerslobby uitgebreid voor het voetlicht gebracht. Aan de andere kant wordt in de academische wereld tegen deze positieve effecten, op z'n zachtst gezegd, nogal genuanceerd aangekeken.

Neen, ik wil het hier hebben over de negatieve externe effecten van het verkeer. En vooral over de ergernis die het niet-zakelijke verkeer oproept. Dit toeristisch verkeer - maar liever noem ik het 'pretverkeer'- is voor een groot deel overbodig. Nu wil ik niemands pret bederven maar ik heb de indruk dat de negatieve externe effecten, zeg maar de overlast, van het pretverkeer in de afgelopen jaren sterk is toegenomen. Dan bedoel ik nog niet zozeer de enorme files die op een zomerse dag in de richting van Zandvoort en andere zonattracties de wegen verstoppem. Hoewel het vervelend voor de omwonenden is, bezorgen deze pretrijders toch vooral elkaar overlast. Mij gaat het om degenen die onder het valse voorwendsel van een soort Veronica-achtige vrijheidsbeleving grote materiële of immateriële schade aan het milieu toebrengen. Ik doel bijvoorbeeld op de gabbers die met een speedboat over de Amstel racen, terwijl daar toch een beperkte vaarsnelheid geldt. Behalve dat dit de rust van roeiers en vissers verstoort, maken de golven van de boot ook nog de oevers kapot. De waterscooters vormen een ander voorbeeld. Door dit vervelende modeverschijnsel wordt de toch al betrekkelijke rust in de watersportgebieden nog verder verstoord en kan je niet eens meer zonder gevaar voor eigen leven in plassen en meren zwemmen.

Maar ook op de weg lappen de patserige vrijheidsridders de regels aan hun laars ten koste van anderen. Op onze snelwegen gelden, zowel uit milieu- als uit veiligheidsoverwegingen, snelheidsbeperkingen. Hoewel de overheid om mij onduidelijke redenen de zaak poogt te bagataliseren, weet iedereen dat er nog flink wat maniakken zijn die met onbeteugelde snelheid over de autoweg razen en daarmee anderen tot soortgelijk gedrag verleiden. Het allerergste is echter de rage om het zogenaamde vrijheidsgevoel op de motor uit te leven. Die overlast blijft niet tot de snelweg beperkt. Integendeel, deze pretrijders schijnen er een satanisch genoegen in te hebben om met hun knallende uitlaatpijpen bij uitstek in landelijke gebieden de stilte te

verstoren. Soms doen ze dat in hele kuddes tegelijk maar soms ook solitair. De natuurminnende wandelaar kan, nu de Buitenveldertse baan weer in gebruik is genomen, net zo goed in het Amsterdamse Bos gaan wandelen als in het mooie Gelderse of Drentse landschap om van het lawaai te genieten: stilte is er toch niet meer. En fietsen langs rivierdijken is al helemaal levensgevaarlijk vanwege de voortzoevende motoren. Na deze litanie moet het mij van het hart dat ik op zich niets tegen motoren heb - soms zie ik zelfs prachtige exemplaren vrijwel geluidloos langsparaderen. Maar ik heb wel wat tegen motoren die onnodig veel lawaai maken en de rust verstoren.

Wat moet de overheid hier nu tegen doen? Nou, de overheid moet, zoals dat zo mooi heet, deze negatieve externe effecten 'internaliseren'. Voor dit milieubeleid bestaan twee opties. In de eerste plaats gebods- en verbodsbepalingen en in de tweede plaats het prijsmechanisme zijn werk laten doen. Terwijl economen geneigd zijn om aan het prijsmechanisme de voorkeur te geven, wordt door de uitvoerende overheidsinstanties toch uiteindelijk meestal gekozen voor gebods- en verbodsbepalingen. Dat heeft onder meer te maken met de macht van belangengroepen, die met de overheid over de beperkende maatregelen kunnen onderhandelen en die de maatregelen uiteindelijk zodanig weten te traineren en te manipuleren, dat zij er zelf weinig nadeel en buitenstaanders er veel nadeel van ondervinden. Snelheid en motorlawaai zijn echter al gebonden aan beperkingen, maar de overheid is kennelijk niet in staat of van zins om naleving van die beperkingen te handhaven. Zulk beleid is vlees noch vis.

Er bestaat dus een duidelijke behoefte aan een stringent en effectief beleid dat zich op de pretrijders richt. Als econoom kies ik er voor om bij het stellen van snelheidsbeperkingen en geluidsnormen voor motoren het prijsmechanisme in te schakelen. Kennelijk ontlene bepaalde protserige types er veel nut aan om met 180 KM per uur over de weg te scheuren of met ronkende motoren een onevenredig grote bijdrage aan het milieubederf te leveren. Laat de overheid dit genoeg dan ook onderkennen en als een soort consumptiegoed zien. En, door het consumentensurplus af te romen, er voor de gemeenschap zoveel mogelijk geld aan overhouden. Dat kan door allerlei vergunningen uit te geven. Hoe harder men wil rijden, of des te meer lawaai men wil maken, des te hoger wordt de prijs van de vergunning. Zowel om de exclusiviteit te waarborgen als om de overlast te beperken is het gewenst dat de tarieven hoog en sterk progressief zijn. Experimenten in andere landen met 'road pricing' (bijvoorbeeld met 'automatic vehicle identification') hebben aangetoond dat moderne technieken het mogelijk maken om aan dit vergunningstelsel ook een controle-systeem te koppelen. Een deel van de opbrengst van de vergunningen kan trouwens benut worden voor de opbouw van een controle-apparaat, hetgeen ook nog gunstig is voor de werkgelegenheid. Bovendien kan bij ieder gemotoriseerd voertuig en vaartuig een snelheidsbeperker worden ingebouwd, die wordt afgesteld op de maximum snelheid waartoe vergunning is verleend. Overtredingen van het vergunningstelsel kunnen dan op vrij eenvoudige manier worden gecontroleerd en fors worden beboet.

Kortom, een uitstekend plan. Welke politieke partij durft na de zoveelste val van het paarse kabinet de vervroegde verkiezing in te gaan met de leus: 'De patser betaalt'? Mijn stille steun hebben ze!

WELKE STEEN DER WIJZEN WERKT?

Deze column is in verkorte vorm in de rubriek “Werk” van *Trouw* onder de titel “Loongolf door loonmatiging” op 25 februari 1995 gepubliceerd.

Navrant is dat het huidige gebrek aan werkgelegenheid in ons land veel werk voor economen oplevert. Ideeënrijkheid en creativiteit kan aan mijn collega's, die in deze branche opereren, niet worden ontzegd. Wat is er niet allemaal verzonnen om het ongunstige getij op de arbeidsmarkt te keren: flexibilisering, herverdeling van arbeid door arbeidstijdverkorting, arbeidstijdverlenging, meer medezeggingsschap, minder medezeggingsschap, loonmatiging, een loongolf, meer loondifferentiatie, het verkleinen van de wig tussen bruto loonkosten en netto verdiende lonen, bezuinigingen op de overheidsuitgaven, creatie van additionele arbeid door de overheid, ontkoppeling van uitkeringen en lonen, meer solidariteit tussen werkenden en niet-werkenden, de toegang tot de sociale zekerheid bemoeilijken, reorganisatie van de uitkerings- en arbeidsvoorziening, loonkostensubsidies, vouchers voor langdurig werklozen, werken met een uitkering..... Roept u maar! Indien u weet welke van deze maatregelen de beste is, moet u dit verhaal maar niet verder lezen. Trouwens, wanneer u aan het eind van dit verhaal een definitieve keuze tussen deze alternatieven verwacht, is doorlezen ook niet nodig.

Het debat tussen de voorstanders van deze verschillende plannen is namelijk een strijd van argumenten. En zeker in het politieke discours - en in krantencolumns - ontaardt het dispuut snel in een retorisch getinte polemie, waarbij steeds slechts een klein onderdeel van de problematiek in de schijnwerpers komt te staan. De strijd wordt feller naarmate de beleidsaanbevelingen die de argumentatie oplevert, elkaar meer tegenspreken. Het meest duidelijke voorbeeld hiervan is de recentelijk losgebroken discussie over de vraag of een loongolf in ons land niet beter voor de werkgelegenheid zou zijn dan het sinds jaar en dag gevoerde loonmatigingsbeleid. Waar ligt hier de Steen der Wijzen voor meer werk? Mijn antwoord hierop is dat de Steen der Wijzen in de economie niet bestaat. En dat men daar dus ook niet naar op zoek moet gaan.

Er zijn zowel argumenten te bedenken waarom een loonmatiging goed voor de werkgelegenheid is, als waarom een loongolf meer werk zal opleveren. Wanneer men elkaar uitsluitend met deze argumenten om de oren gaat slaan, leidt het debat nergens toe. Neen, men moet de argumenten tegen elkaar afwegen en in een breder kader bezien. Een macro-economisch kader. Dit kader leert dat een loonmatiging of een loongolf verschillende reacties oproept die tegen elkaar inwerken. Het is niet voldoende om over de voors en tegens van deze reacties te debatteren. De afweging dient een kwantitatief karakter te hebben: men moet weten hoe groot die reacties zijn. Dan kan men berekenen hoeveel werk deze maatregelen *per saldo* opleveren. Daarvoor zijn modellen nodig zoals het Centraal Planbureau die heeft. En versta mij goed: ook zo'n model is niet de ultieme wijsheid, maar slechts een nuttige hulpmiddel om het saldo van de verschillende effecten te kunnen berekenen.

Wat voor gevolgen heeft nu een loongolf? In beginsel neemt de koopkracht erdoor toe. Dat is goed voor de economie. Maar aan de andere kant doet de loongolf de arbeidskosten voor de bedrijven stijgen, waardoor ons concurrentievermogen verslechtert, de afzet vermindert en er

werk verdwijnt. Er komen meer werklozen, zodat het beroep op de sociale zekerheid groter wordt. De premies gaan omhoog en de arbeidskosten nemen nog eens extra toe. Dit zet een negatieve sociale zekerheidsspiraal in werking. Uit modelberekeningen blijkt dan ook dat een loongolf per saldo slecht voor de economie is.

Maar wat te zeggen van het argument dat het jarenlang gevoerde beleid van loonmatiging ondernemers lui heeft gemaakt en het innovatieve vermogen heeft geremd? Dat argument bevat inderdaad een kern van waarheid. Mede vanwege het loonmatigingsbeleid zijn de uitgaven in Nederland voor onderzoek en ontwikkeling (O&O) achtergebleven bij soortgelijke uitgaven in het buitenland. Vanwege de loonmatiging was er minder productiviteitsverhoging nodig om met het buitenland te kunnen concurreren dan wanneer de lonen niet zouden zijn gematigd.

Inderdaad is een technologische impuls daarom momenteel dringend gewenst. Maar een loongolf biedt geen uitkomst vanwege de sterke negatieve bijwerking. Door zo'n loongolf dalen de winsten en stijgen de loonkosten. Dan zijn de bedrijven helemaal niet in staat om meer in O&O te investeren, ook al zouden ze dat willen. Deze investeringen moeten juist door een goed technologiebeleid van overheidswege worden gestimuleerd. De economische theorie en ook modelberekeningen verschaffen hiervoor een passende argumentatie. Ondernemingen baseren hun beslissing om in O&O te investeren op het rendement dat deze investeringen opleveren. Een deel van de uitvindingen en verbeteringen in het productieproces die het resultaat vormen van deze investeringen, kunnen de ondernemingen afschermen van gebruik door derden door middel van bijvoorbeeld patenten. Maar een ander deel van de aldus opgebouwde kennis - bijvoorbeeld het feit dat er een generatie knappe uitvinders ontstaat - komt aan de hele maatschappij ten goede. Dat is een publiek goed, zoals een goede infrastructuur of een schoon milieu. Hieraan dient de overheid mee te betalen.

Hoe zit het nu met de lonen en de werkgelegenheid bij een dergelijke economische vooruitgang die het gevolg is van meer investeringen in O&O? Dankzij deze investeringen stijgt de arbeidsproductiviteit en ook de economische bedrijvigheid neemt toe. Maar, wanneer die extra productiviteitsstijging volledig in de lonen tot uitdrukking wordt gebracht en de koopkracht dus evenredig met de productiviteitsstijging toeneemt, zal de groei van de economische bedrijvigheid lager uitkomen dan de groei van de arbeidsproductiviteit. Dit betekent per saldo een daling van de werkgelegenheid en dus meer werkloosheid. Daarom is het gewenst om een deel van de productiviteitsstijging niet voor loonsverhoging maar voor kostenreductie te bestemmen. Dan is er dankzij een goed technologiebeleid paradoxaal genoeg zowel sprake van een loonmatiging als van een reële loonsverhoging en koopkrachtverbetering. Ziehier het mooie compromis dat een afgewogen keuze tussen loonmatiging en loongolf ons oplevert.

Maar er zijn nog meer argumenten die tegen elkaar moeten worden afgewogen. Wat voor gevolgen heeft de technologische ontwikkeling, of preciezer gezegd, de versnelling van de technologische ontwikkeling, voor de arbeidsmarkt en het beroep op de sociale zekerheid? Van belang daarbij is de dynamiek op de arbeidsmarkt in de beschouwing te betrekken. Aan de ene kant vervallen er arbeidsplaatsen vanwege veroudering van productieprocessen en aan de andere kant komen er nieuwe banen bij. Technologische vernieuwing betekent veel banen-

creatie maar ook veel banenvernietiging. Aan de ene kant zijn er bedrijven die inkrimpen of die helemaal verdwijnen. Maar aan de andere kant komen er nieuwe bedrijven bij en zijn er bedrijven die uitbreiden. De totale werkgelegenheid is de netto uitkomst van de processen van baancreatie en baanvernietiging. Een combinatie van allerlei gegevens leert dat er sinds het begin van de jaren '90 jaarlijks een kleine 600.000 banen zijn vervallen en dat er ongeveer 700.000 banen zijn bijgekomen. Sommigen van wie de baan verdwijnt vinden direct een nieuwe baan of houden op met werken. De meesten raken echter werkloos. Het duurt dan enige tijd voordat er weer een nieuwe, geschikte baan gevonden is.

In dit proces van structurele verandering met baancreatie en baanvernietiging is het dus goed dat er sociale voorzieningen voor werklozen zijn. Maar er schuilt wel een addertje onder het gras. De meeste baanvernietiging vindt namelijk tijdens recessies plaats terwijl de baancreatie voornamelijk, maar lang niet uitsluitend, tijdens de conjuncturele oplevingen optreedt. In Nederland zijn in de afgelopen jaren deze nieuwe banen voor een belangrijk deel door nieuwe toetreders op de arbeidsmarkt ingenomen. Dit impliceert vermoedelijk dat de genereuze sociale zekerheid een spaak in het wiel van het structurele veranderingsproces heeft gestoken. Door de baanvernietiging kwamen er tijdens een recessie vele uitkeringsgerechtigden bij terwijl in de navolgende conjuncturele opleving de nieuwe banen door anderen zijn ingenomen. Het betekent dat na iedere conjunctuurencyclus het beroep op de sociale zekerheid op een hoger niveau komt te liggen, een verschijnsel dat in Nederland inderdaad valt waar te nemen.

Het is duidelijk dat de remmende werking, die van de sociale zekerheid op het proces van structurele verandering uitgaat, moet worden doorbroken. En niet door met de botte bijl de uitkeringen te verlagen. Neen, het gaat om de uitvoeringsorganisatie. Deze moet zoveel mogelijk uitkeringsontvangers weer aan het werk zien te krijgen. Daarbij moet meer dan voorheen bij de uitkeringsontvangers de bereidheid bestaan om zich te laten omscholen en werk in een ander beroep te aanvaarden. Een dergelijke flexibiliteit zal per saldo zeker meer werk opleveren.

Naschrift:

Opgemerkt dient te worden dat na 1995, nadat deze column gepubliceerd is, flink wat aan de organisatie van de sociale zekerheid is gesleuteld en gepoogd is de sociale zekerheid veel meer een activerende rol te laten vervullen. In die zin levert de sociale zekerheid zelfs een bijdrage om de gevolgen van de processen van baanvernietiging en baancreatie voor de arbeidsmarkt zo goed mogelijk te reguleren. Hier wordt wel van de irrigatiefunctie van de sociale zekerheid gesproken.¹¹

---

¹¹ Zie F.A.G. den Butter en U. Kock, 1998, Van sociale zekerheid naar werk: stromen op de arbeidsmarkt, *Economisch Statistische Berichten*, 83, blz. 236-238.

DE GRENS VAN AMSTERDAM

Deze column is in 1995 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Weet u waar Amsterdam ophoudt? Waarschijnlijk heeft u zich nooit zo met deze vraag bezig gehouden, zelfs niet wanneer u elke dag vanuit uw woonplaats naar Amsterdam heen en weer forenst. Maar nu ik er zo over begin denkt u wellicht aan de gemeentegrens of aan het plaats-naambord met Amsterdam erop als de plaats waar Amsterdam ophoudt.

Zelf fiets ik al sinds jaar en dag langs de Amstel vanaf mijn voorouderlijk huis in Ouderkerk naar Amsterdam. De grens van Amsterdam is hier duidelijk gemarkeerd. Aan de westoever van de Amstel, vlak na het gemaal en vóór de laatste grote bocht naar Ouderkerk, staat tussen de knotwilgen aan de voet van de Amsteldijk een banpaal. Dit obeliskachtig monument dat ook wel 'de Naald' wordt genoemd, heeft een Latijns opschrift (*Terminus Proscriptionis*) en dateert uit 1625. Vroeger markeerde deze paal het einde van de jurisdictie van de stad en mensen die uit de stad verbannen werden mochten niet binnen de banpalen komen. Wanneer ik terugfiets naar Ouderkerk en deze paal passeer, voel ik dat ik Amsterdam echt heb verlaten en weer bijna thuis ben.

De Amstel tussen Amsterdam en Ouderkerk kent een rijke historie. Tegenwoordig is dit traject vooral bekend van de jaarlijkse roeiwedstrijd, de 'Head of the River', maar in vroegere eeuwen was dit een belangrijke uitvalsroute naar het Zuiden. De namen van de uitspanningen aan de Amstel, zoals de Paardenburg in Ouderkerk, herinneren aan deze tijden van de trekschuit. In de 17e en 18e eeuw verzezen aan de westelijke Amsteloever prachtige buitenplaatsen, zoals dichtbij Ouderkerk het statige Oostermeer, en iets verderop, het onlangs fraai gerestaureerde Wester Amstel. Mijn moeder heeft daar nog in het theekoepeltje als een soort gouvernante privé-les gegeven aan de zoon des huizes. Veel dichterbij Amsterdam, aan het eind van het Amstelpark, ligt Amstelrust, het derde buiten dat bewaard is gebleven.

Op een zonnige zomerdag was een tochtje langs de Amstel dan ook een geliefd uitstapje voor de Amsterdammers. Onderweg, op het terras van Het Kalfje, of in de uitspanning Het Koetje, kon men onder het genot van een natje en een droogje, over koetjes en kalfjes praten. Aan Rembrandt bood deze Amsteloever inspiratie voor zijn landschapsetsen.

Wanneer ik zo langs de Amstel fiets, droom ik soms van het uitzicht dat men vroeger van hieruit op Amsterdam had. Ik verbeeld mij dan de heldere Hollandse luchten, met aan de horizon het karakteristieke silhouet van Amsterdam met zijn vele kerktorens. Helaas, mede dankzij de economische vooruitgang behoort dit beeld tot de voltooid verleden tijd. Tegenwoordig wordt de Amstel omgeven door snelwegen waarover het verkeer voortraast. Amstelrust doet zijn naam geen enkele eer meer aan, sinds het pal naast de brug van de ringweg en de spoorbaan is komen te liggen. Vermoedelijk heeft het verkeerslawaaï ook het spook, waar dit buiten vroeger vermaard om was, verjaagd. Het Kalfje kent evenmin weinig rust nu het precies onder de aanvliegeroute van de Buitenveldertbaan is komen te liggen.

En de horizon-vervuiling gaat steeds verder. Nu was het oude silhouet van Amsterdam al aangetast door een aantal hoge gebouwen zoals het Okura hotel, maar wat het gemeentebestuur in de afgelopen tijd in een vlaag van ongepaste megalomanie heeft goedgekeurd, gaat alle perken te buiten. Aan de 'Omval' is een wolkenkrabber verrezen, die zo hoog is dat deze op tientallen kilometers afstand nog het landschap domineert. De Omval is een scherpe bocht in de Amstel die zijn naam ontleent aan het feit dat de zeilschippers in deze bocht het zeil moesten wenden: de zeilschippers moesten zich laten “omvallen” zoals de landrotten dat noemden. De ellende zou enigszins dragelijk zijn wanneer de wolkenkrabber, die de misplaatste naam “Rembrandttoren” draagt, een mooi gebouw zou zijn. Dit is echter gewoon een betonnen kolos, waarvan te hopen valt dat het de naam van de Amstelbocht eer zal aandoen en, wel zonder slachtoffers, om zal vallen. Tot overmaat van ramp staat bovenop deze kolos ook nog een licht te knipperen, vermoedelijk opdat de vliegtuigen er niet tegenaan vliegen.

Ook in oostelijke richting rukt langs de Amstel het silhouet van de vooruitgang op. Hier blokkeert het reusachtige heiligdom van de moderne gladiatoren, de Amsterdamse Arena, het zicht op de horizon. Bovendien is 's avonds de landelijkheid opgeofferd aan de felle lichten van een 'golf drive', waar de nouveau riche zich schijnt te vermaken. Het meest geniet ik daarom tegenwoordig van mijn fietstocht langs de Amstel, wanneer een lichte morgennevel al deze tekenen van de vooruitgang aan het oog onttrekt. Dan valt er nog iets te proeven van de sfeer die er heerste toen Amsterdam echt een economische en culturele bloeiperiode doormaakte. En van de tijd toen banpalen nog de grens van Amsterdam markeerden.

DE POET VERDELEN

Deze column is in 1996 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Ditmaal vraag ik uw aandacht voor een persoonlijk probleem. Natuurlijk besef ik dat het ongepast is om de lezer met persoonlijke problemen lastig te vallen. Al deze verhaaltjes zijn immers serieus bedoeld en worden geacht diepzinnige economische gedachten te bevatten. Maar weest u gerust! Ik zal pogen mijn persoonlijke problematiek tot een economisch vraagstuk met algemene geldigheid te verheffen. Trouwens, het tegenwoordige televisie-aanbod doet vermoeden dat persoonlijke problemen momenteel goed scoren.

Wat is er aan de hand? Sinds jaar en dag woon ik in mijn voorouderlijk huis midden in Ouderkerk, een oud en karakteristiek dorp aan de Amstel, dat, zo wordt wel beweerd, nog ouder is dan Amsterdam. Rampspoed kondigt zich aan nu een projectontwikkelaar een oogje op het buurpand heeft laten vallen. Dit pand dateert, evenals mijn eigen huis, uit het begin van deze eeuw en staat al een tijdje te koop. De projectontwikkelaar wil het volledig laten slopen en groter opbouwen. Er komen dan 16 zogeheten senioren appartementen in die per stuk zo'n 4 ton moeten kosten. De Gemeente vindt dit een prachtig project en wil voor deze grootse uitbreidingsplannen vergunning verlenen. Dit in weerwil van het bestemmingsplan dat de dorpskern als een beschermd dorpsgezicht omschrijft. Eigenlijk is zo'n vergunning dus een toestemming om zich niet aan de geldende voorschriften te houden.

Tot zover mijn probleem. Wat heeft dit nu met het economische gedachtegoed te maken? De kern van deze kwestie is, economisch gezien, dat de gemeente de bevoegdheid heeft om vergunningen (of toestemmingen voor ontheffing) uit te geven voor veranderingen aan particulier bezit omdat dergelijke veranderingen negatieve externe effecten met zich mee kunnen brengen. Niet alleen voor de omwonenden, maar ook voor de hele gemeenschap. Zo zou een nieuwe eigenaar van mijn buurpand het in z'n hoofd kunnen halen om na sloop van het oude pand er een wolkenkrabber neer te zetten. Dit zou niet alleen een immens welvaartsverlies voor de omwonenden betekenen, maar zou ook, afgezien van andere algemene nadelen, het aanzicht van het dorp dramatisch schenden. Vandaar dat de Gemeente voor een dergelijk project nooit een vergunning zal verlenen.

Door dit vergunningenstelsel heeft de Gemeente als het ware een deel van de eigendomsrechten van de huis- en grondeigenaren in handen. Deze eigenaren zijn door het vergunningenstelsel gerestricteerd en mogen met hun bezit niet datgene doen wat de meeste individuele welvaart oplevert. Een vergunning zal daarom meestal een welvaartsvoordeel betekenen voor degene die deze krijgt. De vergunning vertegenwoordigt dus een geldwaarde. Maar bij negatieve externe effecten lijden de omwonenden een welvaartsverlies.

De vraag is nu hoe de Gemeente, of meer in het algemeen de overheid, de juiste middenweg tussen welvaartswinst en welvaartsverlies kan vinden. Volgens de theorie van de Nobelprijswinnaar Coase kan een optimale allocatie van welvaart tot stand gebracht worden door de rechten die de vergunning oplevert verhandelbaar te maken. Denk hierbij aan de denkbeelden

over verhandelbare emissierechten in het milieudebat. De vraag hierbij is aan wie de overheid de rechten van de vergunning moet uitdelen: aan degene die de vergunning heeft aangevraagd of aan de omwonenden? In het eerste geval kan de vergunninghouder met de omwonenden onderhandelen over een afkoopsom waarbij de verandering, waarvoor de vergunning is verleend, niet wordt uitgevoerd. In het tweede geval kunnen de omwonenden over de prijs van de vergunning onderhandelen en deze eventueel aan de aanvrager verkopen ter compensatie van het geleden welvaartsverlies.

In werkelijkheid zijn bouwvergunningen niet verhandelbaar. De overheid behoort deze dan ook slechts te verlenen indien niemand er aantoonbaar welvaartsverlies door lijdt. Het wordt echter een probleem wanneer de overheid zelf voordeel heeft bij het verlenen van de vergunning. Bijvoorbeeld wanneer het om een prestige-object gaat of wanneer er materieel gewin in het spel is. Dan dreigt een niet-Pareto optimale herverdeling van welvaart, waarbij de omwonenden een welvaartsverlies lijden ten bate van het welvaartsvoordeel van de overheid en van degene die de vergunning krijgt. Bestuurlijk is dit natuurlijk ontoelaatbaar en hopelijk bieden allerlei toetsingsprocedures hiertegen bescherming. Vanuit de economische optiek lijkt het echter onjuist om een dergelijke herallocatie van welvaart aan een juridisch oordeel over te laten.

Het is in lijn met de moderne economische theorievorming om de drie betrokken partijen gezamenlijk over de verdeling van de pot, die de vergunning voor twee van de drie partijen vertegenwoordigt, te laten onderhandelen. Het lijkt rechtvaardig om daarbij aan de partij die het welvaartsverlies dreigt te incasseren, veel onderhandelingsmacht te geven. Kortom, het eigendomsrecht van de vergunning dient aan de omwonenden te worden gegeven. U begrijpt wel dat de hantering van dit economisch rechtvaardigheidsbeginsel mijn persoonlijke probleem aanmerkelijk zal verlichten.

Naschrift:

Mijn persoonlijke probleem is inmiddels opgelost zelfs zonder dat ik eigendomsrecht van een bouwvergunning heb gekregen. Wellicht mede dankzij inspraak in een vergadering van de commissie ruimte van de gemeenteraad samen met een andere buurman en wat preventief juridisch advies, heeft de projectontwikkelaar van de plannen afgezien. Het pand is nu door een reclamebureau gekocht en keurig in de oude staat opgeknapt. Deze creatieve lieden blijken voorbeeldige burens die geen enkele overlast veroorzaken.

SCHIPHOL MOET GELUIDSRECHTEN BETALEN

Deze gedocumenteerde mening is eerder onder de titel “Geluidshandel” gepubliceerd in *Economisch Statistische Berichten*, 1998.

De toeneming van de milieuhinder die een verdere intensivering van het vliegverkeer op Schiphol met zich meebrengt, treft in beginsel slechts een relatief klein deel van de Nederlandse bevolking. Het belangrijkste negatieve externe effect van het vliegverkeer is immers de geluidshinder voor de omwonenden van de luchthaven. Bij een uitbreiding van het aantal vluchten, waardoor de geluidshinder toeneemt, lijden deze omwonenden een welvaartsverlies. In de maatschappelijke discussie rond de uitbreiding van de Schiphol en in de kosten/batenafweging bij de speurtocht voor een locatie voor een eventuele tweede luchthaven, vormt kwantitatief inzicht in het welvaartsverlies van de omwonenden onontbeerlijke informatie. Gezien de beschikbare elektronische communicatietechniek en gezien de huidige economische kennis over veilingsystemen, lijkt het mogelijk om in het geval van Schiphol het welvaartsverlies dat omwonenden lijden ten gevolge van de uitbreiding van het vliegverkeer, *individueel* te doen meten en te doen compenseren via verhandeling van geluidsrechten. In meer algemene zin zijn de mogelijkheden om een monetaire waardering te geven van de geluidshinder voor de omwonenden van Schiphol besproken door Van Praag c.s.¹² Zij geven daarbij een overzicht van vier alternatieve methoden om op basis van enquêtering tot een waardering van de overlast te komen. In het navolgende wordt geschetst hoe meer in concreto een veilingsysteem zou kunnen worden opgezet om de welvaartskosten van de overlast voor omwonenden te compenseren.

Bepaling geluidslast

De geluidslast van Schiphol is niet voor alle omwonenden even groot. Vooral degenen die in de geluidstrog van de landings- en startbanen wonen, zien hun welvaartsniveau door de geluidsoverlast dalen. Deze geluidstroggen zijn gekoppeld aan de aanvlieg- en uitvliegroutes van de banen. Ook binnen deze geluidstroggen is de overlast niet voor iedereen gelijk maar hangt bijvoorbeeld af van de afstand tot Schiphol en ook van de frequentie van het gebruik van de desbetreffende landings- en startbaan. Bovendien vallen uitvliegroute en aanvliegroute bij dezelfde baan vaak niet samen. Zo liggen de aanvliegroutes in een lange lijn in het verlengde van de banen, maar bieden de uitvliegroutes veel meer variatiemogelijkheden. Tenslotte zal ook de waardering van het welvaartsverlies bij geluidshinder per individuele burger verschillen. Een gelijke hoeveelheid geluidsoverlast zal door de ene burger minder zwaar in de welvaartsbeleving worden meegewogen dan door de andere burger. Dit hangt samen met de gevoeligheid voor geluid, maar ook met de mate waarin men door het geluid in de werkzaamheden wordt belemmerd. Het is een kwestie van individuele preferenties.

---

¹² B.M.S. van Praag, B.E. Baarsma, J.G. Lambooy en A.P. Poot, 1997, Vliegtuigen horen, geld zien, *Economisch Statistische Berichten* 82, blz. 801-803.

Het hier voorgestelde systeem van verhandeling van geluidsrechten houdt met al deze individuele en plaatselijke verschillen rekening. Een essentieel gegeven voor het systeem is dat Schiphol de mogelijkheid heeft om voor de start en landing van vliegtuigen verschillende banen te benutten. Daarbij hangt de keuzevrijheid samen met de windsnelheid. In geval van een vrij sterke wind dient die landingsbaan (of landingsbanen) gebruikt te worden waar tegen de wind in gestart en geland kan worden. Bij weinig wind is de keuzevrijheid echter veel groter. Bij de huidige vier banen van Schiphol zijn er in beginsel 8 mogelijkheden voor de aanvliegroutes, terwijl er voor het uitvliegen veel meer keuzemogelijkheden zijn vanwege de wendbaarheid van de vliegtuigen na de start. Daarbij is de geluidsoverlast per vliegtuig bij het stijgen wel veel groter dan bij het landen¹³.

Om verhandeling van geluidsrechten mogelijk te maken is het eerst nodig om tot een definiëring van *geluidseenheden* te komen waarin het geluidsvolume kan worden uitgedrukt. Dit is een technische kwestie. Momenteel wordt het lawaai dat de vliegtuigen maken via bepaalde normwaarden ('Kosteneenheden', genoemd naar de bedenker, prof. Kosten) bij elkaar opgeteld zodat de totale geluidsbelasting gekwantificeerd wordt. Wellicht zijn deze 'Kosteneenheden' direct bruikbaar bij het voorgestelde veilingsysteem. Vervolgens dient te worden berekend hoeveel geluidshinder, uitgedrukt in geluidseenheden, een gegeven aantal starts en landingen voor ieder van de woongebieden die door geluidshinder van deze starts en landingen worden getroffen, met zich meebrengt. Hiertoe dient de omgeving van Schiphol te worden opgesplitst in een voldoende groot aantal gebieden met een homogene geluidsbelasting, gegeven de omvang en richting van starts en landingen. Ook dient bij de berekening van de geluidsbelasting rekening gehouden te worden met het feit dat het geluidsniveau van de verschillende types vliegtuigen nogal verschillend is. Via weging kan tevens rekening worden gehouden met de extra overlast van nachtvluchten. Gezien het feit dat de klachten over geluidshinder rond Schiphol uit een veel groter gebied afkomstig zijn dan het gebied binnen de momenteel geldende geluidscontouren, dient bij dit veilings- en compensatiesysteem ook dit grotere gebied betrokken te worden. In het systeem wordt immers rekening gehouden met de ernst van de overlast.

De veiling

De essentie van het systeem is dat Schiphol voor een bepaalde periode, zeg de komende maand, de geluidseenheden die men in de desbetreffende periode voor starts en landingen nodig denkt te hebben, in een veiling van de omwonenden koopt ter compensatie van het door de extra geluidshinder geleden welvaartsverlies. De bedoeling bij deze veiling is dat iedere belanghebbende die in een bepaald woongebied woont, aangeeft hoeveel compensatie hij of zij in de komende periode per geluidseenheid (extra) overlast dient te ontvangen. De totale compensatie per woongebied wordt dan verkregen door optelling van alle individueel geëiste compensatiebedragen. Na afloop van de veiling, die bijvoorbeeld via kabelcommunicatie kan worden uitgevoerd, is het voor Schiphol mogelijk om te berekenen hoeveel de totale

---

¹³ Teletext pagina 747 van de Amsterdamse televisiezender 'AT5' geeft actuele informatie over welke banen voor het stijgen en landen in gebruik zijn, en in welke richting.

compensatie bij de verschillende alternatieven van het baangebruik zal bedragen, gegeven het verwachte aanbod van vluchten. In de afweging van kosten en baten kan Schiphol dan het baangebruik in de desbetreffende periode optimaliseren. Optimaal hoeft hier overigens niet te betekenen: tegen de laagste compensatiekosten. De heersende weersverhoudingen (wind) kunnen immers baangebruik tegen de laagste kosten in de weg staan. Ook kan Schiphol andere redenen hebben om niet op het laagste bedrag van compensatiekosten uit te komen, bijvoorbeeld wanneer in de spits verschillende aan- en uitvliegroutes tegelijkertijd in gebruik moeten worden genomen. De afrekening van de feitelijk benodigde compensatie kan na afloop van de periode waarop de veiling betrekking heeft plaatsvinden.

Een prealabel vraagpunt betreft de hoeveelheid geluidshinder die Schiphol niet hoeft te compenseren, met andere woorden, het 'endowment' aan geluidshinder die Schiphol krijgt toegewezen. Voor de hand ligt dat de overheid hiervoor tot een normering komt, net zo als de regering momenteel normen voor de geluidsruijtte heeft vastgesteld. In het geval van een dergelijk 'vrij te besteden' geluidsruijtte dient het hier voorgestelde systeem om additionele geluidshinder die uitbreiding en intensivering van Schiphol met zich mee zal brengen, te compenseren. Wel valt wat te zeggen voor de suggestie van Van Praag c.s. dat degenen die reeds lang in een woongebied wonen waar de geluidsbelasting de afgelopen jaren is gestegen, ook voor dat welvaartsverlies uit het verleden worden gecompenseerd.

Zowel vanuit welvaartstheoretisch als vanuit veilingtechnisch oogpunt bevat het voorgestelde systeem een aantal interessante voordelen. In de eerste plaats worden alle belanghebbenden gecompenseerd voor hun gebleken individuele welvaartsverlies vanwege de geluidshinder. Immers, iemand die een grote voorkeur voor stilte heeft zal bij de veiling een groter bedrag per eenheid (additionele) geluidshinder opgeven dan iemand die niet zoveel aan stilte hecht. Uit de literatuur over verhandelbare emissierechten is bekend dat, zeker in geval van een beperkt aantal belanghebbenden, verhandelbaarheid en uitgifte van emissierechten door belanghebbenden vanuit welvaartsoogpunt tot een betere uitkomst leidt dan door de overheid opgelegde plafonnering van de emissies (en in dit geval de geluidsruijtte).

Haken en ogen aan het systeem

In het hier voorgestelde systeem verkleint echter een hoger verlangd compensatiebedrag de kans dat de compensatie daadwerkelijk zal worden uitbetaald aangezien Schiphol dan een andere combinatie van baangebruik zal verkiezen en zal vermijden om die banen te gebruiken waar veel omwonenden een hoge compensatie eisen. Aldus lijken er in dit systeem prikkels aanwezig voor de belanghebbenden om tijdens de veiling realistische compensatiebedragen te vragen die overeenkomen met hun daadwerkelijke preferenties. Dit veilingtechnisch- en speltheoretisch aspect dient overigens nog wel nader uitgewerkt te worden. Het is niet zeker dat het herhaalde karakter van de veiling en de mogelijkheid van Schiphol om na prijszetting door omwonenden de additionele geluidsoverlast en daarbij behorende verdeling van de compensatie vast te stellen - een soort Stackelberg leiderschap - tot een evenwicht met eerlijke prijzen leiden. Waarschijnlijk is het voor het omzeilen van de externe effecten en het bereiken van eerlijke prijzen nodig dat het systeem van compensaties symmetrisch wordt opgezet, waarbij Schiphol

vergoeding krijgt van bewoners uit woongebieden waar Schiphol minder dan het 'endowment' aan lawaai maakt. Deze bewoners kopen dan als het ware extra stilte, waarbij de individuele vergoeding overeenkomt met de gevraagde compensatie bij extra geluidsoverlast. Daarbij lijkt het wel gewenst dat in de compensaties en vergoedingen rekening gehouden wordt met afnemende meeropbrengsten van stilte.

Daarnaast moet natuurlijk worden voorkomen dat kartelvorming tussen de belanghebbenden in de verschillende woongebieden ontstaat en dat via makelaars en intermediairs afspraken vooraf worden gemaakt over de te verlangen compensatiebedragen per veiling. Bovendien dient te worden vermeden dat een kleine minderheid van belanghebbenden vanwege exorbitant hoge eisen een bepaald baangebruik volledig blokkeert. Dit kan worden voorkomen door het vaststellen van maximum compensatiebedragen per geluidseenheid. Een mogelijkheid is ook dat degenen die in hetzelfde gebied wonen zich laten vertegenwoordigen door een onderhandelaar zodat het een onderhandelings situatie tussen een monopsonist en een klein aantal oligopolisten wordt. Bovendien kan Schiphol besluiten de kosten van de geluidsrechten door te berekenen aan de vliegtuigmaatschappijen zodat de vraag niet eenzijdig door Schiphol wordt vastgesteld maar dat vraag en prijs ook daadwerkelijk van elkaar afhankelijk worden.

Doorstroming huizenbezit

Een volgende mogelijkheid is dat Schiphol via een makelaar poogt de huizen op te kopen van de omwonenden die veel last van het lawaai hebben en daarom een hoge compensatie per geluidseenheid vragen. Daarbij dient te worden beseft dat de verkoopprijs van deze huizen, gezien de emotionele waarde die het huis voor een individuele bezitter kan hebben, hoger kan uitvallen dan de marktprijs. Vervolgens kan het huis worden doorverkocht aan iemand die een lagere compensatie voor de geluidsoverlast vraagt, waarover bij de transactie afspraken kunnen worden gemaakt. Dit systeem is in die zin rechtvaardig dat de waardevermindering van het huis vanwege de toegenomen lawaai-overlast al via de verkoop van geluidsrechten wordt gecompenseerd. Maar dit te compenseren welvaartsverlies is voor de ene huizenbezitter groter dan voor de andere in verband met verschillende preferenties ten aanzien van lawaai (of liever gezegd, stilte). Het op- en doorkoop systeem heeft tot gevolg dat de huizen in de woongebieden met de hoogste (d.w.z. meest kostbare) geluidsbelasting langzamerhand in bezit komen van bewoners met lage preferentie voor stilte. Het betekent dat Schiphol op den duur lagere compensatiebedragen behoeft uit te betalen. Ook hier is het natuurlijk gewenst het systeem zodanig in te richten dat er geen prikkel voor individuele huizenbezitters van uitgaat om bij de veilingen te hoge compensatiebedragen te vragen (zodat zij eerder voor verkoop van hun huis in aanmerking komen).

Voor de theoretische en praktische mogelijkheden en voetangels bij een dergelijk veilingssysteem kan te rade worden gegaan bij recente literatuur over de vormgeving van veilingssystemen voor de handel in emissierechten¹⁴. Bij de opbouw van een dergelijk systeem is goed gebruik te maken van laboratorium-experimenten.

---

¹⁴ Zie b.v. T.N. Cason, 1995, An experimental investigation of seller incentives in the EPA's emission trading auction, *American Economic Review*, 85, blz. 905-922; J.J. Laffont en J. Tirole, 1996, Pollution

Aldus beoogt dit veilingsysteem om de werkelijke welvaartskosten van uitbreiding en intensivering van het gebruik van Schiphol te kwantificeren. Hiermee wordt ook een indruk verkregen van de alternatieve kosten ('opportunity costs') van het **niet** aanleggen van een luchthaven op een tweede locatie. Het maakt het mogelijk om de kosten van de aanleg van zo'n tweede luchthaven af te wegen tegen de alternatieve kosten, een afweging die momenteel zowel vanuit de politiek als vanuit de wetenschap wordt bepleit. Bovendien zal invoering van dit systeem een uniek (natuurlijk) experiment in het kader van de milieu-economische waarderingssystematiek betekenen. Zowel vanuit het wetenschappelijk oogpunt als vanuit maatschappelijk oogpunt zou het systeem een belangrijke voorbeeldfunctie kunnen hebben en veel navolging kunnen krijgen waarbij de verkregen technische kennis wellicht op commerciële basis te verkopen is.

De technische voorziening voor het veilingsysteem kan zodanig worden ingericht dat iedere belanghebbende die voor compensatie in aanmerking wenst te komen zich via de kabel en een specifieke technische voorziening (bijvoorbeeld analoog aan de voorziening voor telebankieren) kan laten aansluiten op het veilingsysteem. Om ervan verzekerd te zijn dat er van de kant van de betrokkenen daadwerkelijk belangstelling voor het systeem bestaat, ligt het voor de hand hier een klein bedrag aan aansluitingskosten te verlangen. De veilingen dienen op vaste en vooraangekondigde tijdstippen plaats te vinden waarna de belanghebbenden een redelijke tijd (bijvoorbeeld een periode van twee dagen bij een maandelijks veiling) krijgen om het gewenste bedrag van de compensatie per geluidseenheid kenbaar te maken. Indien een belanghebbende niet aan de veiling deelneemt, bijvoorbeeld in geval van vakantie, wordt hij of zij geacht geen compensatie te verlangen.

Het idee is dat in beginsel de uitgekeerde compensaties netto bedragen zijn en dus vrijgesteld zijn van belastingheffing. Belastingheffing kan echter door de overheid worden overwogen voor de vorming van een fonds waarmee de negatieve externe effecten van de geluidshinder, die niet door dit veilingsysteem geïnternaliseerd kunnen worden, kunnen worden opgevangen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de toegenomen gezondheidsrisico's voor degenen die zich voor de additionele geluidsoverlast laten compenseren en waar blijkt dat deze zich niet voldoende tegen het toegenomen risico verzekeren. Daarnaast zou via de belastingheffing ook rekening kunnen worden gehouden met het argument dat het marginale nut van geld afneemt naarmate men een hoger inkomen heeft. De vraag is echter of dergelijke inkomenspolitieke aspecten in dit systeem een rol moeten spelen.

---

permits and compliance strategies, *Journal of Public Economics*, 62, blz. 85-125; J.O. Ledyard en K. Szakaly-Moore, 1994, Designing organisations for trading pollution rights, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 25, blz. 167-196; R.A. Muller en S. Mestelman, 1994, Emission trading with shares and coupons: a laboratory experiment, *Energy Journal*, 15, blz. 185-211.

Naschrift:

Na de publicatie van dit pleidooi om veiligen voor geluidsrechten te houden is de meningsvorming over de uitbreiding van Schiphol in vele richtingen uitgewaaierd. Een goede richting is dat vaste milieugrenzen ten aanzien van geluidshinder en veiligheid de bedrijfsvoering van Schiphol dienen te bepalen en niet een willekeurig vastgesteld aantal passagiers of vliegbewegingen¹⁵.

Ongunstig en een verkeerde richting is daarentegen dat de geluidsnormen nogal volgens een zwart/wit methodiek dreigen te worden vastgesteld. Er wordt een maximum gesteld aan het aantal omwonenden van Schiphol dat een geluidsbelasting van 35 Kosten-eenheden of hoger krijgt te verduren. Maar ook omwonenden van Schiphol die minder dan 35 Kosten-eenheden aan geluid op hun bord krijgen, zullen in meer of mindere mate van dit geluid hinder ondervinden. Een meer integrale benadering, waarbij het aantal geluidsgehinderden via een weging met het aantal Kosten-eenheden zou worden berekend en waarbij ook van de feitelijke geluidsmetingen zou worden uitgegaan, biedt naar mijn mening een veel betere geluidsnorm waarbinnen Schiphol zijn bedrijfsvoering dient uit te voeren. Immers in de methodiek die nu dreigt, kan Schiphol pogen de contouren van zeg 34 Kosten-eenheden zo ruim mogelijk op te rekken.

Helaas lijkt in de discussie rond de milieunormen van Schiphol de gedachten aan compensatie van geluidshinder op basis van individuele preferenties geheel en al achter de horizon te zijn verdwenen. Toch acht ik het vanuit het welvaartstheoretisch perspectief nodig om bij de compensatie van de extra geluidsoverlast met individuele preferenties rekening te houden. In die zin slaat Hartog ook volledig de plank mis waarin hij uit het feit dat de huizenprijzen in de gebieden met geluidshinder relatief niet zijn afgenomen, de conclusie trekt dat compensatie voor deze geluidshinder dus niet nodig is.¹⁶ Immers, huizenprijzen worden alleen waargenomen wanneer huizen verhandeld worden. Doch deze marktprijzen bieden geen zicht op de waardeverandering van het consumentensurplus van degenen die in een gebied met toegenomen geluidslast zijn blijven wonen. Het kan best zijn dat de individuele waarde die aan de huidige woning wordt toegekend dankzij de toegenomen geluidsoverlast flink is gedaald, zonder dat deze beneden de verkoopprijs op de markt is komen te liggen. Kortom, de relatieve verschillen in huizenprijzen geven geen goede indicatie voor de benodigde compensatie vanwege geluidshinder bij preferentieverschillen.

---

¹⁵ Zie A.J. de Zeeuw, 1998, Hoe groot wordt Schiphol?, *Economisch Statistische Berichten*, 83, blz. 940-941.

¹⁶ Zie J. Hartog, 1998, Schiphol, feest voor columnisten, *Economisch Statistische Berichten*, 83, blz. 891.

REFERENDA

Deze column is in 1998 in *Economisch Statistische Berichten* gepubliceerd.

Het besturen van een Gemeente is in het huidige tijdsgewricht een vrijwel ondoenlijke klus. De mondige burgers van tegenwoordig hebben op iedere beslissing wel wat aan te merken en men kan het ze nooit allemaal tegelijk naar de zin maken. Neem nu het Gemeentebestuur in ons dorp. Om de jeugdvoorzieningen in het dorp in 'de vaart der volkeren' op te stoten en ook omdat de plaatselijke jeugd erom gevraagd heeft, is besloten een 'half-pipe' - of zoiets - voor skateboards aan te leggen. Voor de meeste oudere bewoners is een dergelijke voorziening van belang omdat het de jeugd van de straat houdt. Nu blijken er in het dorp verschillende plaatsen te zijn waar een skateboardbaan neergezet kan worden. Het Gemeentebestuur heeft na veel wikken en wegen, en waarschijnlijk na lange interne discussies met de Gemeenteraadsleden, besloten de baan in een plantsoentje in één van de woonwijken te plaatsen.

Het probleem is echter dat zo'n baan voor de omwonenden flink wat overlast zal veroorzaken. Het haalt de jeugd niet uit hun straat. Integendeel. Het gevolg is een handtekeningenactie en een scherp protest van de omwonenden. Het Gemeentebestuur is hiervoor uiteindelijk gezwicht. Vervolgens is een andere plaats aangewezen, maar de reputatie van de wijze waarop het bestuur op een protest van omwonenden reageert, was inmiddels gevestigd. De uitkomst van deze bestuurlijke impasse laat zich raden: voorlopig geen skateboardbaan.

Een dergelijke NIMBY('Not-in my Backyard')-problematiek bij gemeentelijke besluiten doet zich veelvuldig voor. Het is inherent aan het aanwijzen van een locatie voor voorzieningen met een collectief of semi collectief karakter, zoals ontsluitingswegen, asielzoekerscentra, tippelzones of discotheken, die tot overlast - en dus tot welvaartsverlies - voor de omwonenden aanleiding geven. Naar mijn mening kan een bepaald type referendum een uitweg uit deze bestuurlijke problematiek bieden. Mooi meegenomen daarbij is dat referenda in sommige politieke kringen als een goed democratisch instrument worden opgevat. Maar dan moet het om een ander soort referenda gaan dat ooit eens in Leiden is gehouden. Daarbij was de vraag of de cafés later mogen sluiten. De meeste Leidenaren zullen van een latere sluitingstijd geen last hebben of er misschien zelfs wel baat bij hebben, en vóór stemmen. Voor de relatief kleine groep van omwonenden van de cafés betekent dit echter veel extra overlast. Daarom acht ik dergelijke, zogenaamd democratische referenda volstrekt misplaatst. Indien er geen rechtsbescherming zou bestaan, zou men immers even goed 'democratisch' kunnen besluiten dat een meerderheid zich geld en goed van een minderheid mag toeëigenen. Het zelfde geldt voor het argument dat bestuurders vaak gebruiken bij besluiten over de locatie van overlast veroorzakende voorzieningen, namelijk dat de Gemeenteraad er in meerderheid mee heeft ingestemd en dat het dus een 'democratisch' genomen besluit is. Dat getuigt van een grote misvatting over het begrip democratische besluitvorming.

Mijn voorstel voor referenda die in deze NIMBY-problematiek een oplossing kunnen bieden, houdt juist rekening met de welvaartsverschuivingen die dergelijke bestuurlijke beslissingen binnen de Gemeentete te weeg brengen. Deze verschuivingen dienen te worden gecompenseerd.

Het idee is dat de Gemeente bij iedere locatiebeslissing van enige importantie een referendum houdt. In de nabije toekomst is dit met de moderne communicatie- en informatietechniek goedkoop en eenvoudig te organiseren. Bij zo'n referendum wordt dan iedere stemgerechtigde burger gevraagd welk bedrag hij of zij over zou hebben voor aanleg van de voorziening en voor welk bedrag hij of zij gecompenseerd zou willen worden indien de voorziening in de onmiddellijke, nader aan te geven, omgeving van de eigen woning zou worden aangelegd. Wanneer de Gemeente de gevraagde en geboden bedragen van alle deelnemers aan het referendum kent, kan berekend worden op welke plaats de voorziening tegen het laagste compensatiebedrag kan worden aangelegd, en in hoeverre dit bedrag opweegt tegen de toegezegde bijdragen in de kosten van de voorziening. Natuurlijk moet de Gemeente bij zo'n referendum niet van tevoren bekend maken aan welke mogelijke locaties voor de voorziening wordt gedacht.

Een variant op dit referendum is dat op voorhand is besloten dat een bepaalde voorziening wordt aangelegd, zodat alleen naar compensatiebedragen wordt gevraagd. Om in zo'n referendum tot een eerlijke compensatieprijs te komen, moet wel aan de deelnemers van het referendum worden duidelijk gemaakt dat de compensatiebedragen via de gemeentelijke belasting dienen te worden opgebracht. Het is in die zin een variant op de eerste vorm, dat de bijdrage aan voorziening nu voor alle burgers gelijk is (bij een vast belastingbedrag) of naar draagkracht wordt verrekend. Deze variant kan bij voorbeeld worden toegepast bij het vaststellen voor de locatie van een asielzoekerscentrum wanneer de komst van zo'n centrum niet ter discussie staat en dus geen onderwerp voor het referendum vormt¹⁷.

Naar mijn mening vormt dit type referendum met een veiling van de overlastkosten van (semi-)collectieve voorzieningen een goede democratische middenweg tussen Pigou en Coase¹⁸. Hopelijk zijn burgers zo mondig dat ze bij het referendum de juiste bedragen weten te noemen. Misschien kan in een volgend stadium in het compensatiesysteem rekening worden gehouden met mogelijke externe effecten (uitstralingseffecten) van de voorziening buiten de Gemeente. Zo zou de skateboardbaan in ons dorp voor een deel uit landelijke gelden betaald kunnen worden aangezien in de toekomst wellicht na Cynthia Boersma (volleybal) en Axel Koenders (triatlon) ook skateboarders uit ons dorp in hun sport de wereldtop zullen halen. De bijdrage van zo'n sportsucces aan het oranjegevoel kan als positief extern effect worden beschouwd.

Naschrift:

Na publikatie van deze column heeft men mij erop attent gemaakt dat in het Leidse referendum indertijd tegen een latere sluitingstijd van de cafés is gestemd. Dat toont de democratische gelijkheid van de Leidse bevolking maar verandert niets aan de argumentatie in dit stukje.

---

¹⁷ Zie ook A. Reitsma, 1999, Verhandelbare asielzoekers, *Economisch Statistische Berichten*, 84, blz. 21 over marktoplossingen voor deze problematiek.

¹⁸ Zie E.E.C. van Damme, 1998, 83, De andere kant van de medaille, *Economisch Statistische Berichten*, blz. 139.

DE TECHNOLOGIEVAL

Deze column is in 1998 in *Economisch Statistische Berichten* gepubliceerd.

Het gemoed van de economen spiegelt de menselijke ziel: sommigen zijn pessimist en anderen optimist. De optimisten betonen zich evenwichtsdenkers en geloven stellig in de heilzame werking van de onzichtbare hand. Wanneer informatie voor alle deelnemers aan het economische spel gelijkelijk beschikbaar is kunnen de markten hun allocerende rol vervullen en is een zo hoog mogelijke welvaart voor de deelnemers gegarandeerd. In geval van onvolledige of asymmetrische informatie, of in geval van ontbrekende markten, is de overheid er om die coördinatieproblemen op te lossen.

Vroeger benadrukten de pessimisten onder invloed van Keynes de rol van onevenwichtigheden. Die visie wordt tegenwoordig in de 'main stream' als ouderwets en volledig uit de tijd beschouwd. De moderne pessimisten zijn nu ook evenwichtsdenkers geworden. Hun pessimisme uit zich echter in het geloof dat de economie in het *verkeerde* evenwicht terecht kan komen. Dat heeft te maken met de padafhankelijkheid van de economische ontwikkeling: de toestand in de huidige periode is direct gerelateerd aan de toestand in de vorige periode.

Een belangrijke oorzaak van de padafhankelijkheid is de technologie. Door toepassing van een bepaalde technologie, en de daarmee verbonden verzonken implementatie- en leerkosten, wordt de economie als het ware in de richting van een bepaald evenwicht geduwd. Ook al is er een meer efficiënte technologie beschikbaar, toch kan het zijn dat de economie in het evenwicht van de oude technologie, en dus in het verkeerde evenwicht blijft steken. Dan is sprake van een technologieval. Het meest aangehaalde voorbeeld van zo'n technologieval is het QWERTY-toetsenbord van schrijfmachines en tekstverwerkers. Hoewel toetsenborden ontwikkeld zijn waarmee men sneller teksten kan typen, is het QWERTY-bord standaard gebleven omdat nu eenmaal iedereen geleerd heeft daarmee te werken. Wellicht wordt dit voorbeeld overigens ook vaak genoemd omdat QWERTY zo gemakkelijk te tikken valt: een technologieval met een dubbele bodem.

Andere in de economische literatuur gedocumenteerde voorbeelden van een technologieval betreffen het koel- en regelsysteem van kerncentrales en de bestrijding van gewasziekten.¹⁹ In beide gevallen is een inferieure technologie lange tijd dominant geweest, of is dat nog steeds, omdat de betere, alternatieve technologie later ontwikkeld werd of minder snel ingeburgerd raakte. Steeds gaat het om technologieën waarbij de toepassing toenemende meeropbrengsten oplevert vanwege leereffecten en andere vaste kosten bij implementatie. Zo maken de meeste kernreactoren gebruik van licht water (H₂O; de Belgen zeggen 'plat' water) voor koeling en voor de regulering van het energieniveau van de neutronen in de reactorkern, terwijl de technologie van de zware-water-reactor (D₂O) of van de gas-grafiet-reactor waarschijnlijk beter is. De dominantie van de Amerikaanse licht-water technologie is mede het gevolg van de keuze van de

---

¹⁹ Zie R. Cowan, 1990, Nuclear power reactors: a study in technological lock-in, *The Journal of Economic History*, Vol. 50, Blz. 541-567; en R. Cowan en Ph. Gunby, 1996, Sprayed to death: path dependence, lock-in and pest control strategies, *Economic Journal*, vol. 106, blz. 521-542.

Amerikaanse marine voor dit type reactor voor de voortstuwing van kernonderzeeërs. Op het gebied van de bestrijding van gewasziekten zijn chemische bestrijdingsmethoden met insecticiden nog steeds volop in gebruik, terwijl biologische of integrale bestrijdingsmethoden zowel vanuit economisch als vanuit ecologisch oogpunt beter zouden voldoen. Hier hangt de technologieval samen met het feit dat toepassing van de biologische en integrale methoden meer kennis vereist en een langere leerperiode vergt dan het bespuiten met chemische middelen.

Deze voorbeelden geven te denken over situaties waar we de bestaande technologie vanzelfsprekend vinden, maar waar we, op de keeper beschouwd, wel eens in een heel diepe technologieval geraakt kunnen zijn. Neem bijvoorbeeld de roep om meer asfalt zodat we straks met zijn allen vier in plaats van drie banen breed in de file staan. Daarbij blijken de Nederlandse Spoorwegen niet echt in staat om een efficiënt en klantvriendelijk alternatief te bieden. Indien we op dit moment kunnen besluiten om de hele vervoersinfrastructuur opnieuw van de grond af aan op te bouwen, zouden we zeker een andere technologie kiezen als nu. Maar hoeveel investeringskosten zijn er niet verzonken in ons weggennet? En denk ook eens aan de kosten en moeite om het rijbewijs te halen en aan de belangrijke sociale functie die de auto en het weggebruik als gespreksonderwerp vervult. Alleen grote beleidsingrepen en consensus kunnen in dit geval een verschuiving van de technologie teweeg brengen waarbij bovendien nog dient te worden opgebokst tegen preferenties die op de huidige technologie zijn gebaseerd (lobby groepen).

In het economisch-politieke besluitvormingsproces in ons land ligt een wel zeer eigenaardige technologieval op de loer nu de politieke partijen de economische gevolgen van hun verkiezingsprogramma's door het CPB laten doorrekenen. In navolging van de Commissie Andriessen hebben de deskundigen van de paarse partijen goed geleerd welke beleidsmaatregelen volgens de mechanismen van het MIMIC-model veel extra werkgelegenheid opleveren.²⁰ Aldus is er in de programma's van de paarse coalitiepartners, kleine detailverschillen daargelaten, een wonderbaarlijke consensus tot stand gekomen over de meest geschikte beleidsmaatregelen om de werkgelegenheid te verhogen. Het zal echter nooit bekend zijn of het model ook de in werkelijkheid geldende mechanismen beschrijft. Indien dit niet het geval is, heeft het doorrekenen van de partijprogramma's dus consensus over verkeerde beleidsmaatregelen opgeleverd. In deze pessimistische visie koersen we met het paarse beleid naar een verkeerd evenwicht.

---

²⁰ C.A. de Kam, Plan-Andriessen is het meest doelmatig, ESB, vol 79, 29 juni 1994, blz. 606-608; B. Compaijen en F.A.G. den Butter, 1996, De Nederlandse Economie 2, Algemeen- en Financieel-economische Beleidsanalyse, Vijfde Druk (Wolters-Noordhoff, Groningen), blz. 319-328.

DE KOSTEN VAN DESORGANISATIE

Dit stuk is in 1998 gepubliceerd in *Economisch Statistische Berichten* in de rubriek “Uit de vakliteratuur”.

De transitie van een planeconomie naar een markteconomie gaat gepaard met grote veranderingen in het bedrijfsleven. Terwijl in de (zuivere) planeconomie bedrijven de productiedoelstellingen krijgen opgelegd en ook de voorziening van productiefactoren planmatig wordt vastgesteld, dienen de ondernemers in de markteconomie hun beslissingen te baseren op marktsignalen. Het betekent dat de oude inkoop- en afzetrelaties in de transitieperiode vervallen. In plaats daarvan worden de ondernemers zowel op de inkoopmarkten als op de afzetmarkten marktpartij en dienen via prijsonderhandelingen nieuwe samenwerkingsrelaties op te bouwen. Het is duidelijk dat een dergelijke periode van afbouw en opbouw grote kosten met zich meebrengt. Het verklaart ook waarom in vrijwel alle landen in transitie het nationaal inkomen in de eerste jaren van de transitie sterk is gedaald, waarna vervolgens weer langzaam een periode van herstel is ingetreden. Toch valt vanuit een simpel neo-klassiek en op het heil van de marktwerking gericht gezichtspunt deze tijdelijke teruggang moeilijk te duiden. Immers, vanuit dit gezichtspunt zouden in het plansysteem in de periode voor de transitie vanwege de vele prijsverstoringen en handelsbelemmeringen de optimale productiemogelijkheden bij lange na niet zijn benut. Opheffing van deze belemmeringen in het marktsysteem moet dan wel, in deze zienswijze, een toename van de productie betekenen.

Vanuit het zuivere marktdenken wordt daarom een snelle transitie als gunstig beoordeeld omdat dan de vruchten van de marktwerking zo snel mogelijk kunnen worden geplukt²¹. Toch is het maar de vraag of een snelle transitie wel zo gewenst is, gezien de kosten die met de overgang van de oude naar de nieuwe industriële structuur gemoeid zijn. Daarom nuanceren Blanchard en Kremer de marktgerichte voorkeur voor een snelle transitie²². Met hun beschouwing over de desorganisatie die het transitieproces met zich meebrengt, laten deze auteurs zien hoe binnen het neo-klassieke gedachtegoed de kosten van een snelle transitie tegen de baten kunnen worden afgewogen.

Het centrale thema van de transitietheorie van Blanchard en Kremer is dat bedrijven in de productieketen *specifieke samenwerkingsrelaties* met elkaar onderhouden. Het onder meer door Caballero en Hammour uitgewerkte begrip specificiteit betekent dat een samenwerkingsrelatie tussen bedrijven, wanneer deze eenmaal is opgebouwd en bestendigd, voordeel oplevert voor beide partijen, en dat het voordeel groter is dan van de beste alternatieve relatie²³. Het aangaan van zo'n specifieke samenwerkingsrelatie brengt wel investeringskosten met zich mee die vervallen bij het verbreken van de relatie. Bovendien dient met de partner in de samenwerkingsrelatie over de verdeling van het voordeel te worden onderhandeld.

---

²¹ Zie b.v. K.H.W. Knot en A. Sipkes, Succesvolle transitie, *Economisch Statistische Berichten*, vol. 83, 22 mei 1998, blz. 412-416.

²² O. Blanchard en N. Kremer, 1997, Disorganization, *Quarterly Journal of Economics*, vol 113, blz. 1091-1126.

²³ Zie ook het stukje over “de macro-economie van het samenwerken” in dit boek.

Tijdens de transitie vervallen de oude, door de staat opgedrongen samenwerkingsrelaties tussen bedrijven en dienen nieuwe te worden opgebouwd. Nieuwe aanbieders op de factormarkten en vragers op de productmarkten zijn echter niet op stel en sprong gevonden. Bovendien is in de transitieperiode sprake van onvolledige en asymmetrische informatie, en van onvolkomen markten. Aan de producten worden nieuwe kwaliteitseisen gesteld. Daarom is het moeilijk en kostbaar om nieuwe specifieke samenwerkingsrelaties op te bouwen en leiden de marktonvolkomenheden tevens tot inefficiënties in de onderhandelingen over de verdeling van het in deze relaties te behalen voordeel. Deze desorganisatie is des te groter naarmate het oorspronkelijke productieproces ingewikkelder is georganiseerd (langere productieketens en meer gespecialiseerde producenten).

Uit deze kijk op de transitieproblematiek blijkt ook dat de kosten hoger zijn naarmate de overgang naar een markteconomie een meer fundamentele herinrichting van het maatschappelijke verkeer betekent. De markteconomie moet niet alleen worden opgebouwd, men moet ook leren binnen het nieuwe institutionele kader samenwerkingsrelaties met elkaar aan te gaan en op deze relaties te kunnen vertrouwen. Marktgeoriënteerde arbeidsvoorzieningen en goed werkende stelsels van sociale zekerheid en pensioenvoorziening dienen te worden opgezet. Het bestuurlijk en juridisch systeem moet zodanig functioneren, dat transacties ongehinderd kunnen plaatsvinden en dat transactiekosten niet te hoog zijn. Een goed functionerend bancaire systeem is evenzeer een randvoorwaarde voor de opbouw van een volwaardige markteconomie.

Dit alles leidt tot de overweging dat een goede coördinatie nodig is tussen afbraak en opbouw. Aldus laten Blanchard en Kremer zien dat het soms beter is de overgang van planeconomie naar markteconomie geleidelijk te laten verlopen. Dat kan bijvoorbeeld door de oude staatsbedrijven nog een tijdlang te subsidiëren zodat ze niet onmiddellijk met de productie stoppen. Vanuit het perspectief van het zuivere marktdenken is deze beleidsaanbeveling op zijn minst verrassend. Aan de andere kant mogen de subsidies ook niet al te lang gehandhaafd blijven omdat, aldus Blanchard en Kremer, dan het transitieproces te sterk zal vertragen.

Meer in het algemeen laten de voorstanders van een snelle transitie de tijd die nodig is voor de opbouw van een aangepast maatschappelijk, juridisch en bestuurlijk systeem buiten beschouwing. Het economisch voordeel van een snelle transitie kan dan wel eens meer dan volledig teniet worden gedaan door de systeemkosten die het gevolg zijn van maatschappelijke, bestuurlijke en juridische desorganisatie.

JURERING VAN GROTE PROJECTEN

Deze column is in 1999 in *Economisch Statistische Berichten* gepubliceerd.

In de afgelopen periode is in de media en de politiek veel rumoer ontstaan over studies naar de kosten en baten van grote projecten. Of het nu over de hoge snelheidslijn, de tweede Maasvlakte, de Betuwelijn, het rekening rijden of de uitbreiding van Schiphol gaat, steeds vaker worden de uitkomsten van de studies waarin de kosten en baten van deze projecten tegen elkaar worden afgewogen, in twijfel getrokken. Soms wordt daarbij zelfs de suggestie gewekt dat men maar beter niet kan kwantificeren omdat cijfers toch altijd de waarheid verdraaien. De redenering is dat de cijfers gebaseerd zijn op modellen en die modellen zijn per definitie verdacht. Natuurlijk is dat onzin. De kwantificering van kosten en baten, al is deze gebaseerd op allerhande modelveronderstellingen, levert altijd meer informatie op voor beleidsbeslissingen dan uitsluitend een kwalitatieve analyse. Toch dreigt deze onzin in het publieke debat nogal wat afbreuk te doen aan de reputatie van de planbureaus en andere instellingen die dergelijke kosten/batenanalyses uitvoeren. Dat belemmert een efficiënte besluitvorming over de grote projecten. Immers, in de besluitvorming door professionele gremia worden de modeluitkomsten helemaal niet als de onaantastbare waarheid gezien. Zo blijkt uit de notulen van de beraadslagingen in het 'Federal Open Market Committee'- het gremium dat onder voorzitterschap van Greenspan het Amerikaanse monetaire beleid bepaald - dat de modeluitkomsten geenszins als een voldongen feit worden geaccepteerd. Daarentegen worden in de beraadslagingen juist de veronderstellingen die aan de modeluitkomsten ten grondslag liggen, ter discussie gesteld. Daarnaast bieden de modeluitkomsten aan de beleidsmakers de gelegenheid om de systematische componenten in de economische ontwikkeling te scheiden van de niet-systematische componenten en om daarbij de beleidsreactie te richten op deze niet-systematische componenten.²⁴

Toch kan naar mijn mening de evaluatie en kwantificering van de voor- en nadelen van grote projecten op een betere manier geschieden dan dat tot nog toe gebeurt. We moeten af van de gedachte dat iedere kosten/batenanalyse een zo objectief mogelijk beeld moet geven van de haalbaarheid van het project. Immers, de waarderings in dit soort studies, hoe competent ook uitgevoerd, zijn altijd gebaseerd op (model)veronderstellingen. Waardenvrijheid is een ideaal dat economisch onderzoek niet kan waarmaken en dus ook niet moet nastreven. Ieder onderzoeksinstituut heeft zo zijn eigen methodologische achtergrond waarbij het gevaar bestaat dat door de opdrachtgever van het onderzoek al naar gelang de gewenste uitkomsten een strategische keuze van het onderzoeksinstituut wordt gemaakt. Van Dalen c.s. geven hiervan een mooi voorbeeld bij de beleidsadvisering over nut en noodzaak van de Betuwelijn.²⁵

Aangezien deze kosten/baten studies toch niet waarde vrij zijn is het maar beter om daar niet naar te streven en expliciet meerdere studies vanuit verschillende gezichtspunten te laten verrichten. Waarom zou daarbij niet aangesloten kunnen worden of hetgeen in de rechtspraak

---

²⁴ Zie H.J. Edison en J. Marquez, 1998, U.S. monetary policy and econometric modelling: tales from the FOMC transcripts, 1984-1991, *Economic Modelling*, 15, blz. 411-428.

²⁵ H. van Dalen, W. Letterie en O. Swank, 1998, Economisch advies op de binnenhof: Een ragfijn spel?, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 21 (1), blz. 58-75.

gebruikelijk is? Mijn voorstel behelst dan ook om bij de afweging van kosten en baten van een groot project in eerste instantie twee studies te laten verrichten. Voor de eerste studie is de lobbygroep - die voorstander is van het project – de opdrachtgever. Oogmerk is om zo creatief mogelijk de voordelen en baten van het project voor het voetlicht te brengen, waarbij de argumenten niet op drijfzand mogen berusten en ook de kosten op redelijke wijze in kaart moeten worden gebracht. Kortom, deze studie wordt gemaakt door de advocaten van het project. Het voordeel van deze werkwijze is dat het tot een grotere creativiteit in de vormgeving van het project kan leiden. Zo zou, indien deze werkwijze bij de Betuwelijn was gevolgd, deze lijn niet zijn ontworpen als een directe spoorrails voor uitsluitend goederenvervoer van de Rotterdamse haven naar de Duitse grens parallel langs één van de belangrijkste waterwegen voor goederenvervoer, maar zouden onderweg ook andere benuttings- en aansluitingsmogelijkheden zijn ingebouwd. Naast deze studie in opdracht van de lobby moet door een ander instituut een tweede studie plaatsvinden waarbij de opdrachtgever een sceptische houding ten aanzien van het project inneemt. Deze studie wordt dus opgesteld door de advocaat van de tegenpartij, of zo men wil, door de openbare aanklager. De opdrachtgever kan hier de overheid zijn, als representant van de belastingbetaler of een belangengroep die de negatieve externe effecten van het project benadrukt (bijvoorbeeld de milieubeweging).

Het idee is dat een onafhankelijke jury van deskundigen (en dus niet leken, zoals in het Amerikaanse rechtstelsel) de veronderstellingen in beide studies op hun waarde beoordeelt en aan de hand daarvan tot een afgewogen advies komt. Wellicht kan daarbij worden bedongen dat de jury voor een kwantitatieve afweging gebruik mag maken van de diensten van de planbureaus. De uiteindelijke beslissing ligt dan bij regering en parlement. In deze constellatie worden beide partijen gedwongen om valide argumenten aan te voeren en daar zoveel mogelijk creativiteit in te leggen. De niet-valide argumenten zullen immers bij de jurering door de mand vallen. Dezelfde soort disciplinerende werking doet zich voor in de discussies in de SER waar de aanwezigheid van onafhankelijke deskundigen de woordvoerders van de belangengroepen (werknemers en werkgevers) er toe dwingt om met steekhoudende argumenten te komen. Een zelfde functie vervult in zekere zin ook het Centraal Planbureau bij de doorrekening van de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen, zij het dat daar niet verschillende berekeningen met elkaar worden geconfronteerd. Hopelijk heeft deze manier om de kosten en baten van grote projecten te bepalen tot gevolg dat het politieke discours er een meer inhoudelijk karakter door krijgt en tevens dat de vóór- en tegenstanders van de projecten gedwongen worden tot een grotere creativiteit in hun argumentatie.

DE Vernietigende Macht van Ouderen

Dit essay is eerder in 1999 in het blad *GERON* gepubliceerd

De gelden die de overheid uitgeeft komen niet allemaal precies terecht bij degenen die voor de inkomsten van de overheid hebben gezorgd in de vorm van belastingen en premiebetalingen. Sommigen krijgen meer van de overheid dan ze hebben betaald en anderen minder. Dit heeft te maken met de herverdelings-functie van de overheid, waarbij het over het algemeen zo is dat de minder bedeelden meer ontvangen dan zij hebben betaald en de rijken meer moeten betalen dan dat ze van de overheid terugkrijgen. Aldus fungeert de overheid als een soort Robin Hood. In meer formele termen gaat het hierbij om het inkomensbeleid van de overheid waarbij het idee is dat de welvaart te ongelijkmatig over de burgers verdeeld zou worden indien de overheid op dit gebied geen beleid zou vormen. Echter, er is niet alleen sprake van een overheveling van gelden via de overheid van arm naar rijk, maar ook van oud naar jong, en omgekeerd.

Een cruciale keuze bij deze vorm van herverdeling van overheidsgelden betreft de mate waarin de oude en jonge generaties profijt van de overheid hebben. De claims van beide groepen op de overheid zijn groot. Aan de ene kant verwachten de ouderen dat de via het omslagstelsel gefinancierde pensioenvoorzieningen (bij ons de AOW) op het gewaarborgde niveau gehandhaafd blijven en ook dat er een ruime bijdrage in de steeds meer geld opslokkende zorgvoorziening wordt geboden. Aan de andere kant is het voor de jonge generatie van belang dat de onderwijsvoorzieningen op peil blijven en dat de overheid voldoende geld vrijmaakt voor investeringen in kennis en voor behoud dan wel verbetering van de milieukwaliteit. In het democratische besluitvormingsproces staat deze herverdeling van geld tussen oud en jong onder druk.

Empirie van de intergenerationele herverdeling

Poterba licht een tipje van de sluier op wat ons in de toekomst wellicht, maar hopelijk niet, te wachten staat.²⁶ Hij bespreekt een aantal empirische onderzoeken voor de Verenigde Staten waarin de invloed van demografische veranderingen op de keuze tussen overheidsuitgaven voor oud of jong wordt gemeten. Net als in veel Europese landen is er in de afgelopen periode in de Verenigde Staten namelijk sprake geweest van een flinke vergrijzing en ontgroening, die zich in de toekomst voortzet. Zo zal in het jaar 2030 het aandeel van de 65+ers in de totale bevolking van de Verenigde Staten groter zijn dan nu in Florida, de staat die momenteel al zeer vergrijsd is. In 1996 waren er in de Verenigde Staten twee kinderen van onder de 18 op iedere oudere van boven de 65. In 2030 is naar verwachting dit aantal gedaald tot iets boven de 1. Bovendien zal het dalend aandeel van de kinderen in de totale bevolking samenvallen met een toenemend aandeel van kinderen uit minderheidsgroeperingen (d.w.z. niet-blanken).

Deze demografische veranderingen hebben een direct gevolg voor de democratische besluitvorming. Vanwege het grote aandeel ouderen onder de kiezers zullen de politici geneigd

---

²⁶ J.M. Poterba, 1998, Demographic changes, intergenerational linkages and public education, *American Economic Review*, Papers and Proceedings, 88, blz. 315-320.

zijn in de verdeling van overheids gelden tussen jong en oud een groter deel voor pensioenen en zorg, en dus minder voor onderwijs te bestemmen. En dit niet alleen absoluut maar ook relatief. Het empirisch onderzoek van Poterba toont dat het niveau van de onderwijsuitgaven per kind belangrijk lager is in een staten met een groot aandeel van 65+ers in de bevolking dan in staten met minder ouderen. Deze empirische aanwijzing dat de politici zich in belangrijke mate bij het verdelingsvraagstuk door de kiezersmacht laten leiden, wordt bevestigd door de observatie dat de onderwijsuitgaven per leerling vooral laag zijn in staten met een groot aandeel ouderen die ook nog eens een andere etnische of raciale achtergrond hebben dan het schoolgaande deel van de bevolking.

Intergenerationele herverdeling in theorie

Al met al lijkt het erop dat de politici, althans in de Verenigde Staten, zich in hun beleid ten aanzien van dit verdelingsvraagstuk in hoofdzaak laten leiden door electoraal gewin op de korte termijn. Aan de hand van een klein model met twee overlappende generaties en intergenerationele herverdeling illustreren Grossman en Helpman wat in theorie de gevolgen van een dergelijk kortzichtig beleid voor de welvaart zijn ²⁷. De modellen met overlappende generaties zijn in de economische theorie een beproefd middel om te illustreren welke overdrachten tussen generaties tot een zo groot mogelijke welvaart leiden. Welvaart wordt in deze eenvoudige modellen meestal afgemeten aan de consumptie nu en in de toekomst waarbij via een disconteringsvoet met de tijdsvoorkeur rekening wordt gehouden - consumptie nu wordt iets hoger gewaardeerd dan consumptie in de toekomst. In het model van Grossman en Helpman heeft de jonge en werkende generatie de mogelijkheid om via besparingen kapitaal op te bouwen. In feite gaat het daarbij om hun oudedagvoorziening en dus om pensioenkapitaal. Zodoende heeft de theorie van Grossman en Helpman niet zozeer betrekking op de overdrachten van de jonge naar de oude generatie via AOW-premies en uitkeringen (omslagstelsel) maar op de gevolgen die de herverdeling door de overheid op de opbouw en het rendement van het pensioenkapitaal heeft (kapitaaldekking). Wanneer de jonge generatie een levensfase verder is en op dat moment als de oude generatie wordt aangeduid, wordt het gespaarde pensioenkapitaal in de productie gebruikt. Dit levert de oude generatie inkomsten op die volledig aan consumptie en eventueel aan belastingbetalingen opgesoupeerd worden.. De oude generatie leeft dus als renteniers die hun hele vermogen verbruiken. Opgemerkt zij dat in het model van Grossman en Helpman slechts twee overlappende generaties in beschouwing worden genomen, en niet de drie generaties, namelijk de generatie in de leerfase, in de werkfase en in de pensioneringsfase, die in de bovenstaande bespreking van de intergenerationele herverdeling tussen oud en jong (impliciet) worden onderscheiden. Zoals in de meeste economische modellen voor overlappende generaties blijft in het model van Grossman en Helpman de leerfase buiten beschouwing en wordt bij de jonge generatie gedacht aan de generatie in de werkfase.

In het model van Grossman en Helpman kunnen de politici op verschillende manieren via intergenerationele overdrachten een herverdeling van gelden tussen de beide generaties tot stand brengen. Zo kunnen zij de kapitaalbesparingen van de jonge generatie wegbelasten en

---

²⁷ G.M. Grossman en E. Helpman, 1998, Intergenerational redistribution with short-lived governments, *Economic Journal*, 108, blz. 1299-1329.

overhevelen naar de oude generatie, zodat er voor de jonge generatie nauwelijks besparingen overblijven (en er ook nauwelijks kapitaal wordt opgebouwd omdat de oude generatie de overgehevelde gelden volledig consumeert). Anderszijds kunnen de politici ook een deel van de kapitaalinkomsten van de oude generatie overhevelen naar de jonge generatie. De richting en omvang van de overheveling wordt bepaald door het belang dat de politici aan de welvaart van de jonge en de oude generatie hechten.

Hoe gestileerd deze economie ook is, toch levert het een beeld op van de grote gevolgen voor de welvaart, die het verdelingsbeleid kan hebben. Een geruststellende uitkomst is dat het beleid van intergenerationele herverdeling economische groei kan opleveren, terwijl er volgens het model geen sprake is van groei indien de herverdeling niet plaatsvindt. Deze gunstige herverdeling treedt overigens uitsluitend op indien de politici een relatief groot belang aan de welvaart van de jonge generatie toekennen. In dat geval belast iedere successievelijke regering de ouderen en draagt deze gelden over aan de jongeren die deze gebruiken voor verdere kapitaalaccumulatie. Aan de andere kant raakt in een politiek klimaat waar iedere opvolgende regering haar oor te luisteren legt bij de oudere kiezers, de economie in een slechte evenwichtssituatie gevangen, met hoge overdrachten van de jonge naar de oude generatie, zodat geen kapitaalopbouw plaatsvindt. In dat evenwicht is de welvaart lager dan deze geweest zou zijn zonder intergenerationele overdrachten.

Grossman en Helpman staan ook nog uitvoerig stil bij het optreden van politieke lobbygroepen waarmee de ouderen en/of de jongeren de politici op hun hand pogen te krijgen. Dit gelobby maakt de negatieve effecten voor de welvaart alleen nog maar erger, zeker indien de lobby's van ouderen en jongeren tegen elkaar opbieden. De negatieve welvaartseffecten zijn ook groot indien alleen de ouderen zich in een lobby organiseren. Met name geldt dit wanneer de welvaart van jongeren in de oorspronkelijke preferenties van de politici een hoog gewicht krijgen, en wanneer de ouderen dus veel geld moeten spenderen om met hun lobby deze preferenties om te buigen. De uitkomst bij een lobby van alleen de jongeren, bijvoorbeeld via de vakbeweging, is iets minder nadelig voor de welvaart, maar is evenmin gunstig. Geld voor lobby's is in dit model namelijk altijd slecht besteed. Zoals gezegd kan, in het geval dat de overheid zonder lobby een hoog gewicht aan de welvaart van de jonge generatie toekent, de intergenerationele herverdeling tot een hogere welvaart leiden dan wanneer de overheid zich niet met herverdeling bemoeit. Wanneer daarentegen de jonge generatie dat hoge gewicht via een lobby moet kopen, zal de welvaart nooit zo hoog zal uitkomen als in een evenwicht zonder intergenerationele herverdeling²⁸.

Besluit

Ook in ons land slaat de vergrijzing toe en heeft de babyboom-generatie een grote kiezersmacht. Daarbij valt te hopen dat de Nederlandse regering niet kortzichtig zal zijn en zal toegeven aan deze kiezersmacht bij de herverdeling van overheidsgelden tussen jong en oud. Als uitweg uit

---

²⁸ Zie voor een meer uitvoerig relaas over de gevolgen van dit gelobby volgens het model van Grossman en Helpman: B. van Groezen en T. Leers, 1998, Een minimum en een maximum voor de AOW, *Economisch Statistische Berichten*, 83, blz. 883.

deze welvaartsval zien Grossman en Helpman dat de overheid zich voor een lange periode committeert om de intergenerationele herverdeling niet te zullen baseren op electoraal gewin op de korte termijn. Maar wellicht is deze uitweg in ons land niet nodig en zijn de oudere kiezers rationeel genoeg om hun zelf-vernietigende macht te beseffen. Immers, voor een generatie die veel pensioenkapitaal heeft opgebouwd - en dat is momenteel het geval voor de baby-boom generatie - is het van belang dat in de toekomst het opgebouwde pensioenkapitaal ook benut wordt en voldoende rendement oplevert. Bij een bevolking die ontgroent zijn dan investeringen in het onderwijs des te harder nodig. Het feit dat de jonge generatie in aantal relatief kleiner is moet namelijk gecompenseerd worden door een grotere kennis en productiviteit van de jonge generatie. Rationeel gedrag van de oude generatie betekent dus dat zij zullen stemmen op politici die er een dergelijke gezonde lange-termijn visie op intergenerationele welvaartsoverdrachten op na houden.

Verrassende economie

Anderen vinden economen vaak imperialistisch omdat ze zich met zaken bemoeien die buiten hun vakgebied liggen. Ik zie het liever zo: creatieve economen met een pioniersgeest exploreren graag nieuwe gebieden waarop ze hun gedachtegoed kunnen toepassen. De hier gerubriceerde verhaaltjes geven een indruk van de verrassende zijpaden die economen bewandelen.

GROTE GETALLEN

Deze column is in 1993 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Mijn oudste zoon is geïntrigeerd door grote getallen: 'Pappa, wat is een één met negen nullen?' 'Één miljard!' 'Pappa, wil je voor mij tot één miljard tellen?' 'Nou nee, dat kost nogal wat tijd!' 'Hoeveel?' Mijn antwoord blijft steken in flink wat rekenwerk. Wanneer wij uitgaan van één getal per seconde, een ouderwetse werkweek van 40 uur en per jaar 4 weken vakantie, kan men in een jaar tot zeven miljoen tellen. Indien geen tijd verloren gaat vanwege psychische ineenstorting of andere crisissen vanwege de eentonigheid van het werk, is het dus mogelijk om in een werkzame periode van 40 jaar zo'n 280 miljoen getallen te tellen. Voor het uittellen van een miljard is dus ongeveer $3 \frac{1}{2}$ mensenleven nodig. Het lijkt mij redelijk dat ik niet op het verzoek van mijn zoon ben ingegaan.

Eigenlijk is het vreemd dat ik mij nooit eerder heb afgevraagd hoe groot 'grote getallen' zijn. Immers als econoom, en zeker als macro-econoom, heb je er dagelijks mee te maken. In de discussies over de economische politiek vliegen de grote getallen je om de oren, vaak zonder dat de realiteit achter deze getallen tot de discussianten doordringt. De band tussen de realiteit en de in de economische argumentatie gebruikte grote getallen verschilt trouwens van geval tot geval. Zo is het feit dat er aan het eind van 1992 bijna 37 miljard gulden chartaal geld (bankbiljetten en munten) in Nederland in omloop waren, zeer reëel: dit bedrag is op de gulden en zelfs op de cent bekend. Maar het zou ruim honderd mensenlevens vergen om het gulden voor gulden uit te tellen. Een harde realiteit is ook het grote aantal werklozen in ons land. Zij zouden allemaal op het grote grasveld voor de heuvel in het Amsterdamse Bos verzameld kunnen worden. Hoeveel werklozen er nu precies zijn, is echter veel minder nauwkeurig vast te stellen dan de omvang van de chartale geldhoeveelheid. De statistieken spreken van 325.000 geregistreerde werklozen, maar er zijn een heleboel verschillende definities en daarbij behorende tellingen in omloop.

Een ander groot getal is ons nationale inkomen. Berekend volgens de regels van de nationale boekhouding bedroeg dit in 1992 bijna 500 miljard gulden. Doch dat is geenszins een eenvoudige optelling van wat wij met z'n allen in 1992 daadwerkelijk verdiend hebben. Nog losser is het verband met de realiteit wanneer in de politieke discussies over bezuinigingen wordt gesproken. Volgens de berekeningen van het Centraal Planbureau moest in 1994 zo'n 10 miljard gulden bezuinigd worden op de overheidsuitgaven om aan de doelstellingen van de reductie van het financieringstekort te voldoen. En Prof. Rutten, indertijd één van de meest spraakmakende beleidseconomen van ons land, heeft voorgerekend dat die bezuinigingen op de middellange termijn tot zo'n 50 miljard gulden moesten oplopen wil het niveau van onze overheidsuitgaven in overeenstemming worden gebracht met dat van onze buurlanden. Deze uitgaven zijn dus nog helemaal niet gedaan en, als het Centraal Planbureau en Rutten hun zin gekregen zouden hebben, zouden ze ook niet gedaan zijn. Bovendien gaat het bij deze bezuinigingen niet om minder uitgaven ten opzichte van het huidige niveau, maar om het ombuigen van een trendmatige uitgavenpatroon dat zich zonder extra beleidsinspanning zou hebben voorgedaan.

Nog verder van de realiteit verwijderd is een tweetal becijferingen van grote getallen waarbij ikzelf betrokken ben geweest. In de eerste plaats hebben Rosemarie Bastianen, Jan van Ours en ik berekend dat de lage arbeidsparticipatie in ons land jaarlijks zo'n 130 miljard gulden (in guldens van 1985) verlies oplevert. Dit niet alleen omdat het productief vermogen van de werklozen, WAO'ers en de mensen (vaak vrouwen) die vrijwillig geen betaalde baan hebben en die veelal goed opgeleid zijn, verloren gaat, maar ook omdat al degenen die buiten het arbeidsproces vallen de door opleiding of door werkervaring verkregen bekwaamheden verliezen, zodat ze in de toekomst minder geld kunnen verdienen. De mogelijke welvaartswinst van 130 miljard gulden bij activering van deze landgenoten zonder betaald werk is natuurlijk volledig fictief. Massale inschakeling van deze mensen in het arbeidsproces brengt immers ook welvaartskosten met zich mee, bijvoorbeeld omdat sommigen onbetaald werk willen verrichten of vrije tijd boven het geld van een baan verkiezen. Daarbij zou zo'n massale inschakeling ook tot een verlaging van de arbeidsproductiviteit leiden.

Een ander voorbeeld van de fictie van een groot getal is de berekening van het zogenoemde *aanbodeffect van de sociale zekerheid*. Het sterk toegenomen beroep op de sociale zekerheid in de periode tussen 1970 en 1990 valt niet uitsluitend aan de arbeidsmarktomstandigheden toe te schrijven. Gedeeltelijk is het ook te danken, of zo men wil te wijten, aan een aanbodeffect vanwege het feit dat toetreding tot de sociale zekerheid gemakkelijker is geworden. Bovendien heeft men de regels beter leren gebruiken. Al met al laat zich berekenen dat zonder aanbodeffect momenteel zo'n 1,2 miljoen mensen meer in ons land in het arbeidsproces zouden zijn ingeschakeld. Dit is een volstrekt hypothetisch getal: het is onmogelijk al deze mensen persoonlijk aan te wijzen, laat staan ze in het Amsterdamse Bos samen te brengen.

De berekening van zulke grote getallen is niets meer dan een truc van economen om een theoretische redenering empirische inhoud te geven, waarbij allerlei verschillende aspecten uit de economie onder één noemer gebracht worden. Het grote getal is dan slechts het boegbeeld van de theoretische argumentatie. Dit is echter juist het soort grote getallen dat mij intrigeert, te meer daar het geen mensenlevens duurt om ze te berekenen.

MENSELIJKE MIEREN

Deze column is in 1993 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Naast ijver vertonen mieren nog een ander gedragspatroon dat vanuit de economische optiek de moeite van het bestuderen waard is. Dit blijkt uit een recent artikel van Alan Kirman in de 'Quarterly Journal of Economics'.²⁹ Een ieder die in de vrije natuur of in de eigen tuin af en toe de blik naar de grond richt zal daar wel eens gefascineerd naar het gekrioel op een mierenspoor hebben gekeken. In een lang-gerekte colonne lopen de mieren te zeulen met voedsel of met stukken materiaal. Soms zijn deze lasten nog groter dan de mieren zelf. In de andere richting lopen de onbelaste mieren snel terug naar de bron van het voedsel of materiaal. Telkens ontmoeten de heengaande en de terugkerende mieren elkaar en lijken een fractie van een seconde met elkaar in gesprek te gaan.

Het verschijnsel waarover insectenkenners, en nu ook economen, zich verbazen, is dat wanneer de mieren met twee volledig gelijkwaardige voedselbronnen worden geconfronteerd, ze toch een tijdlang voornamelijk een spoor naar de ene voedselbron trekken en de andere bron vrijwel onbenut laten. Zonder duidelijk aanwijsbare redenen wordt na een tijdje de andere voedselbron populair en verplaatst het spoor zich daarheen. Dit in de natuur waargenomen gedrag wordt gereproduceerd in door insectenkenners opgezette experimenten waarin de voedselbronnen precies even groot zijn en ook voortdurend worden aangevuld, terwijl tevens de afstand van het mierennest tot de beide voedselbronnen gelijk gehouden is. Bovendien is dit gedragspatroon van verwisselende voorkeursroutes bevestigd in een experiment waarbij er slechts één voedselbron is, maar waarbij er twee verschillende, via symmetrische bruggetjes ingeperkte routes van gelijke afstand naar de voedselbron zijn uitgezet.

Het intrigeert de insectenkenners en vooral de economen dat hierbij schijnbaar geen sprake is van rationeel gedrag of, nauwkeuriger gezegd, dat het groepsgedrag zich niet lijkt te laten verklaren uit hetgeen vanuit individueel gedrag rationeel zou zijn. Alan Kirman heeft evenwel een eenvoudig wiskundig model opgesteld, dat niet alleen de asymmetrie ten aanzien van de keuze van het mierenspoor, maar ook het feit dat af en toe van spoor gewisseld wordt, weet te beschrijven. Het is overigens tekenend dat Kirman zijn artikel in een topblad als de 'Quarterly Journal of Economics' heeft gepubliceerd. Meer dan ooit omarmen de modegevoelige economische wetenschappers het neo-klassieke paradigma en in een soort Beckeriaanse expansiedrang wenst het gilde ieder waargenomen gedrag in de wereld vanuit het economische rationaliteitsprincipe te kunnen verklaren.

Om het model van het miergedrag te kunnen schetsen, dient iets meer te worden gezegd over de wijze waarop mieren gezamenlijk hun voedselbron exploiteren. Vanuit het nest worden verkenners op pad gestuurd die in willekeurige richting uitzwermen. Wanneer zo'n verkennermier op een voedselbron stuit die groot genoeg is, zal deze terugkeren naar het nest en via toevallig contact met andere mieren of via een chemisch spoor het pad naar de voedselbron

---

²⁹ A. Kirman, 1993, Ants, rationality and recruitment, Quarterly Journal of Economics, 108, blz. 137-156.

markeren. Vanuit het groepsbelang is dit een rationele handelwijze en op deze manier komt het mierenspoor tot stand.

Vanuit het perspectief van de biologie is het interessant te bezien in hoeverre de evolutie heeft geleid tot een optimaal recruterings- en fourageringsgedrag. Inderdaad blijkt bij sommige mierensoorten de sterkte van het chemische spoor en daarmee het aandeel van de mierenpopulatie dat ertoe wordt gebracht om de voedselbron te exploiteren, afhankelijk te zijn van de omvang van de voedselbron. Des te groter de bron, des te meer mieren erop af worden gestuurd. Maar op een gegeven ogenblik raakt de voedselbron (anders dan bij de experimenten) uitgeput. Daarom zal altijd een deel van de mierenpopulatie op zoek gaan naar nieuwe voedselbronnen en dus schijnbaar doelloos rondlopen (het raadsel van de 'verloren mieren').

Hoe kan dit gedrag nu in een eenvoudig recruteringsmodel worden weergegeven, waarbij de 'communicatie' tussen de mieren en de uitkomst daarvan in een kansproces worden beschreven? Denk daarbij aan een situatie waarin er een zwarte en een witte voedselbron bestaat. Bij voortdurend vinden toevallige ontmoetingen tussen paren mieren plaats. Tijdens zo'n ontmoeting communiceren de mieren met elkaar waarbij met een bepaalde kans de ene mier wordt overgehaald naar de voedselbron van de andere mier te gaan. Dit wordt de 'confessie'-kans genoemd. De statistisch geïnteresseerde lezer kan daarbij denken aan een aselechte trekking uit een urn met witte en zwarte balletjes. Bij trekking van balletjes met verschillende kleuren geeft de 'confessie'-kans de kans aan dat het ene balletje de kleur van het andere balletje aanneemt. Vervolgens worden beide balletjes terug in de urn gelegd. Bij een relatief grote 'confessie'-kans blijkt dit model het asymmetrisch gedrag ten aanzien van de mierensporen te kunnen beschrijven. Simulaties met het model laten bovendien zien dat er op willekeurige momenten (die dus niet voorspelbaar zijn) een wisseling van het ene spoor naar het andere spoor optreedt.

Welk menselijk groepsgedrag vertoont nu verwantschap met dit schijnbaar irrationele fourageringsgedrag van de mieren? Het meest sprekende voorbeeld is het door Gary Becker beschreven geval van de keuze tussen restaurants. Het blijkt dat wanneer er in een buurt twee restaurants zijn, met ongeveer dezelfde kwaliteit voedsel en ook dezelfde prijs, het ene restaurant - het 'trendy' restaurant - toch vaak veel drukker bezocht is dan het andere. Ook wisselt zo af en toe, op onverklaarbare wijze, de populariteit van de restaurants. Becker verklaart dit gedrag uit 'externe effecten' van het met z'n allen naar hetzelfde restaurant gaan (een gemeenschappelijk gespreksonderwerp, gezelligheid), maar het mierenspoormodel laat zien dat dit gedragspatroon zich ook uitsluitend uit mond-op-mond reclame laat verklaren.

Een soortgelijk gedragspatroon doet zich in de aandelenhandel voor. Door gesprekken tussen de handelaars raken bepaalde aandelen zeer gewild, terwijl in andere aandelen met dezelfde karakteristieken nauwelijks wordt gehandeld. Een derde voorbeeld betreft de technologische ontwikkeling. Wanneer verschillende alternatieve technologieën beschikbaar zijn, kiezen nieuwe bedrijven toch vaak voor een zelfde technologie, zelfs wanneer dat niet de meest geavanceerde is. In dit voorbeeld is er echter wel sprake van een positief extern effect. Immers, wanneer iedereen voor dezelfde technologie kiest, komt hierover veel kennis beschikbaar, verminderen de aansluitingsproblemen en wordt de uitwisselbaarheid bevorderd. Denk maar

aan de populariteit van bepaalde computerprogramma's of aan de noodzaak om tot goede internationale afspraken te komen over de standaards voor 'high density television'.

Al met al is het mierenspoormodel op vele gebieden in de economie toepasbaar. Wellicht is dit een geruststellende gedachte. Ook al lijken wij mensen als individuen niet op mieren en kennen de meesten van ons niet hun ijver en opofferingsgezindheid, toch blijken wij ons als groep hetzelfde te gedragen.

DE ECONOMIE VAN HET SKIPASJE

Deze column is in 1994 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Lange rijen voor de skiliften: voor enthousiaste skiërs bederven ze, zeker in het hoogseizoen, een deel van de skivreugde. Als econoom ben je geneigd te denken dat die lange wachtrijen op een verkeerde prijsstelling door de exploitanten van de skilift duiden. Zouden deze exploitanten niet beter de prijs van de skipasjes kunnen verhogen? Of, wat nog meer in overeenstemming met de prijstheorie lijkt, voor iedere skilift op basis van vraag en aanbod een aparte prijs vaststellen, zodat nergens een wachtrij van enige betekenis ontstaat. In een lang artikel over 'Skilift Pricing' in de 'American Economic Review' van 1987 tonen Robert Barro en Paul Romer echter aan dat het systeem met skipasjes, waarbij men in één keer voor het gebruik van alle skiliften in een bepaalde omgeving betaalt, vanuit economisch oogpunt rationeel is.³⁰

Een essentiële veronderstelling in deze skilifttheorie is dat de liftcapaciteit per skigebied vastligt. Dit komt aardig overeen met de werkelijkheid, zij het dat de skilift-exploitanten weleens in het hoogseizoen de snelheid van de skiliften verhogen. Juist vanwege deze vaste capaciteit levert het prijssysteem met skipasjes bij een dalende vraagcurve de exploitanten evenveel inkomsten op als wanneer zij voor iedere rit met de skilift de marktprijs in rekening zouden brengen. Barro en Romer laten eerst zien dat deze stelling onder een aantal zeer stringente veronderstellingen opgaat. Zo veronderstellen ze dat alle skiliften in de verschillende skigebieden dezelfde capaciteit hebben en dat deze skigebieden ook anderszins gelijkwaardig zijn. Bovendien hebben alle skiërs in dit meest eenvoudige geval dezelfde preferenties en zijn voor hen de kosten om het skigebied te bereiken ook hetzelfde. Verder is er sprake van volledige concurrentie tussen de skilift-exploitanten.

Stel nu dat er 10 skigebieden zijn met ieder een capaciteit van 100 ritten per dag. Stel verder dat de exploitanten fl. 20,00 voor een dagpasje in rekening brengen en dat er bij deze prijs 100 skiërs naar deze skigebieden komen. Dat betekent dat iedere skiër 10 ritten kan maken en dat de prijs per rit dus fl. 2,00 bedraagt. De kneep van de theorie is dat de wachtrijen ervoor zorgen dat de skiërs zich op de juiste wijze over skigebieden en skiliften verdelen, zodat de optimale allocatie vanzelf tot stand komt. Dit omdat de skiërs geacht worden volledig rationeel te handelen. De skiërs weten dus van tevoren hoe groot de vraag naar skipasjes zal zijn, hoe groot de capaciteit van de skigebieden is, en dus hoeveel ritjes ze op hun dagpas kunnen maken. De skilift-exploitanten hebben dan verder geen enkele zorg over een evenredige verdeling van skiërs over de skiliften. Indien de rijen voor een bepaalde lift te lang worden, zullen de skiërs dit merken en vanzelf naar die skilift gaan waar de rijen korter zijn. En de skiërs zijn gaarne bereid om in de rij te staan aangezien een extra skiliftrit niets kost en de marginale kosten hiervan dus zagezegd nul zijn. Dit betekent dat het voor de skiërs niets uitmaakt of ze hun tijd wachtend in een chalet of in de rij voor de skilift doorbrengen, als ze maar het aantal gewenste ritten kunnen maken.

---

³⁰ R.J. Barro en P.M. Romer, 1987, Ski-lift pricing, with applications to labor and other markets, *American Economic Review*, 77, blz. 875-890.

De argumentatie van Barro en Romer laat ook zien dat de voorkeur van skilift-exploitanten voor het pasjessysteem niets te maken heeft met de extra controle-kosten die aan het systeem van een kaartje per rit verbonden zouden zijn. Beide systemen zouden zelfs door elkaar gehanteerd kunnen worden, zonder dat één van de systemen een voordeel voor de exploitanten oplevert. In de praktijk komt het in de Alpen trouwens wel voor dat men in plaats van skipasjes knipkaarten kan kopen, waarbij men dus in feite per rit betaalt (zij het voor iedere rit dezelfde prijs).

Zoals gezegd hebben Barro en Romer voor hun bewijs dat beide prijssystemen een gelijke opbrengst opleveren nogal strikte veronderstellingen nodig. Maar de kern van het verhaal blijft overeind wanneer een aantal van deze veronderstellingen worden versoepeld zodat ze realistischer zijn. In de eerste plaats zal de vraag naar skilift-ritjes niet altijd even groot zijn, maar van het seizoen afhangen. In het hoogseizoen (rond Kerstmis en in de Krokusvakantie) is de vraag groot en zou bij klassieke prijszetting de prijs per skiliftrit verhoogd moeten worden. Het frappante is dat dit bij het systeem van de skipasjes min of meer automatisch gebeurt. Immers, wanneer het drukker op de pistes wordt, zullen de wachttijden bij de skiliften langer worden en neemt het aantal ritten per skiër dus af. Bij een gelijkblijvende prijs van het skipasje neemt dus in het hoogseizoen, of tijdens de populaire ski-uren op een dag, de ritprijs automatisch toe. Indien de prijselasticiteit van de vraag naar skiliftritjes gelijk is aan min 1, blijft zelfs een optimale allocatie gewaarborgd. Dit verklaart waarom in de skigebieden de prijs van de skipasjes nauwelijks wordt aangepast aan het seizoen, en in het geheel niet aan de tijd van de dag.

Ten tweede kan men zich afvragen hoe het systeem van skipasjes werkt wanneer de kwaliteit van de skigebieden onderling verschilt, of wanneer binnen een skigebied er skiliften van verschillende kwaliteit zijn. Ook in dit geval blijkt het niet nodig deze kwaliteitsverschillen in de verschillende prijzen van de skipasjes tot uitdrukking te brengen. De skigebieden of skiliften van hoge kwaliteit zullen automatisch meer skiërs aantrekken dan die plaatsen waar de kwaliteit lager is. De wachttijden zullen dus in het eerste geval langer worden. Dit verschijnsel doet zich bijvoorbeeld voor bij de skiliften die vanuit het dal naar boven gaan. Dat betekent dat de skiërs met deze liften relatief weinig ritten kunnen maken en dus dat de ritprijs relatief hoog is. Ook nu weer zorgen de skiërs zelf via hun wachttijden voor een goede verdeling over de liften.

Tenslotte zullen de preferenties van de skiërs verschillen. Zo zullen de beginnende skiërs gebieden met veel blauwe pistes prefereren, terwijl de gevorderden een voorkeur hebben voor gebieden met rode en zwarte pistes. Deze verschillende voorkeuren behoeven wederom geen invloed te hebben op het prijszettingsgedrag van de skilift-exploitanten. Uit folders moet blijken tot welk type het skigebied behoort, maar dat hoeft niet in de prijs van de skipasjes tot uitdrukking te komen. Ook nu zorgen de skiërs weer voor een goede allocatie over de door hen geprefereerde skigebieden. De beginnende skiërs zullen relatief een hoge prijs willen betalen voor skiliftritjes naar blauwe pistes terwijl de gevorderden juist een goede prijs voor de ritjes naar rode en zwarte pistes over hebben. De wachttijden zorgen ervoor dat iedere skiër de juiste prijs per rit betaalt.

Het is mooi te weten dat het schijnbaar irrationele prijszettingsgedrag van skilift-exploitanten uiteindelijk toch rationeel blijkt te zijn. Maar deze exploitanten zijn nu niet bepaald het lezerspubliek waar de American Economic Review zich op richt. Barro en Romer laten echter zien dat prijsvorming via vaste entreprijzen niet uitsluitend voor skiliften relevant is. Nauw verwant aan het voorbeeld van skiliften is dat van de pretparken (zoals bijvoorbeeld Disneyland) met verschillende attracties. Vroeger was het zo dat Disneyland naast een vaste entreprijs ook nog voor de verschillende attracties toegang liet betalen, maar tegenwoordig wordt uitsluitend een entreprijs gevraagd, en is het systeem dus hetzelfde als dat van de skipasjes. Indien de Achtbaan hoger wordt gewaardeerd dan het Kasteel van Sneeuwwitje, zullen de wachtrijen voor de Achtbaan navenant langer zijn zodat de relatieve prijs van een Achtbaanrit automatisch in overeenstemming met deze voorkeur wordt gebracht.

Behalve op skigebieden en pretparken kan de argumentatie van Barro en Romer worden toegepast op congestie-problemen in het verkeer, en verrassenderwijs ook op de arbeidsmarkt. Barro en Romer laten zien dat op de arbeidsmarkt een systeem van winstdeling, waarin naast een vast loon een bonus uit de winst wordt uitgekeerd, gelijkwaardig is aan een systeem van volledig flexibele lonen waarin de loonhoogte voor aansluiting van het arbeidsaanbod en arbeidsvraag zorg draagt. Het levert dezelfde allocatie van arbeid op. De prijsvorming bij de skiliften toont dus aan dat een systeem van winstdeling niet, zoals wel is gehoopt, tot een betere allocatie van de productiefactor arbeid leidt en daarmee de productie efficiënter maakt. Zouden Barro en Romer nu al deze mooie theorieën tijdens de après-ski hebben bedacht? Of als geruststelling tijdens het wachten op de skilift?

SCHATTEN VOOR EEN BRUIDSCHAT

Deze column is in 1995 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Alles wat in de wereld te koop is heeft zijn prijs. En economen hebben altijd wel een markttheorie die de hoogte van de prijs kan verklaren. Ook al gaat het om de prijs op een markt die op het eerste gezicht nogal ver van het bed van de econoom afligt. De markt voor bruidegommen is zo'n markt waar met de economische theorie weinig eer lijkt te behalen. Maar op het platteland in Zuid-Azië is het anders. Daar is het nog traditie dat er bij een huwelijk een flinke bruidsschat wordt meegegeven. Een bruidsschat die meestal door de familie van de bruid aan de familie van de bruidegom wordt betaald, zodat de hoogte van de bruidsschat dus inderdaad de prijs van de bruidegom weergeeft.

Nu doet zich de laatste tijd het opmerkelijke feit voor dat de omvang van de bruidsschatten en daarmee dus de prijs van bruidegommen in Zuidelijk Azië in de laatste 40 jaar sterk is gestegen. Nu is de huwelijksmarkt voor economen geen onbeschreven blad sinds Gary Becker zich ermee heeft bezig gehouden. Volgens Becker kan de hoogte van de bruidsschat worden verklaard uit het verschil in productiviteit van de echtelieden vóór en na hun huwelijk. Volgens deze theorie zou deesignaleerde stijging van de bruidsschatten kunnen worden toegeschreven aan de verlaagde participatiegraad van vrouwen in het arbeidsproces. Maar volgens Vijayendra Rao in een artikel uit 1993 in de *Journal of Political Economy* is dat niet het geval³¹. Volgens hem is de bevolkingsgroei van de afgelopen 40 jaar er de oorzaak van dat bruidegommen duurder zijn geworden. Rao stoelt deze mening op een empirische analyse van individuele gegevens over de huwelijksmarkt in zes dorpen in het Zuidelijk deel van Centraal India.

De basis voor de empirische analyse vormt de theorie van Rosen over impliciete markten waarbij zowel de familie van de bruid als van de bruidegom hun nut maximeren. De karakteristieken van het huwelijk, zoals het leeftijdsverschil tussen de partners, het verschil in lengte en de scholing, maar ook het vermogen van beide families gemeten aan hectare grondbezit, vormen de parameters van de nutsfuncties van beide families. Met al deze aspecten wordt in een empirische analyse rekening gehouden. In Rao's steekproef van 144 huishoudens trouwen de mannen gemiddeld op hun 21e jaar terwijl de gemiddelde leeftijd van de bruidjes 14,5 jaar is. Het leeftijdsverschil is dus zo'n 6,5 jaar. De bruidegom is gemiddeld 162 cm lang en de bruid ruim 149 cm, een verschil van bijna 13 cm. Het landbezit van zowel de vader van de bruidegom als van de bruid bedraagt gemiddeld 14 hectare, zodat door de bank genomen huwelijken binnen dezelfde welstandsklasse worden gesloten.

Maar al deze kenmerken van de huwelijkspartners kunnen maar zeer ten dele de hoogte van de bruidsschat verklaren. Zeker het feit dat de reële waarde van bruidsschatten zo is toegenomen en gemiddeld zelfs 68% bedraagt van het totale vermogen van de familie van de bruidegom, kan niet worden toegeschreven aan een verandering van deze individuele kenmerken. Toch ligt de oorzaak van de prijsverhoging van bruidegommen bij een huwelijksgewoonte in India die uit

---

³¹ V. Rao, 1993, The rising price of husbands: a hedonic analysis of dowry increases in rural India, *Journal of Political Economy*, 101, blz. 666-677.

deze individuele gegevens blijkt. De bruid is immers gemiddeld een stuk jonger dan de bruidegom. Bij een groeiende bevolking betekent het dat er een tekort aan bruidegommen, of anders gezegd een overschot aan bruiden, ontstaat. Preciezer geformuleerd is er sprake van een overschot aan vrouwen in de huwbare leeftijd ten opzichte van mannen in de huwbare leeftijd. Want het is niet zo dat er in India meer vrouwen dan mannen van dezelfde leeftijd zijn. Integendeel, omdat de sterftegraad op jongere leeftijd van vrouwen iets boven die van mannen ligt zijn er in de totale bevolking zelfs meer mannen dan vrouwen. Maar op de huwelijksmarkt zijn de vrouwen afkomstig uit een jongere groep dan de mannen. En deze groepsverschillen wegen bij de groeiende bevolking in India op tegen het totale mannenoverschot.

De zes dorpen uit de empirische analyse zijn afkomstig uit drie verschillende districten namelijk Mahbubnagar, Sholapur en Akola. Om het effect van het bruidenoverschot te kwantificeren heeft Rao voor ieder van deze districten de verhouding van het aantal vrouwen in de leeftijdsklasse van 10 tot 19 jaar ten opzichte van het aantal mannen in de leeftijdsklasse 20 tot 29 jaar berekend. Aan het begin van deze eeuw blijkt deze verhouding in de desbetreffende districten ongeveer 110 vrouwen op 100 mannen te zijn. In de afgelopen 40 jaar is deze verhouding echter gestegen tot gemiddeld 140 vrouwen op 100 mannen. Het eerst deed deze stijging zich voor in het district Mahbubnagar terwijl in het district Akola dit verhoudingsgetal pas in de jaren '60 begint te stijgen. In de empirische analyse blijkt dit verhoudingsgetal een uitstekende verklaring te geven voor de toegenomen reële waarde van de bruidsschatten. Dit vormt het empirische bewijs dat de bevolkingsgroei, in combinatie met de gewoonte dat er een flink leeftijdsverschil tussen bruidegom en bruid bestaat, de prijs van de bruidegom omhoog heeft gestuwd.

Op het eerste gezicht lijkt een vermindering van het leeftijdsverschil tussen de huwelijkspartners een remedie tegen deze speciale vorm van prijsinflatie. Deze oplossing is echter binnen het traditionele mechanisme van de Indiase huwelijksmarkt onmogelijk, aangezien het leeftijdsverschil door de familie van de bruidegom positief gewaardeerd wordt. Naarmate het leeftijdsverschil groter is, kan met een kleinere bruidsschat worden volstaan. Het gevolg is dat de familie van de bruid er toe wordt aangezet om deze op steeds jongere leeftijd uit te huwen zodat daarmee de prijs van de bruidsschat wordt gedrukt. Hierdoor wordt juist weer de spiraal van het vrouwenoverschot versterkt: een bijzonder voorbeeld van een negatief extern effect. Kortom, het zakelijke beeld dat de economische analyse van de Indiase huwelijksmarkt schetst, vertoont weinig verwantschap met het idyllische beeld uit een driestuiver-roman, waar alle liefde en verdriet gratis is.

STEENRIJK

Deze column is in 1995 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Soms roepen het druilerige Hollandse weer en de sleur van het dagelijks werk romantische dagdromen op. Op een paradijselijk eiland in de Stille Zuidzee wonen en steenrijk zijn! Zo'n droombeeld wil tussen alle grijsheid nog wel eens een gelukzalige glimlach op het gelaat toveren. Voor de bewoners van het eiland Yap was dit droombeeld (letterlijk) werkelijkheid. Maar of zij daar nu echt gelukkig mee waren? Och, werkelijkheid en droom zijn altijd verschillend.

Yap of Uap is het meest Westelijke van de Caroline eilanden, een deel van Micronesië dat van 1899 tot 1919 een Duitse kolonie was. In die tijd had Yap tussen de 5000 en 6000 inwoners. In 1903 bracht een Amerikaanse antropoloog, William Henry Furness III, een aantal maanden op dit eiland door en schreef daar een fascinerend boek over. Dat boek heet 'The Island of Stone Money'.³² Deze titel verwijst naar de bijzondere manier waarop de bewoners van Yap met geld omgingen.

Omdat op het eiland geen metalen voorkwamen, waarvan munten gemaakt konden worden, gebruikten de bewoners van Yap bewerkte stenen als betaalmiddel. Deze stenen noemden ze **fei** en werden inderdaad bij wijze van munt en zelfs, zoals zal blijken, als giraal geld gebruikt. Zo'n fei bestaat uit een massief, dik stenen wiel, met een diameter tussen de 30 cm en 4 meter. In het midden van de steen bevindt zich een gat waardoor een stevige paal gestoken kan worden zodat de steen draagbaar en verplaatsbaar is. Deze stenen werden gedolven in een kalksteengroeve op een eiland dat op zo'n 600 kilometer afstand van Yap ligt. De stenen werden daar bewerkt en vervolgens in een avontuurlijke tocht op een vlot, begeleid door kano's, naar het eiland Yap getransporteerd.

Het gewicht van dit betaalmiddel bracht natuurlijk wel enige nadeel in het gebruik met zich mee. Een Yap-steen stop je niet even in je portemonnaie. Maar dat hinderde een vlotte betaling niet. Bij een transactie was alleen de algemeen erkende afspraak dat de steen van eigenaar veranderde voldoende. De steen kon dan gewoon bij de oud-eigenaar blijven en behoefde niet verplaatst te worden.

Zo was het geval dat een familie, die door iedereen als één van de rijkste van Yap werd beschouwd, helemaal geen grote fei op hun erf hadden liggen. Sterker nog, de fei waaraan deze familie de rijkdom ontleende bevond zich zelfs niet op het eiland Yap, maar ergens op de bodem van de zee. Een voorouder van deze familie had een enorm grote steen laten maken, maar tijdens het transport was men in een storm terecht gekomen, waarbij de steen in de golven was verdwenen. De getuigenis dat het een prachtige grote steen was, bevestigde echter de

---

³² Zie M. Friedman, 1994, *Money Mischief* (Harcourt Brace & Company, San Diego), Hoofdstuk 1, blz. 3-7.

rijkdom van de familie, ook al was de steen drie generaties geleden te water geraakt en had nooit iemand daarna de steen gezien.

Op Yap werden indertijd geen voertuigen gebruikt. Daarom waren er ook geen rijwegen maar uitsluitend goed gemarkeerde paden die van de ene naar de andere plaats liepen. Nadat de Duitsers de Caroline eilanden gekolonialiseerd hadden wilden zij de bewoners van Yap goede wegen aan laten leggen. Ondanks dwingende eisen en herhaalde bevelen lukte het toch niet om de bewoners van Yap tot wegenbouw aan te zetten. Totdat een slimme bestuursambtenaar op het idee kwam om op de Yap-stenen van weigerachtige inwoners kleine kruisjes te zetten. Hiermee werd aangegeven dat de stenen door de Regering waren geconfiscieerd. Dit werkte uitstekend. De tot dat moment indolente bewoners begonnen nu volijverig de opdracht uit te voeren, zodat Yap in een mum van tijd over een uitstekend wegennet beschikte. Toen het karwei klaar was werden als beloning de kruisjes weer van de stenen verwijderd.

Dit onwrikbare geloof in de geldwaarde van voorwerpen die in onze ogen waardeloos zijn, doet nogal vreemd aan. Hoe kunnen mensen zo gek zijn? Maar is dit eigenlijk wel zo gek? Immers, ook in ons Westerse monetaire systeem bestaat er - aldus Milton Friedman, aan wie dit verhaal ontleend is - eenzelfde soort geloof in de geldwaarde van voorwerpen. Zo was in de jaren 1932-1933 de Banque de France bang dat de Verenigde Staten zich niet tegen de afgesproken prijs aan de gouden standaard zouden houden. Daarom vroeg de Franse Centrale Bank aan de Federal Reserve Bank van New York om een deel van de in dollars luidende Franse deviezenvoorraad om te zetten in goud. Maar opdat al dat goud niet over de Atlantische Oceaan getransporteerd behoefde te worden, werd ermee volstaan dat de Federal Reserve Bank het goud in de eigen kluis op rekening van de Banque de France overboekte. De medewerkers van de Federal Reserve Bank behoefden dus niets anders te doen dan het deel van het goud in de kluis dat aan de Fransen behoorde, te merken. Eigenlijk precies hetzelfde als wat de Duitse bestuursambtenaar met de Yap-stenen hadden gedaan. Toch werd deze goudverkoop voorpagina-nieuws waarbij de kranten verkondigden dat het goudverlies een bedreiging betekende voor het Amerikaanse financiële systeem. Zelfs vormde deze handeling een aanleiding voor de bankcrisis van 1933.

Dit verhaal is bedoeld als geruststelling voor dagdromers. Rijk zijn betekent immers alleen maar veel kruisjes hebben op goederen en papiertjes waarvan men gelooft dat ze erg waardevol zijn. En wat die stille Zuidzee betreft: ach, in Nederland schijnt immers ook af en toe de zon!

RATIONEEL KROEGLOPEN

Deze column is in 1995 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Het plezante aan het werken op de universiteit is dat je er met allerlei onvervulbare taken wordt opgezadeld. Zo wordt het docentenkorps geacht aan de studenten de 'body of knowledge' in het vakgebied bij te brengen. In mijn geval gaat het daarbij om de algemeen aanvaarde basiskennis over het economisch handelen en over de werking van de economie. Tenminste, dat vermoed ik. Want eerlijk gezegd heb ik geen flauw benul wat die 'body of knowledge' in de economie dan wel mag voorstellen. Het is in ieder geval een 'body' die flink aan 'fitness' doet want deze is voortdurend in beweging. Ja, de economische kennis lijkt zich momenteel zo snel te vernieuwen dat je als hoogleraar van middelbare leeftijd al met volstrekt verouderde en onbruikbare denkbeelden rondloopt.

Het nieuwe economisch denken knaagt nu zelfs aan één van de meest vaste en klassieke pijlers van de economische leer, namelijk het paradigma van de rationeel handelende mens. En dat net nu het economisch fundamentalisme ons stevig in zijn greep begon te krijgen. Dit fundamentalisme vereist immers dat ieder economisch fenomeen verklaard dient te kunnen worden uit de confrontatie van rationeel handelende individuen die, al dan niet in een wereld van onzekerheid, hun nut of winst pogen te maximeren. Nu moet worden gezegd dat ik het altijd al een weinig plausibele voorstelling van zaken heb gevonden dat de ongeschoolde werklozen aan de onderkant van de arbeidsmarkt in staat zijn via de berekening van een Euler-vergelijking of een Bellman-vergelijking hun toekomstige verdiensten bij een aangeboden baan af te wegen tegen de kans op een betere baan wanneer ze nog een tijdje langer werkloos blijven. Daarbij hanteren ze ook nog hetzelfde model zodat ze in een muisgrijze uniformiteit allemaal een gelijke afweging maken. Dat is althans de fundamentalistische zienswijze.

Het nieuwe economisch denken heeft tegenkrachten tegen dit fundamentalisme gemobiliseerd. Empirische feiten tonen namelijk dat de representatieve agent die als hulpfiguur een sleutelrol vervult in de fundamentalistische leer, in werkelijkheid niet bestaat. De individuen die door hun handelen de economische ontwikkeling bepalen, vormen geen eenheidsworst maar juist een zeer heterogeen gezelschap. En ook de vermeende oneindige rationaliteit blijkt aan beperkingen onderhevig.

De moderne psychologie leert ons dat mensen in gecompliceerde en onoverzichtelijke situaties helemaal niet volgens het economische rationaliteitspostulaat en langs strakke deductieve lijnen denken. De kwaliteit van het menselijk denken ligt elders, namelijk bij het herkennen van bepaalde patronen waarbij een nieuw probleem in verband wordt gebracht met oude problemen die eerder zijn opgelost. Dit is bijvoorbeeld de manier waarop schakers te werk gaan. De moderne computer-schaakprogramma's imiteren deze denkmethode in plaats van op algoritmische wijze het gewin van alle mogelijke zetten door te rekenen.

De nieuwe, evolutionaire leer van de economie probeert dit inductieve, mentale model te vangen en langs deze weg een economische theorie op te bouwen. Illustratief hiervoor is het

probleem van het rationele kroeglopen.³³ Stel dat een populair café voor de bezoekers het meest gezellig is wanneer het door 60% van de mogelijke café-gangers wordt bezocht. Bij meer bezoekers wordt het te druk en bij minder te rustig. De mogelijke café-gangers besluiten telkens op basis van hun vroegere ervaringen of zij naar het café gaan of niet. Volgens de traditionele, fundamentalistische leer waar de representatieve agent zich rationeel gedraagt, levert dit altijd een zelfvernietigende voorspelling op. Immers, een volledig rationele, deductieve extrapolatie van voorgaande ervaringen geeft ofwel aan dat het beter is om het café niet te bezoeken, ofwel het rationele voorspelmodel zegt dat een bezoek loont. In het eerste geval zal het café dus volledig leeg blijven en in het tweede geval wordt het er veel te druk.

Daarentegen hebben volgens de evolutionaire leer de mogelijke cafébezoekers een aantal verschillende, eenvoudige voorspelstrategieën in hun hoofd. Die kunnen bijvoorbeeld zijn

- hetzelfde aantal bezoekers als de vorige keer
- een spiegelbeeld van het aantal bezoekers van de vorige keer
- het gemiddelde van het aantal bezoekers over de afgelopen vier keer
- een trendmatige extrapolatie over de laatste acht keer
- hetzelfde aantal als twee weken geleden
- hetzelfde aantal als vijf weken geleden, enz. enz.

Ieder mogelijke cafébezoeker gebruikt uit zijn of haar eigen collectie die voorspelstrategie, die op dat moment het best voldoet. Dit betekent dus dat niet iedereen hetzelfde aantal cafébezoekers verwacht. Maar wel handelt iedereen binnen dit beperkte denkkader rationeel. W. Brian Arthur beschrijft in een artikel in de *American Economic Review* (mei 1994) over 'Complexity in economic theory' hoe volgens computersimulaties bij deze inductieve oordeelsvorming het cafébezoek inderdaad rond de optimale 60% schommelt. Terwijl de traditionele notie van deductieve rationaliteit dus één en al ellende voorspelt (ofwel een volledig leeg, ofwel een overvol café), blijken in werkelijkheid de cafébezoekers met hun inductieve logica en beperkte rationaliteit veel beter af zijn.

Maar ook dit inductieve model van het rationele kroeglopen gaat bewust uit van een sterk vereenvoudigde voorstelling van zaken. Immers, niet van iedere cafébezoeker zal de voorkeur precies bij 60% liggen. Bovendien betekent cafébezoek vaak dat er samen iets te vieren valt: de voorspelstrategieën van de potentiële café-bezoekers zijn dus niet onafhankelijk van elkaar. Toch blijkt de traditionele theorie in dit zeer gestileerde beeld van de werkelijkheid al niet te voldoen. Vandaar dat ik die fundamentalistische wijsneuzigheid, waarbij het economisch handelen van de mens in de meest ingenieuze formules wordt beschreven, maar het liefst als borrelpraat beschouw.

---

³³ W.B. Arthur, 1994, Inductive reasoning and bounded rationality, *American Economic Review*, 84, blz. 406-411.

EVOLUTIE

Deze column is in 1996 in het *Economisch Bulletin* gepubliceerd.

De evolutieleer brengt de gemoederen nog steeds flink in beweging. Zo is in ons land de discussie opgelaaide of deze leer deel moet uitmaken van het landelijk examen biologie op de middelbare school. Overigens was mij ontgaan dat de theorie van Darwin en zijn aanhangers niet meer tot de officiële lesstof hoorde. Zelf heb ik dit juist altijd als een tot de verbeelding sprekend en romantisch voorbeeld van wetenschapsbeoefening gezien. Als jonge wetenschapper een reis maken om waarnemingen te verrichten en gegevens te verzamelen en vervolgens de rest van je leven besteden om op basis van die waarnemingen een sluitende en vernieuwende theorie op te bouwen, waarmee je wereldberoemd wordt. Dat is toch het ideaalbeeld van een wetenschappelijke carrière!

Zoals (hopelijk nog) bekend beschrijft de evolutietheorie de manier waarop de verscheidenheid van planten- en diersoorten tot stand is gekomen. De moderne biologische evolutieleer die voortbouwt op het werk van Darwin, gaat uit van twee karakteristieken van de levende wezens. In de eerste plaats zijn er de aangeboren eigenschappen ('genotypes') die in genen zijn vastgelegd en die de genetische erfenis van de levende wezens vormen. In de tweede plaats zijn de feitelijke eigenschappen ('phenotypes') van belang. Het gaat hier om de eigenschappen die bepalend zijn voor de aangepastheid ('fitness') van ieder levend wezen. Hierbij valt te denken aan fysieke kenmerken zoals omvang en zichtvermogen, maar ook aan gedragspatronen, zoals zang of de reactie op iets eetbaars dat binnen bereik is. Daarnaast kunnen vormen van sociaal gedrag, zoals de manier waarop op een mogelijke partner of op een soortgenoot die om hulp vraagt, gereageerd wordt, deel uitmaken van de feitelijke eigenschappen die vanuit het oogpunt van evolutie relevant zijn.

De evolutietheorie veronderstelt dat deze feitelijke eigenschappen door de aangeboren eigenschappen worden beïnvloed, maar dat deze er niet volledig door bepaald worden. De feitelijke eigenschappen van levende wezens kunnen, volgens de moderne evolutie-theorie, mede beïnvloed zijn door omgevingsfactoren en door leerprocessen. De standaard evolutie-theorie gaat ervan uit dat uitsluitend genetische eigenschappen van generatie op generatie worden overdragen en dat er in de biologie niet zoiets als een 'culturele erfenis' bestaat. Zo zijn het de genen die de continuïteit aan het evolutionaire systeem verschaffen, waarbij de levende wezens zagezegd het genentransport tussen de verschillende generaties verzorgen. De sexualiteit of teeltkeus biedt hierbij de mogelijkheid aangeboren eigenschappen te combineren, zodat er nieuwe ontstaan. Dergelijke nieuwe eigenschappen kunnen ook het gevolg zijn van mutaties (en tegenwoordig tevens van genenmanipulatie). De natuurlijke selectie ('survival of the fittest') vindt echter niet plaats op basis van deze aangeboren eigenschappen maar op basis van de feitelijke eigenschappen. Ofschoon de feitelijke eigenschappen, zoals gezegd, niet volledig door de aangeboren eigenschappen zijn bepaald, veronderstelt de evolutie-theorie wel dat de relatie tussen beide typen eigenschappen zo sterk is dat de selectie op feitelijke eigenschappen een selectie op aangeboren eigenschappen impliceert. Een open vraag daarbij is in hoeverre er inderdaad sprake is van een 'survival of the fittest'. Met andere woorden: in hoeverre dit selectieproces tot een optimalisering van de aangepastheid leidt. In hoeverre

overleven alleen de 'fittest'? De evolutieleer maakt hierbij tegenwoordig gebruik van de speltheorie. De soorten die zich weten te handhaven hebben hiertoe een 'evolutionair stabiele strategie' ontwikkeld, die als evenwichtoplossing van het overlevingsspel geldt. Uit economische toepassingen van de speltheorie weten wij dat dynamische spelen meervoudige evenwichtoplossingen kunnen hebben, zodat hieruit, afgezien van de verschillen in omgevingsfactoren, voor een deel de diversiteit van de soorten verklaard kan worden.

Wat heeft dit nu allemaal met economie te maken? Traditioneel heeft de economische theorie haar denkmodellen vooral aan de natuurkunde (mechanica, thermodynamica) en de daarin gebruikte evenwichtsconcepten ontleend. Marshall heeft er echter al op gewezen dat 'het Mekka van de econoom in de economische biologie ligt'. Recentelijk zijn veel vorderingen gemaakt om structurele veranderingsprocessen en technologische vernieuwingen met een economische variant op de evolutieleer te beschrijven. De aandacht richt zich daarbij vooral op de groei, de krimp en de diversiteit van de bedrijven. De aangepastheid (fitness) van de bedrijven laat zich vertalen als de winstgevendheid van deze bedrijven. In hun bedrijfsvoering zijn de bedrijven gebonden aan omgevingsfactoren, regelgeving en bestaande technologische en organisatorische aspecten. Deze laatste worden door Nelson en Winter, de belangrijke protagonisten van de economische evolutieleer, 'routines' genoemd. Deze routines vormen de analogie van de genen in de biologische evolutie-theorie. De biologische kennis van de evolutie kan echter niet zonder meer op de economie worden toegepast. Immers, de bedrijven hebben, anders dan levende wezens, geen natuurlijke levensloop omdat ze niet allemaal dood gaan. Evenmin hebben bedrijven een natuurlijke omvang en planten ze zich voort via sexuele mechanismen. Maar het belangrijkste verschil met de biologie is dat de 'routines' in de bedrijfsvoering niet onveranderlijk zijn. In de overlevingsstrategie van bedrijven zijn juist mechanismen ingebouwd waardoor deze routines zich wijzigen. Dit betekent dat de economische evolutieleer gebruik dient te maken van eigen dynamische modellen. Voor de liefhebbers zij vermeld dat deze modellen vorm gegeven worden als complexe Markov-processen, waarmee via computersimulaties strategische oplossingen worden verkregen.

Aldus biedt de economische evolutietheorie belangrijke inzichten in de dynamiek van het bedrijfsleven. Daarom valt te voorzien dat de evolutieleer in de toekomst ook deel zal gaan uitmaken van het onderwijsprogramma in de economie. Indien de politiek dit tenminste toestaat.

TE VEEL WERKEN

Deze bijdrage is in 1996 in *Economisch Statistische Berichten* in de rubriek “Uit de vakliteratuur” gepubliceerd.

Onze Minister van Financiën Zalm zit elke avond gewoon om zes uur achter de aardappels. Met deze opmerking wist de Minister in een interview in het Septembernummer 1996 van het tijdschrift *'Opzij'* behoorlijk hoog te scoren op de feministische meetlat. Zalm blijkt niet gediend van de cultuur op het Ministerie dat men tot acht uur of half negen 's avonds doorwerkt. Nu de Minister zich aan de contractuele arbeidstijd houdt, blijken ineens ook zijn ambtenaren minder over te werken. Net als de Minister zijn veel van deze ambtenaren goede economen, waarvan men een rationeel arbeidsaanbodgedrag zou verwachten. Zeker in een economisch milieu, waar een goede marktwerking hoog in het vaandel staat, dient toch de feitelijke werktijd overeen te komen met de bij het geldende loon gewenste arbeidstijd.

In een recent artikel in de *American Economic Review* wordt echter getoond dat het in bepaalde gevallen vanuit rationeel gedrag verklaarbaar is dat de werknemers ertoe worden aangezet om langer te werken dan hun lief is³⁴. De illustratie dat aanbieders van arbeid in een zogenaamd 'rat race'-evenwicht terecht kunnen komen wordt door de auteurs niet gevonden in regeringskringen maar bij advocatenkantoren. In de advocatuur in de Verenigde Staten, en misschien ook wel in ons land, is het gebruik om de kwaliteit van de medewerkers af te meten aan de bereidheid om lange werkuren te maken. Zo wordt het feitelijk aantal gewerkte - en aan klanten in rekening gebrachte - uren bij een eventuele promotie tot partner in het kantoor als indicator voor de kwaliteit gehanteerd. Dit hangt onder meer samen met het feit dat tussen partners een zekere mate van verdeling van de inkomsten plaatsvindt. Het gevolg is dat ambitieuze jonge advocaten, die graag partner willen worden, hun kwaliteiten pogen te tonen door langere werktijden te maken dan dat zij eigenlijk zouden willen. Ook al wordt het signaal van het bereid zijn lang te werken bij de promotie tot partner op rationele wijze geïnterpreteerd, toch leidt dit mechanisme tot averechtse selectie en een inefficiënt arbeidsmarktevenwicht.

Natuurlijk kan empirische toetsing van deze theorie slechts op finzinnige wijze plaatsvinden. Immers, de ambitieuze jonge advocaten zullen er niet openlijk voor uit komen dat ze langere werktijden maken dan ze zouden willen. Hun geneigdheid om lange werktijden te maken zou dan immers als onoprecht worden ontmaskerd. Vandaar dat de auteurs in een enquête onder medewerkers van twee grote advocatenkantoren op minder directe manier naar de achtergrond van de lange werktijden hebben gevraagd. Zo zijn de reacties van de medewerkers gepeild over een mogelijke wijziging van het aantal gewerkte uren met 5% in het komende jaar. Hierbij kon gekozen worden tussen drie alternatieven, namelijk (1) een vermindering van het aantal gewerkte uren met 5% zonder een wijziging in het inkomen; (2) geen wijziging in het aantal gewerkte uren met een salarisverhoging van 5%; (3) een toename van het aantal gewerkte uren met 5% en een salarisverhoging van 10%.

---

³⁴ R.M. Landers, J.B. Rebitzer en L.J. Taylor, 1996, Rat race redux: adverse selection in the determination of work hours in law firms, *American Economic Review*, vol. 86, blz. 329-348.

Een grote meerderheid van de respondenten bleek voor een zelfde salaris 5% minder te willen werken. Een dergelijk resultaat lijkt in overeenstemming met het arbeidsaanbod dat zich op het terugbuigende deel van de arbeidsaanbodcurve bevindt. De preferenties tussen inkomen en vrije tijd zijn daarbij zodanig dat men een deel van het extra te verdienen inkomen wil omzetten in extra vrije tijd. De uitkomst van de enquête bleek echter te resulteren in een negatieve loonelasticiteit van het arbeidsaanbod die vele malen groter is dan in andere empirische studies wordt gevonden. Daarbij hadden in het verleden bij de desbetreffende advocatenkantoren feitelijke salarisverhogingen plaats gevonden die niet of nauwelijks tot een daling van het aantal gewerkte uren hadden geleid. Deze resultaten lijken de hypothese van een inefficiënt evenwicht met te lange werktijden te bevestigen.

Bovendien kregen de onderzoekers via verschillende manieren van vraagstelling de bevestiging dat de bereidheid om, indien gewenst, een lange werktijd te maken, een zeer belangrijke rol speelt in de keuze bij promoties. Van de medewerkers die voor promotie in aanmerking komen beschouwde maar liefst 96% de bereidheid lang te werken als een belangrijke factor in de promotie-beslissing. Dit percentage ligt zelfs nog hoger dan dat van de kwaliteit van het werk, waarvan 90% het belang als factor bij een eventuele promotie inzag. Bij de winnaars in de rat race, de partners, werd de kwaliteit van het werk overigens wel hoger gewaardeerd dan de bereidheid om lang te werken. Dat dergelijke normen ook gemeengoed waren binnen de advocatenkantoren bleek uit de antwoorden op de vraag in welke mate men de eigen werktijd zou aanpassen indien bekend zou worden dat de andere medewerkers van het advocatenkantoor hun werktijd met 5% hadden uitgebreid. In een gebruikelijk arbeidsaanbodmodel zou een dergelijke uitbreiding van de werktijd geen invloed op de preferenties van de anderen moeten hebben. Maar in dit geval bleek een significant deel van de respondenten hun werktijd te willen uitbreiden indien anderen dat ook deden.

Kortom, binnen een cultuur waar lang overwerken als een teken van kwaliteit wordt gezien, wordt inefficiënt gewerkt. Door duidelijk te maken dat hij om zes uur achter de aardappelen wil zitten, heeft Minister Zalm bijgedragen tot een efficiënter functioneren van de arbeidsmarkt. Althans op zijn eigen Ministerie.

Naschrift:

Deze tekst is indertijd door de redactie van ESB enigszins gewijzigd aangezien de redactie over informatie meende te beschikken dat de Minister toch wel eens langer op het Ministerie verbleef dan dat hij aan *Opzij* heeft gemeld. Indien dit waar is valt er dus op de conclusie van dit verhaal het een en ander af te dingen. Helaas kan alleen een finzinnig uitgevoerd onderzoek uitwijzen of de ontboezeming van Zalm inderdaad tot een efficiëntere allocatie van de arbeid op zijn Ministerie heeft geleid.

GELUK EN TROUW

Deze bijdrage is in 1996 in *Economisch Statistische Berichten* in de rubriek “Uit de vakliteratuur” gepubliceerd.

De meesten van u zullen beamen dat geluk en welvaart iets met elkaar te maken hebben. Nu hoeft men niet persé welvarend te zijn om zich gelukkig te voelen. Aan de andere kant biedt welvaart niet de garantie voor een gelukkig leven. Synoniemen zijn het dus niet. Maar over het algemeen zal verhoging van de welvaart wel bijdragen tot het geluk. En omgekeerd.

Dit verband tussen de begrippen welvaart en geluk speelt mee bij de formulering van de doelstellingen van het economisch beleid binnen een breed welvaartsbegrip. Zo was volgens de SER de bevordering van de arbeidsparticipatie zelfs de kerndoelstelling voor het economisch beleid voor het eind van de jaren '90.³⁵ Anders gezegd, wanneer zoveel mogelijk Nederlanders aan werk geholpen kunnen worden, neemt daarmee de welvaart toe, ook al zou die extra werkgelegenheid niet tot extra groei leiden. Toch raken de economen hier enigszins tussen werk en welvaart in de knoop. Volgens de klassieke leer van het arbeidsaanbod wordt immers alleen maar gewerkt omdat dit een loon oplevert en verkiest men vrije tijd boven arbeid indien het loon te laag is. Dit zou betekenen dat des te minder men hoeft te werken, des te groter de welvaart en wellicht ook het geluk is.

Hoe staat het nu in werkelijkheid met het verband tussen werk, welvaart en geluk? Om dit te onderzoeken hebben Knut Gerlach en Gesine Stephan van de Universiteit van Hannover een aantal gegevens van het socio-economische panel voor Duitsland op een rijtje gezet³⁶. Als maat voor geluk geldt hier het antwoord op de vraag of men met het leven tevreden is. Zo wordt geluk meetbaar op een schaal van 0 tot 10, met 0 als volledig ongelukkig en 10 als volmaakt gelukkig. Op deze manier kan verband tussen de positie op de arbeidsmarkt en de mate van geluk worden gekwantificeerd. Zo blijken over het algemeen de werkenden met een volledige baan het meest gelukkig, met een score van gemiddeld 7,3, terwijl de werklozen met een score van iets boven de 6 het minst gelukkig zijn. Op zich hoeft dit overigens nog niets over het causale verband tussen geluk en werk te zeggen. Het kan immers zijn dat degenen die zich zelf weinig gelukkig vinden gewoonweg sikkeneurige en kritische lieden zijn, die juist daarom geen baan hebben.

Op meer zicht op het verband tussen geluk en werk te krijgen hebben onderzoekers nagegaan of het gebrek aan geluk bij de werklozen samenhangt met het feit dat men geen baan heeft, of met het feit dat men een deel van het inkomen is kwijtgeraakt. Het blijkt dat niet alleen het inkomensverlies, maar toch ook het feit dat men geen baan heeft, een belangrijke en significante bijdrage levert aan de vermindering van het geluksgevoel. In die zin bevestigen de resultaten dat

---

³⁵ Zie Sociaal Economische Raad, *Advies Sociaal-economisch Beleid, 1996-2000*, 96/05, juni 1996.

³⁶ K. Gerlach en G. Stephan, 1996, *A Note on Unhappiness and Unemployment in Germany*, Paper presented at the Lth AEA Conference on Econometrics of Unemployment, Göteborg, May 9-10, 1996.

de arbeidsparticipatie als een zelfstandige determinant van de welvaart gezien moet worden. Alleen oudere vrouwen worden er niet ongelukkiger door wanneer zij werkloos zijn.

De berekeningen van Gerlach en Stephan leveren een opmerkelijk, maar niet door de onderzoekers opgemerkt nevenresultaat op. Om goed het verband tussen werk en geluk te kunnen schatten, houden zij namelijk rekening met een aantal persoonlijke kenmerken van de geënquêteerden. Eén van deze kenmerken betreft de huwelijkse staat. Voor vrouwen beneden de 30 en tussen de 30 en 49 blijkt het huwelijk bij te dragen tot het geluksgevoel, zij het in geringe mate. Voor vrouwen boven de 49 is deze bijdrage veel groter. Diep ongelukkig zijn de jonge weduwen van beneden de 30. Deze droefenis neemt flink af voor vrouwen tussen 30 en 49, terwijl het weduwschap voor vrouwen boven de 40 zelfs enigermate bijdraagt aan het geluksgevoel. Geheel anders ligt het voor de gescheiden vrouwen. De enquête toont dat gescheiden vrouwen beneden de 30 en tussen de 30 en de 49 gelukkiger zijn dan gemiddeld, terwijl gescheiden vrouwen boven de 49 zich juist zeer ongelukkig voelen.

Hoe zit het nu met de mannen? Dat is zeer merkwaardig. Mannen blijken namelijk een vrijwel volledig tegengesteld verband tussen geluk en huwelijkse staat te laten zien. De getrouwde man wordt steeds ongelukkiger naarmate hij ouder wordt en ook voor de weduwnaar neemt de negatieve geluksscore met het vorderen van de leeftijd toe. Terwijl de scheiding de vrouw op oudere leeftijd ongelukkig maakt, is de oudere gescheiden man juist relatief gelukkig. Zowel voor mannen als voor vrouwen tussen de 30 en de 49 jaar levert het scheiden een positieve bijdrage aan het geluk op, die groter is dan de desbetreffende bijdrage van het getrouwd zijn. Wanneer men geluk met welvaart gelijk stelt en wanneer men voorbij gaat aan alle bezwaren die wel tegen zo'n cardinale nutsmeting zijn aangevoerd, toont deze enquête dus dat met scheiden tussen de 30 en de 49 zelfs een Pareto-welvaartsverbetering te bereiken valt. Deze onbedoelde nevenuitkomst van dit onderzoek geeft te denken over de Duitse huwelijksmoraal. En over causaliteit gesproken: zou de Duitse man zich in het huwelijk steeds ongelukkiger gaan voelen omdat de oudere Duitse vrouw liever weduwe dan gescheiden is? Het lijkt erop dat het verband tussen geluk en trouw even gecompliceerd is als tussen werk en welvaart.

DE MACRO-ECONOMIE VAN HET SAMENWERKEN

Deze bijdrage is in 1997 in *Economisch Statistische Berichten* in de rubriek “Uit de vakliteratuur” gepubliceerd.

In zijn beroemde voorbeeld van de speldenfabriek heeft Adam Smith reeds gewezen op het economische voordeel van de arbeidsverdeling en daarmee van het samenwerken. Een echte macro-economische theorie van het samenwerken ontbrak tot voor kort. Recentelijk hebben echter Caballero en Hammour gepoogd om samenwerkingsverbanden een plaats te geven in de macro-economische conjunctuur- en structuurtheorie³⁷. Natuurlijk beschrijven de groeitheorie en de leer van de productiefuncties al de schaalvoordelen en meeropbrengsten die een koppeling van productiefactoren kan opleveren. Dat zijn echter niet de aspecten van het samenwerken waarin Caballero en Hammour geïnteresseerd zijn. In hun zeer gestileerde model staan twee belangrijke eigenschappen van samenwerking centraal. In de eerste plaats het feit dat samenwerking altijd van tijdelijke aard is: samenwerkingscontracten worden gesloten en later weer ontbonden. Zo worden banen gecreëerd en later weer vernietigd; productietechnieken verouderen en worden vervangen door nieuwe technieken.

De tweede cruciale eigenschap van samenwerkingsverbanden is dat er *specifieke* vaste kosten mee gemoeid zijn. Deze kosten beslaan een deel van de capaciteit van de productiefactoren en gaan verloren wanneer het samenwerkingsverband verbroken is. Dit is wat Caballero en Hammour -lelijk en letterlijk vertaald - de *economische specificiteit* noemen. Dit soort kosten wordt bijvoorbeeld gemaakt wanneer een bedrijf arbeidskrachten aanneemt en in hun opleiding investeert; of wanneer een werknemer tijd spendeert aan het aanleren van bedrijfsspecifieke kennis in plaats van algemene kennis; of wanneer een bank na een risico-analyse krediet verstrekt aan een ondernemer; of wanneer een bedrijf een investering pleegt om aan de vraag van zijn vaste afnemers te kunnen voldoen.

Gewoonlijk zullen deze specifieke vaste kosten lager zijn dan het voordeel dat het samenwerkingscontract oplevert. Vanuit welvaartsoogpunt ontstaat echter een probleem omdat het vrijwel nooit mogelijk is om over de netto opbrengsten van het samenwerkingsverband een vast contract op te stellen dat over de volledige duur van het verband stand houdt. De partij die de minste vaste kosten heeft gemaakt zal namelijk geneigd zijn om te heronderhandelen over de opbrengst van het samenwerkingsverband. Een bekend voorbeeld hiervan dat al uitgebreid in de literatuur besproken is, betreft het zogenaamde *hold-up* probleem³⁸. Dit probleem doet zich voor wanneer bedrijven vaste investeringskosten hebben gemaakt en wanneer de werknemers in deze bedrijven de extra productiviteit van deze investeringen in hun loon willen zien doorberekend. Aldus eigenen de werknemers zich een deel van het rendement van de bedrijfsinvestering toe.

---

³⁷ R.J. Caballero en M.L. Hammour, 1998, The macroeconomics of specificity, *Journal of Political Economy*, 106, blz. 724-767.

³⁸ Zie voor een overzicht van de literatuur J.M. Malcomson, 1997, Contracts, hold-up, and labor markets, *Journal of Economic Literature*, 35, blz. 1916-1957.

Het gevolg is dat vanwege het te lage ondernemersrendement er een onderinvestering zal plaatsvinden zodat de koppeling van de productiefactoren vanuit macro-economisch perspectief niet optimaal is. De onderbenutting van de productiefactoren resulteert in dit klassieke geval van de hold-up tevens in werkloosheid. Overigens wordt in de theorie van Marx over de exploitatie van de arbeid de schuld van het hold-up probleem juist in de schoenen geschoven van de kapitaalverschaffer die zich een te groot deel van de bedrijfsgebonden productiviteit van de productiefactor arbeid zou toe-eigenen.

Op macro-niveau levert het eenvoudige en gestileerde model van Caballero en Hammour een aantal opmerkelijke en genuanceerde beleidsaanbevelingen op. Afgezien van de efficiëntieverliezen die ontstaan vanwege de onmogelijkheid om duurzame contracten over de verdeling van de opbrengst van de samenwerking aan te gaan, kunnen zich ook welvaartsverliezen voordoen wanneer de tijdstippen waarop samenwerkingsverbanden aangegaan en verbroken worden, niet op elkaar zijn afgestemd. Dit geldt bijvoorbeeld wanneer baancreatie en baanvernietiging niet synchroon verlopen zodat degenen van wie de banen vernietigd worden niet voldoende snel in nieuw gecreëerde banen aan de slag kunnen komen. Er is dan sprake van overmatige werkloosheid terwijl ook nog eens een onnodige vernietiging van menselijk kapitaal optreedt. Volgens het model van Caballero en Hammour kunnen hierbij symmetrische schokken asymmetrische gevolgen voor de conjuncturele ontwikkeling hebben. Tijdens recessies kan de werkloosheid onnodig hoog oplopen, terwijl tijdens een conjuncturele opleving de economie mogelijk eerder door de capaciteitsgrenzen wordt afgeremd dan dat vanuit welvaartspectief gewenst is. Bovendien toont het model dat het werkgelegenheids- en productieniveau gemiddeld lager zal uitkomen naarmate de intensiteit van de schokken op macro-niveau toeneemt. Voor een welvaartsverbetering is dan een actief conjunctuurbeleid nodig. Tijdens een recessie dient de economie gestimuleerd te worden. Of tijdens de hoogconjunctuur ook een Keynesiaans stabilisatiebeleid dient te worden gevoerd, of dat een verdere conjuncturele opleving juist dient te worden bevorderd, hangt af van de aard van de schokken die zich in de economie voordoen.

Opmerkelijk is dat Caballero en Hammour met hun model illustreren dat de ontwikkeling van instituties ertoe kan bijdragen dat het economisch proces efficiënter gaat verlopen. Dit komt omdat op den duur er een institutioneel evenwicht zal ontstaan waarbij de specifieke kosten die zich bij een samenwerkingsverband voordoen, voor ieder van de samenwerkende partijen een zodanige omvang krijgt, dat de inefficiënties vanwege het hold-up probleem en het synchronisatie probleem minder groot worden. Caballero en Hammour reiken, zonder het zelf te beseffen, hier een mogelijke verklaring aan voor het huidige succes van ons Polder-model. Dankzij de consensus over het nut van een loonmatiging, een goede sociale zekerheid en de flexibilisering van de arbeid in samenhang met technologische vernieuwing zijn in ons land de processen van baanvernietiging en baancreatie goed op elkaar afgestemd en is de conjuncturele opleving niet onnodig afgeremd door een onderinvestering. Dit laatste omdat de factor 'arbeid' zich niet een te groot deel van de productiviteit heeft toegeëigend. Kennelijk zijn andere Europese landen minder ver gevorderd op deze weg van institutionele evolutie.

ZEEPBELCULTUUR

Deze bijdrage is in 1998 in *Economisch Statistische Berichten* in de rubriek “Uit de vakliteratuur” gepubliceerd.

Net nu we een staatssecretaris voor cultuur gekregen hebben die veel van economie afweet, verschijnt er in één van de meest vooraanstaande economische vakbladen een artikel waarin de cultuur als een zeepbel wordt afgeschilderd.³⁹ De strekking van het artikel toont echter dat de staatssecretaris niet helemaal hoeft te wanhopen en dat de zeepbel ook weinig te maken heeft met de hoge prijs en de uitzonderlijke procedure om de Victory Boogie-Woogie van Mondriaan naar ons land te halen.

Cozzi's verhaal gaat over de wijze waarop binnen de veronderstelling van intergenerationele rationaliteit cultuur van generatie op generatie wordt overgedragen. 'Cultuur' is in dit verband een soort algemene kennis en besef van waarden en normen, en is dus breder dan het veld dat de staatssecretaris beslaat. Het maatschappelijk belang van opbouw van deze kennis is dat de productiviteit van een generatie groter wordt naarmate de generatie zich meer van deze kennis heeft eigen gemaakt. De culturele kennis wordt daarbij door opvoeding en onderwijs verworven, waarbij de oude generatie deze kennis aan de jonge generatie bijbrengt, maar, anders dan bij de gebruikelijke investering in onderwijs, heeft de jonge generatie geen individueel nut of rendement van dit onderwijs. Cozzi's cultuurbegrip omvat dus in feite de externe en maatschappelijke effecten van opvoeding en onderwijs.

Waarom wil nu de jongere generatie in Cozzi's model van twee overlappende generaties überhaupt in de verwerving van culturele kennis investeren, nu dit geen persoonlijk, maar uitsluitend maatschappelijk voordeel oplevert? De reden is dat een deel van de oude generatie in de gelegenheid is om als 'leraar' op te treden en de culturele kennis aan de jonge generatie over te dragen. De jongere generatie betaalt aan deze leraren uit de oudere generatie voor de cultuuroverdracht een prijs die als 'de prijs van de cultuur' kan worden opgevat. De opbrengsten van dit leraarschap bieden aan de oudere generatie extra bestedingsmogelijkheden. In beginsel heeft ieder lid van de oudere generatie dezelfde kans om leraar te worden en vooraf kunnen de risicomijdende leden van de oude generatie zich tegen het gemis van het leraarschap 'verzekeren'. Door de investering in culturele kennis heeft de jongere generatie de mogelijkheid deze kennis in een volgende generatie weer op haar beurt te gelde te maken. Dat kan omdat de daarop volgende generatie om dezelfde reden in culturele kennis zal investeren. Een kwestie van zelf-bevestigende verwachtingen.

Dit vooruitzicht op culturele overlevering is er de oorzaak van dat de cultuur wel een prijs maar geen (individuele) waarde heeft (bij wijze van variant op de door de staatssecretaris omarmde uitspraak van Oscar Wilde). Het maakt de cultuur tot een zeepbel die volgens het model van Cozzi kan blijven bestaan wanneer de reële prijs van cultuur van generatie op generatie toeneemt. Op een evenwichtige groeipad is dit het geval en spat de zeepbel niet uit elkaar. Dat

---

³⁹ Guido Cozzi, 1998, Culture as a bubble, *Journal of Political Economy*, vol. 106, pp. 376-394.

komt omdat door de opbouw van de cultuur de maatschappelijke productie toeneemt zodat de leden van jongere generatie een steeds groter deel van hun inkomsten willen sparen en in culturele kennis investeren. Indien de groei zou stagneren zouden de investeringen in de culturele kennis verminderen, of zelfs wegvallen, en zou een a-culturele maatschappij ontstaan waarbij het groeipad blijvend op een lager niveau komt te liggen. Deze uitkomst tekent het belang van de culturele ontwikkeling voor de economische groei en betekent dat het cultuurbeleid vooral het in stand houden van een zeepbel inhoudt.

Het komt wat onrealistisch voor dit aspect als uitgangspunt van het cultuurbeleid te nemen. Daarvoor is het model van Cozzi nog wat te abstract. Dit geldt met name de veronderstelling dat pas de werkende (jonge) generatie cultuur verwerft door, naast de besparingen voor een oudedagsvoorziening, in culturele kennis te investeren om er in de renteniersperiode met cultuuroverdracht nog wat bij te kunnen verdienen. In werkelijkheid houdt toch niet alleen de oudere generatie zich met cultuuroverdracht bezig. Meer realistisch ware het om een model met drie generaties op te stellen waarin de werkende generatie enerzijds spaart om pensioenkapitaal op te bouwen, en anderzijds investeert in opvoeding en onderwijs voor de jongere generatie. Hiermee wordt menselijk kapitaal opgebouwd dat in de volgende levensperiode van pas komt bij het rendabel maken van het pensioenvermogen. Dat deel van de investering in opvoeding en onderwijs dat niet individueel aan de leden van de jongere generatie ten goede komt (de externe effecten van opvoeding en onderwijs) kan dan als investering in culturele waarden worden opgevat. Het is nog maar de vraag of de cultuur zich zelf in een dergelijk model van drie overlappende generaties als zeepbel in stand houdt, of dat hier uit het oogpunt van maatschappelijke welvaart daadwerkelijk overheidsingrijpen nodig is. Dan hebben we pas echt een model dat van nut kan zijn bij het cultuur- en onderwijsbeleid in ruime zin.

DE ECONOMIE VAN DE WIJN

Dit verhaal is eerder gepubliceerd in Frank den Butter et al. (red.), 1998, *Onzware Ernst en Droomrigheid* (Lemma, Utrecht), blz. 79-84.

Soms blijken volkswijsheden een aardige inspiratiebron te vormen voor het economisch onderzoek. Neem bij voorbeeld de bewering 'goede wijn behoeft geen krans'. Ook al lijkt deze bewering op het eerste gezicht wat ver verwijderd van het economisch gedachtegoed, toch bergt deze volkswijsheid een hypothese in zich die een econoom aan het denken zet. Een tweede alcoholische volkswijsheid is: 'wijn op bier geeft plezier, maar bier op wijn geeft venijn'. In directe zin valt het waarheidsgehalte van deze dubbele hypothese slechts proefondervindelijk vast te stellen binnen een onderzoeksopzet die eerder een medisch dan een economisch karakter draagt. In meer overdrachtelijke zin heeft de volkswijsheid echter te maken met de verschuiving van voorkeuren van consumenten. Dan komt de economische analyse om de hoek kijken. Over deze smaakveranderingen in een aantal Europese landen hebben Anastasios Delifotis, Ruud Koning en ik een empirisch onderzoek verricht. Over dit VU-onderzoek zal ik aan het eind van deze bijdrage verhalen.

De expert op het gebied van de economie van de wijn is Orley Ashenfelter, een prominent arbeidseconoom en hoofdredacteur van het meest vooraanstaande economenblad ter wereld, de *American Economic Review*. Toegegeven zij dat hij ook een groot wijnkenner is. Het was dan ook niet verwonderlijk dat Ashenfelter als belangrijkste spreker optrad op het congres over de econometrie van de wijn, ofwel de *oinometrie*, dat in 1997 in Thessaloniki (Griekenland) werd gehouden en waar wij ons VU-onderzoek hebben gepresenteerd. Nu is in Nederland de opbrengst van de wijnproductie natuurlijk van zeer ondergeschikt belang. Eigenlijk hebben wij alleen 'De Apostelhoeve'. Maar in de Zuid-Europese landen is het belang van de wijnbouw veel groter. Daar ligt het wel degelijk voor de hand om met een economische blik naar de productie en consumptie van wijn te kijken. Zo maakt in Frankrijk de wijnproductie ongeveer 2 pro mille van het nationaal product uit. In Italië is dat bijna 4 pro mille en in Spanje zelfs ruim 13 pro mille. Vandaar dat het oinometrisch congres en de daarmee verbonden werkzaamheden van de *Vineyard Data Quantification Society* (VDQS) niet uitsluitend als een vorm van vermaak maar ook als vorm van lering dienen te worden gezien.

De beste plaats voor een wijngaard

Een hoogtepunt van het congres in Thessaloniki was de 'keynote lecture' van Orley Ashenfelter over 'The Hedonic Approach to Vineyard Site Selection' waarin hij op zoek ging naar de beste locatie om kwalitatief hoogwaardige rode wijn te produceren. Anders gezegd, Ashenfelter ging op zoek naar de plaatsen waar de wijn geen krans behoeft. In dit onderzoek heeft Ashenfelter eerst voor bestaande wijngaarden een empirische relatie vastgesteld tussen de kwaliteit van de wijn en de factoren die bepalend zijn voor deze kwaliteit en gemakkelijk meetbaar zijn. Gegeven deze empirische relatie, is het vervolgens mogelijk op basis van de weerskarakteristieken uit te zoeken welke locaties het meest geschikt zijn voor wijnbouw, en ook welke druivenrassen men dan voor de productie moet kiezen.

Ashenfelter gaat in zijn onderzoek ervan uit dat de kwaliteit van de wijn direct gerelateerd is aan de kwaliteit van de druiven bij de oogst. Allerhande wijnbouwkundige studies tonen dat de weersomstandigheden een belangrijke invloed hebben op de kwaliteit van de druiven. Drie bepalende factoren spelen hierbij een voornamelijk rol. In de eerste plaats is dat de gemiddelde temperatuur tijdens de rijpingsperiode van de druiven. Het blijkt dat de betere wijnjaren overeenkomen met jaren waarin de druiven volledig kunnen rijpen. Dit gebeurt in jaren met een relatief hoge gemiddelde temperatuur. Wel is sprake van een optimale temperatuur voor een bepaald druivenras. Bij een te hoge temperatuur daalt de kwaliteit weer. Ashenfelter berekent echter dat vele bestaande wijngaarden op iets te koude plaatsen zijn gelokaliseerd. De tweede belangrijke bepalende factor voor de kwaliteit van druiven is de hoeveelheid regenval vlak voor de oogsttijd. Veel regen net voordat de druiven geoogst worden betekent dat de druiven te waterig worden en daardoor minder fruitig zijn. Een natte oogstperiode is dus nadelig voor de kwaliteit van de wijn. De derde bepalende factor betreft de regenval in de voorafgaande winter. Aan het eind van de groeiperiode zijn de wijnstokken namelijk zwaar belast en ze verdragen deze belasting beter naarmate in de periode voorafgaand aan de groeiperiode meer regen is gevallen.

Met behulp van regressie-analyse heeft Ashenfelter aangetoond dat de bovenstaande drie bepalende factoren voor een belangrijk deel de verschillen in wijnkwaliteit tussen verschillende jaargangen kunnen verklaren. Volgens de regressie-uitkomsten is het effect van de regenval in de winter voor de kwaliteit van de Bordeaux-wijnen en Bourgogne-wijnen gelijk, maar heeft de regenval net voor de oogstperiode daarentegen een groter effect in Bourgondië dan in de Bordelais. Aan de ander kant blijkt de temperatuur gedurende de rijpingsperiode voor de druiven in de Bordeaux-wijn veel belangrijker te zijn dan in Bourgondië. Deze verschillen zijn terug te voeren op het gebruik van de cabernet en merlot druiven in Bordeaux en de pinot noir druif in Bourgondië. De analyse impliceert dat in gebieden waar de druiven moeilijk tot rijping komen, men beter de pinot noir druif kan verbouwen, tenminste wanneer er net voor de oogstperiode niet al te veel regen valt. Anderzijds voldoen in de wat warmere gebieden de cabernet druiven beter, ook al is er in de oogstperiode soms nogal wat regenval.

Ashenfelter heeft deze regressievergelijkingen toegepast om in het wijngebied van Znojmo in Moravië, een landstreek in de Republiek Tsjechië, op basis van gemiddelde weergegevens de optimale locatie voor productie van een goede kwaliteit rode wijn te bepalen. De gemiddelde temperatuur voor de wijnbouw is hier vrij laag, en zelfs lager dan in Bourgondië. Daarentegen laat de regenval vlak voor de oogsttijd een veel gunstiger beeld zien dan in Bourgondië. Wanneer men de weergegevens in het gebied van Znojmo invoert in de regressievergelijking voor Bourgondië blijkt dat bij verbouw van de pinot noir druiven de kwaliteit van de wijnen van Znojmo zou concurreren met de kwaliteit van de Bourgondische wijnen.

Opmerkelijk was dat Ashenfelter eerst dacht dat het hier om de potentiële kwaliteit van de wijnjaren van deze Tsjechische wijn ging. Tijdens de communistische periode werd namelijk in deze gebieden weliswaar wijn verbouwd, maar deze werd met allerlei andere wijnsoorten tot een proletarische eenheidswijn vermengd. Ashenfelter vertelde echter dat hij in een

verafgelegen streek van Tsjechië een paar oude boeren had gesproken die voor lokaal gebruik toch nog wijn van hun eigen oogst achter hadden gehouden. Aan de hand van de gemaakte regressieberekeningen wist Ashenfelter tot grote verbazing, en bewondering, aan deze boeren precies te vertellen welke oogstjaren goed en welke minder goed waren geweest.

Wijn en bier

Terwijl Ashenfelter de wijnproductie op lokaal niveau beziet, vergelijkt onze VU-studie het consumentengedrag in Nederland, Duitsland, Frankrijk en Italië op basis van tijdreeksgegevens op het niveau van het hele land. De inspiratie voor deze studie vormde het idee dat in Nederland en Duitsland, waar bier van oudsher de volksdrank is, steeds meer wijn wordt geconsumeerd, terwijl in de wijnlanden Italië en Frankrijk bier steeds meer aan populariteit wint. In figuur 1 zijn deze tendensen grafisch weergegeven. De figuur toont het aandeel van de wijn in het totale consumptievolume van wijn en bier. Uit de figuur blijkt dat dit aandeel in Nederland, en in iets mindere mate in Duitsland, inderdaad is gestegen, terwijl het aandeel in Frankrijk en Italië sterk is afgenomen. Volledige convergentie is overigens nog geenszins opgetreden. Zo is de relatieve wijnconsumptie in Nederland van 11% tot bijna 17% gestegen, terwijl dit aandeel in Duitsland momenteel in dezelfde orde van grootte ligt. In Frankrijk daarentegen bedraagt de wijnconsumptie nog altijd ruim 60% van het totaal terwijl dit in Italië zelfs bijna 70% is. In dit opzicht is het maar goed dat de verhouding tussen wijn- en bierconsumptie geen onderdeel heeft uitgemaakt van de convergentie-criteria in het Verdrag van Maastricht. Anders zou de EMU nog ver weg zijn geweest.

(figuur 1 hier)

Opmerkelijk is trouwens de onderliggende tendens van de drinkgewoonten in de vier beschouwde landen, die in figuur 2 valt af te lezen. Zo is het totale consumptie van bier plus wijn per hoofd van de bevolking in Duitsland verreweg het hoogst. In Nederland was deze in de 70er jaren relatief zeer gering en is in de loop van de tijd enigermate toegenomen, vrijwel uitsluitend vanwege de toegenomen wijnconsumptie. De bierconsumptie per hoofd van de bevolking is in de 25 jaar waarop onze gegevens betrekking hebben in Nederland vrijwel onveranderd gebleven. Opmerkelijk is dat het totale verbruik van bier plus wijn in Frankrijk sterk is gedaald in de afgelopen 25 jaar. Hetzelfde geldt, zij het in iets geringere mate, voor Italië. In Italië is sterke daling van de consumptie van wijn per hoofd nog enigermate gecompenseerd door een stijging van het bierverbruik, terwijl in Frankrijk de consumptie van beide typen alcoholica gedaald is, zij het van wijn sterker dan van bier, zodat het relatieve bierverbruik is toegenomen. Uiteindelijk, zo blijkt uit figuur 2, zijn de Italianen momenteel de meest gematigde drinkers en zijn Nederland en Frankrijk naar een gelijk niveau geconvergeerd.

(figuur 2 hier)

Het voornaamste oogmerk van dit VU-onderzoek was na te gaan in welke mate autonome smaakveranderingen de achtergrond vormen voor deze tegenovergestelde consumptiepatronen in enerzijds Nederland en Duitsland en anderzijds in Italië en Frankrijk. Het blijkt namelijk dat

deze consumptiepatronen niet verklaard kunnen worden uit de veranderingen in de relatieve prijzen van bier en wijn. Onze empirische tijdreeksanalyse bestaat uit twee stappen: in de eerste stap wordt de totale vraag naar bier en wijn in de vier beschouwde landen verklaard uit de ontwikkeling van het beschikbaar inkomen. Hieruit blijkt dat in alle beschouwde landen een toename van het beschikbaar inkomen tot een minder dan evenredige verhoging van de vraag naar bier plus wijn leidt. In de terminologie van de leer van het consumentengedrag betekent dit dat wijn en bier een noodzakelijk goed vormen. In Frankrijk heeft een toename van het inkomen zelfs een afname van het totale gebruik van deze twee alcoholische dranken tot gevolg, zodat het daar om een inferieur goed gaat. In de tweede stap van de empirische analyse is het aandeel van de wijn- of bierconsumptie in de totale consumptie van wijn plus bier verklaard op basis van relatieve prijsveranderingen. Alleen wanneer daadwerkelijk met autonome smaakveranderingen rekening wordt gehouden lukt het ons om hier een aanvaardbare schattingsuitkomst te verkrijgen. Hierbij blijkt de vraag naar wijn en bier in drie van de vier beschouwde landen - voor Italië waren geen prijsgegevens voor handen - inelastisch te zijn, d.w.z. de vraag naar bier of wijn blijkt relatief ongevoelig voor relatieve prijsveranderingen. De hoogste prijsgevoeligheid is nog gevonden in de vergelijking voor de Nederlandse vraag naar bier terwijl de Fransen het meest op de prijs letten bij hun wijnaankoop.

Besluit

Hopelijk tonen deze beschouwingen dat de wijn voor economen een verrassend vruchtbaar onderzoeksgebied vormt, en zeker voor liefhebbers van volkswijsheden. Zo behoeft goede wijn dan weliswaar geen krans, maar wel gunstige klimatologische omstandigheden. Gezien de waargenomen smaakveranderingen zou op basis van de tweede in deze bijdrage genoemde volkswijsheid de drinkgewoonten in Nederland en Duitsland plezier hebben gebracht en in Italië en Frankrijk venijn. Wellicht is dat er de oorzaak van dat in beide laatstgenoemde landen de consumptie van wijn plus bier is afgenomen, en in Nederland en Duitsland niet. Tot slot wil ik degenen die weinig geloof hechten aan dergelijke uitkomsten van empirisch economisch onderzoek met nadruk herinneren aan een derde en zeer oude volkswijsheid:

'In vino veritas'.

DE SCHADUWPRIJS VAN ZONNESCHIJN

Deze column is in 1998 in *Economisch Bulletin-AVENIR* gepubliceerd

Nergens ter wereld schijnt zoveel over het weer gedelibereerd te worden als in Nederland. Gezien onze handelsgeest zou er, wanneer het weer een verhandelbaar goed was, in ons land een levendige handel in zonneschijn en andere als aangenaam ervaren klimatologische omstandigheden zijn. Erwin Krol zou dan aan het eind van het TV-journaal in plaats van de weersverwachting een soort beursbericht over het weer presenteren.

Ook al bestaat een dergelijke beurs voor het weer niet, toch hebben economen gepoogd om iets over de (schaduw)prijs van de zonneschijn te weten te komen⁴⁰. Dit waarderingsonderzoek voor het weer betreft niet ons land maar de Verenigde Staten. In dat land is het namelijk gebruikelijk dat de instellingen voor hoger onderwijs die door de Staat ('State', dus niet de Federale overheid) gefinancierd worden hogere collegegelden vragen aan studenten die buiten de Staat wonen dan aan studenten uit de eigen Staat. Dit is een vorm van prijsdiscriminatie waarmee deze instellingen een deel van het consumentensurplus aan de in-elastische bovenkant van de vraagcurve pogen af te romen. Immers, voor iemand die niet in de eigen Staat maar, ondanks de hogere prijs, aan een specifieke instelling in een andere Staat hoger onderwijs wil volgen, is dat vaak een zeer bewuste keuze waarbij de hoogte van het collegegeld van secundair belang is. Daarbij dragen deze extra inkomsten van collegegelden bij aan de financiering van de instelling van hoger onderwijs en betekenen dus in beginsel een belastingvoordeel voor de inwoners van de Staat waar de instelling gevestigd is. Daarom wordt het studenten ook zeer moeilijk, zo niet onmogelijk, gemaakt om zich te vestigen in een Staat, wanneer dat alleen maar gebeurt om de hoge collegegelden te vermijden.

Er blijken behoorlijke verschillen te bestaan in verhouding tussen het collegegeld dat aan studenten uit een andere Staat en uit de eigen Staat wordt gevraagd. Zo is het collegegeld van de San Francisco State University voor studenten uit een andere Staat meer dan zevenmaal hoger als het collegegeld voor studenten uit Californië. Daarentegen vraagt de University of Mississippi slechts ongeveer anderhalf maal zoveel collegegeld aan studenten die niet uit Mississippi afkomstig zijn. Dit heeft om de volgende reden met de waardering van het weer te maken. De auteurs hebben namelijk ontdekt dat deze prijsverschillen voor een belangrijk deel worden bepaald door de klimatologische omstandigheden in de plaats waar de instelling van hoger onderwijs is gevestigd. Kennelijk zijn de studenten van buiten de Staat vooral bereid meer collegegeld te betalen in die plaatsen waar het weer vaak aangenaam is. Zo blijkt de gemiddelde temperatuur in de vestigingsplaats positief gecorreleerd met het verschil in collegegeld. Hier is trouwens sprake van een parabolisch verband. Wanneer het kwadraat van de temperatuur eveneens in de regressievergelijking wordt opgenomen is de coëfficiëntwaarde negatief. Uit de schattingen laat zich berekenen dat de optimale temperatuur, dat wil zeggen de temperatuur waarbij de studenten bereid zijn het grootste verschil in collegegeld te accepteren,

---

⁴⁰ Zie A.A. Fleisher III en R.D. Tollison, 1991, 'The shadow price of sunshine', *Public Finance/Finances Publiques*, 46, blz. 405-414.

72,6° Fahrenheit is, d.w.z. bijna 24° Celsius. Het verschil in collegegeld blijkt bovendien negatief gecorreleerd met de gemiddelde regenval; hetzelfde geldt voor de hoeveelheid sneeuwval en de variatie in de maandelijkse temperatuur. Instellingen van hoger onderwijs die gelegen zijn in Staten met veel regen, koude winters en hete zomers zijn dus minder gewild dan de instellingen in Staten met een milder klimaat. Ook al is als bezwaar tegen deze berekeningen aangevoerd, dat instellingen van hoger onderwijs uit de steekproef die zich in dezelfde Staat bevinden, niet onafhankelijk van elkaar het collegegeld vaststellen, toch blijkt dat de prijs die studenten, en hun rijke ouders, voor wat lekkere zonneschijn overhebben, zich laat kwantificeren⁴¹.

In Nederland zijn er sinds enkele jaren ook verschillen in collegegeld tussen de universiteiten. De tabel toont hoe de hoogte van het collegegeld voor studenten zonder recht op studiefinanciering in de zes universiteiten met een economische faculteit zich verhoudt tot het gemiddelde van de dagelijkse maximum temperatuur en het gemiddeld aantal uren zonneschijn in de desbetreffende universiteitssteden. Temperatuur en collegegeld blijken niet gecorreleerd, maar de correlatie tussen zonneschijn en collegegeld is 0,6. Zonminnende studenten moeten dus in Amsterdam komen studeren. Gezien de zeer geringe verschillen in collegegeld is de zon daar bijna gratis.

Tabel   **Collegegelden en weersomstandigheden**

	Collegegeld (guldens)	gem. max. temperatuur (in ° Celcius)	gem. uren zonneshijn (per jaar)
RU Groningen	3475,-	12,6	1418
VU Amsterdam	3500,-	12,9	1527
Uni. van Amsterdam	3475,-	12,9	1527
EURotterdam	3480,-	13,3	1462
KUB Tilburg	3475,-	13,7	1439
RUL Maastricht	3475,-	13,3	1414

⁴¹ Zie J.J. Siegfried en D.B. Sapper, 1994, 'Cloud of doubt about the shadow price of sunshine: we're still in the dark', *Public Finance/Finances Publiques*, 49, blz. 134-144.

SOCIALE ZEKERHEID BRENGT WELVAART EN WERKLOOSHEID

Deze bijdrage is in 1999 in *Economisch Statistische Berichten* in de rubriek “Uit de vakliteratuur” gepubliceerd.

Waarom is in de meeste Europese landen de werkloosheid in de afgelopen decennia flink gestegen, terwijl dit in de Verenigde Staten niet het geval is? Waarschijnlijk is dit de meest prangende vraag waarover de arbeidseconomen zich momenteel het hoofd breken. Vele verschillen in het gevoerde beleid zijn als mogelijke verdachten aangemerkt, maar de ware schuldige is nog niet gevonden.

Een tweetal artikelen in een recent nummer van de *Economic Journal* voert vrijwel gelijklopende redenen aan voor deze verschillen in werkloosheid.⁴² Daarbij wordt als ware schuldige de sociale zekerheid aangewezen. In de Europese landen is in de naoorlogse periode een relatief uitgebreid stelsel van sociale voorzieningen tot stand gebracht, terwijl deze voorzieningen in de Verenigde Staten veel beperkter zijn. Nu is het op zich niet nieuw dat de sociale zekerheid, of meer in het algemeen, het verschil in flexibiliteit van de arbeidsmarkt, verantwoordelijk wordt geacht voor de uiteenlopende ontwikkeling van de werkloosheid in Europa en de Verenigde Staten. De beide artikelen ontleen hun argumenten echter aan de theorie van de evenwichts-zoekmodellen en leggen de schuld bij de grotere spreiding in de benodigde vakbekwaamheden die zich in de afgelopen periode zowel in de Verenigde Staten als in Europa heeft voorgedaan. Deze specifieke vorm van een technologieschok waarbij opleidingsverschillen worden geaccentueerd, heeft een andere uitwerking in een land met veel sociale zekerheid dan in een land met weinig sociale zekerheid. De essentie is dat de werklozen in een land met goede sociale zekerheid langer de tijd hebben om een bij hun bekwaamheden passende baan te vinden dan wanneer men werkloos is zonder goede sociale voorzieningen. Een goede sociale zekerheid maakt werkgevers en werknemers kieskeuriger bij het tot stand komen van een koppeling (“match”). Wanneer de spreiding van de benodigde vakbekwaamheden bij invulling van vacatures toeneemt, wint dit mechanisme aan belang en stijgt in het geval van een goede sociale zekerheid de werkloosheidsduur. Aldus neemt de werkloosheid toe. Het voordeel ten opzichte van een situatie met slechte sociale zekerheid is daarentegen dat de kwaliteit van de koppeling beter is en dat bij geslaagde koppelingen de vakbekwaamheden van de werknemers beter worden benut en de productiviteit dus ook hoger is. Dit laatste heeft een gunstig effect op de baancreatie.

De in de beide artikelen gehanteerde modellen verschillen in die zin dat het eerste artikel (Mortensen en Pissarides) uitgaat van een volledige gesegmenteerde arbeidsmarkt voor twee onderscheiden opleidingsniveaus, terwijl het andere model (Marimon en Zilibotti) juist binnen dezelfde arbeidsmarkt alle mogelijke koppelingen tussen heterogene banen en werknemers met verschillende bekwaamheden toelaat. De beschreven mechanismen en uitkomsten verschillen echter niet ten principale van elkaar. Gecalibreerde versies van de modellen waarin realistische

---

⁴² D.T. Mortensen en C.A. Pissarides, 1999, Unemployment responses to skill biased technology shocks: the role of labour market policy, *The Economic Journal*, 109, blz. 242-265; R. Marimon en F. Zilibotti, 1999, Unemployment versus mismatch of talent: reconsidering unemployment benefits, *The Economic Journal*, 109, blz. 266-291.

waarden voor de parameters zijn ingevuld, blijken in staat om de feitelijke opgetreden verschillen tussen de arbeidsmarktontwikkelingen in de Verenigde Staten en Europa goed te verklaren. Zo laten Mortensen en Pissarides zien dat wanneer in de Verenigde Staten het zelfde niveau van werkloosheidsuitkeringen en een zelfde ontslagbescherming zou hebben gegolden als in Europa, de grotere spreiding van benodigde vakbekwaamheden ongeveer dezelfde werkloosheidseffecten en spreiding van beloningen zou hebben opgeroepen als in Europa. Volgens de berekeningen van Marimon en Zilibotti is de werkloosheidsduur in een economie met goede sociale zekerheid weliswaar hoger dan wanneer Amerikaanse toestanden gelden, maar ook neemt de productiviteit sterk toe vanwege de betere koppelingen na de technologieschok met toegenomen spreiding van bekwaamheden. Bovendien toont het model van Marimon en Zilibotti dat niet alleen de werklozen beter af zijn in een land met goede sociale zekerheid maar ook een groot deel van de laag betaalde werknemers. Daarentegen is de goede sociale zekerheid ongunstig voor de gelukkigen die dankzij een goede koppeling veel verdienen. Hierbij zij opgemerkt dat geen risicomijdend gedrag wordt verondersteld, zodat uit dien hoofde een goede sociale zekerheid geen welvaartsvoordeel oplevert. Een andere belangrijke beperking van beide modellen is dat er geen baan-baan mobiliteit mogelijk is zodat men eerst werkloos moet zijn voordat men een nieuwe baan gaat zoeken. Baan-baan mobiliteit zou de mogelijkheid bieden om vanuit een slecht passende baan naar een goed passende baan te zoeken.

Helaas heeft ons poldermodel met een goede sociale zekerheid en relatief weinig werkloosheid geen plaats gekregen in de simulatie-experimenten van beide artikelen. Wellicht is het nodig daartoe de baan-baan mobiliteit, gekoppeld aan een activerend arbeidsmarktbeleid, in het model in te bouwen. Het kan echter ook de vakbondspreferentie van werk boven inkomen zijn die verantwoordelijk is voor de polderreactie op een grotere spreiding van de benodigde vakbekwaamheden.

ALS JE HAAR MAAR GOED ZIT

Deze column is in 1999 in *Economisch Statistische Berichten* gepubliceerd

De mainstream-economen hebben het er maar druk mee om allerlei nieuwe fenomenen in het economisch leven binnen hun evenwichtsparadigma te verklaren. Deze ijver is het gevolg van de imperialistische instelling van de economische wetenschap. Graag willen economen de wereld ervan overtuigen dat de economische visie een verklaring biedt voor de meest uiteenlopende verschijnselen. Dit roept in de buitengewesten gemor op en lokt opvattingen uit die moeilijk lijken te rijmen met het paradigma van de mainstream.

Neem de arbeidsmarkt. De leer van de arbeidseconomie heeft zich net een mooie plaats binnen de mainstream verworven nu gebleken is dat zelfs werklozen aan de onderkant van de arbeidsmarkt hun arbeidscarrière volledig volgens de neo-klassieke beginselen inrichten. Ineens wordt echter in de beleidsdiscussie het begrip employability - emplooibaarheid - populair. Hoe kan dit begrip nu in het bestaande theoretische raamwerk worden geplaatst? Deze vraag wordt nog klemmender wanneer we het toekomstbeeld bezien dat Stenberg voor de emplooibare werknemer schetst⁴³. Volgens deze visie wordt de waarde van de werknemer niet zozeer bepaald door het marginaal product, maar hangt deze waarde af van de wijze van optreden en zelfpresentatie in het werk. Hiertoe dienen de werknemers in hun werkomgeving consequent een persoonlijkheid - persona - op te bouwen die aansluit op waar de markt om vraagt. De daarbij toegepaste methode wordt ontleend aan de wereld van de beroemdheden. En deze opbouw van deze persoonlijkheid gaat verder dan alleen het welbekende adagium van "als je haar maar goed zit".

Een sector waar het belang van dit nieuwe type werknemer als performer snel is onderkend, is de detailhandel. Zo is er in Manhattan een kledingzaak waar het interieur een uitstraling heeft van gemakkelijke vriendelijkheid. Het verkooppersoneel past zich met fleurige kleding bij dat thema aan en poogt bij de klanten met luchtige scherts de kooplust te bevorderen. In een andere zaak, met opzettelijk zo min mogelijk opsmuk, is het personeel zwijgzaam, sober en lang, en gaat in het donker gekleed. Ook ziekenhuizen beschouwen, althans in de Verenigde Staten, de kwaliteit van de dienstverlening en de behandeling van hun patiënten als klant de meest belangrijke succesfactoren. Het gevoel dat het ziekenhuispersoneel aan de patiënten geeft en de relatie die het ermee opbouwt wordt als een ongrijpbare maar belangrijke bijdrage aan genezing en gezondheid gezien. Evenzeer zijn restaurants er zich van bewust dat de wijze van bediening deel uitmaakt van het product. Sommige restaurants trainen hun personeel zelfs in theatrale bediening, huren voor dit werk het liefst werkloze toneelspelers in en houden audities in plaats van sollicitatiegesprekken.

---

⁴³ Ernest Stenberg, 1998, Phantasmagoric labor: the new economics of self-presentation, *Futures*, 30, blz. 3-21.

Voor de opbouw van hun persoonlijkheid dienen de werknemers die in hun bedrijfstak emplooibaar willen zijn, zich te spiegelen aan de wijze waarop de beroemdheden via de creatie van een persoonlijkheid hun faam hebben verworven. Iedere werknemer en werkneemster moet op de één of andere manier via zijn of haar persoonlijkheid zien op te vallen, want, zoals we van de beroemdheden hebben geleerd, heeft de markt weinig belangstelling voor gewone kleren, nietszeggende gezichten, grijsmuizig gedrag en een onbestemde houding. Wel dient de keuze van de persoonlijkheid in de werksituatie zorgvuldig te gebeuren. Het is ongewenst je een persoonlijkheid aan te meten waar je je niet lekker bij voelt. De opbouw van de persoonlijkheid vereist een subtiel en complexe iconografische samenstelling. Deze omvat drie elementen, namelijk de personificatie, de keuze van de attributen en de allegorie rond de persoonlijkheid.

Bij de personificatie kan uit een groot aantal archetypen worden gekozen. Zo kan het bijvoorbeeld voor iemand met politieke aspiraties van belang zijn om competentie en zorgzaamheid uit te stralen. Die kunnen worden vermengd met kwaliteiten zoals hard-werkend, oprecht en betrouwbaar. Wanneer men in de zakelijke wereld hoger op wil doet een mengeling van assertiviteit, beslistheid en dynamiek het goed. In sommige beroepen is het tonen van artistieke en spontaan gedrag van belang, terwijl voor andere beroepen lager op de hiërarchische ladder afhankelijkheid, verantwoordelijkheid en zelfs onderdanigheid aan te bevelen zijn voor de personificatie. Aangetekend zij dat slechts voor bepaalde beroepen een sterk eendimensionale personificatie toelaatbaar is, namelijk alleen in die gevallen waar men in de werksituatie maar zo kort met de persoonlijkheid wordt geconfronteerd, dat deze niet als excessief stereotype wordt aangemerkt. De meeste werksituaties vereisen een minder eenzijdig en meer geschakeerde personificatie.

Attribuut is een technische term in de iconografie die verwijst naar voorwerpen, kleding, lichaamshoudingen en accessoires die persoonlijke kwaliteiten aanduiden, zoals een lelie de onbedorvenheid van de draagster accentueert, of een kroon de koninklijke statuur. Kleding vervult hierbij natuurlijk een voorname rol. Zo wordt een donker krijtstreep pak geacht een man meer autoriteit te geven, terwijl een lichtbruin pak benaderbaarheid suggereert. Het stemgeluid en de toonhoogte vormen een ander belangrijk attribuut. Zo straalt een diep en laag stemgeluid nog altijd mannelijke autoriteit en vertrouwen uit en kunnen sprekers met een hoge toon, zoals bij Margaret Thatcher is gebeurd, gecoached worden om via oefeningen hun toonhoogte te verlagen. Kleine fouten kunnen hier echter het beoogde effect volledig teniet doen.

In de iconografie is de allegorie een gebeurtenis of situatie die een abstract concept verbeeldt. Beroemdheden maken hier tegenwoordig graag gebruik van om hun persoonlijkheid bij te kleuren. Zo toonde Sylvester Stallone zijn kunstcollectie aan bezoekende journalisten om op die manier zijn in films verworven imago van ruwe rambo wat bij te schaven. Nu heeft Stallone inderdaad een kunstcollectie, maar toen Margaret Thatcher op het strand gefotografeerd werd met een klein hondje aan de lijn om zich als gewone burger te profileren, had haar persoonlijk adviseur dat hondje voor de gelegenheid geleend. In navolging van de beroemdheden die op deze wijze hun beeldvorming met allegorieën inkleuren, kunnen werknemers hun marktwaarde opvijzelen door de juiste sporten te beoefenen, een gepaste muzikaliteit te tonen, door

vrijwilligerswerk te verrichten of door voor het oog van de wereld welopgevoede kinderen te hebben.

Met deze richtlijnen voor de opbouw van persoonlijkheden schetst Stenberg een toekomstbeeld voor het arbeidsaanbod dat op zijn zachtst gezegd nogal afwijkt van de denkbeelden uit de moderne arbeidseconomie. Maar wie weet: misschien is de mainstream van de arbeidseconomie wel zo flexibel dat binnenkort wordt aangetoond dat vraag en aanbod van verschillende persoonlijkheden tot meervoudige marktevenwichten leiden en daarom een verklaring vormen voor verschillen in frictiewerkloosheid tussen sectoren.

ECONOMISCHE HEKSERIJ

Deze column is in 1999 in *AVENIR-Economisch Bulletin* gepubliceerd.

Volgens de economische welvaartstheorie probeert ieder individu zijn of haar persoonlijk nut zo groot mogelijk te maken. Een cruciale vraag bij de bepaling van de welvaart is dan waar dat persoonlijk nut van afhangt, of meer formeel gezegd, hoe de nutsfunctie gespecificeerd is. De traditionele welvaartstheorie gaat er van uit dat karakteristieken van de eigen situatie bepalend zijn voor de persoonlijke welvaart. Tegenwoordig beseffen de economen echter dat de welvaartsbeleving vaak een relatief karakter heeft en niet uitsluitend van de eigen situatie afhangt, maar ook van de welvaart van de burens en collega's.

Wat hebben deze observaties over persoonlijke welvaart nu te doen met de economische theorie van de hekserij? De oorsprong van de hekserij wordt wel gelegd bij het verbod van het christendom op het uitoefenen van oude religieuze rituelen. Degenen die deze rituelen toch uitvoerden, vaak in vermommingen, werden door de christelijke leer als afgezanten van de duivel bestempeld en in geval van vrouwen veelal als heksen vervolgd. Deze heksenvervolgingen en heksenprocessen werden pas in de 18e eeuw onder invloed van de Verlichting gestaakt. Intussen waren er in Europa maar liefst zo'n 100.000 slachtoffers gevallen. Doorslaggevend voor de veroordeling tot heks was vaak het vermoeden van een gering lichaamsgewicht. Zo kan men zich thans in de heksenwaag van Oudewater nog laten wegen en zich laten voorzien van een certificaat dat vermeldt dat het geconstateerde gewicht overeenstemt met de "natuurlijke proportie van het lichaam". Bovendien wordt hekserij ook wel gezien als een gevolg van armoede en ellende, en doet zich voor op plaatsen waar sociale onrust heerst.

In een moderne pendant van deze oude theorie over hekserij poogt João Ricardo Faria het bestaan van heksen te verklaren binnen een welvaartstheoretisch perspectief.⁴⁴ De veronderstelling hierbij is dat hekserij een uiting van jaloezie is. Heksen zijn mensen die jaloers zijn op het succes van anderen en daarom pogen zij die anderen in hun succes te hinderen. Daarnaast zijn er ook beroepsmatige heksen die door jaloerse mensen ingehuurd kunnen worden om het benodigde hinderwerk in opdracht te verrichten.

Heksen hanteren verschillende werkmethoden. Roddel en achterklap zijn daarbij de machtigste en meest gebruikte methoden. Roddel is efficiënt en goedkoop en de heksen kunnen gemakkelijk ervoor zorgen dat het niet bekend wordt dat zij de bron van de roddel zijn. Wanneer een heks in een groep collega's roddel-geruchten verspreidt, wordt daardoor foutieve informatie gecreëerd en sluipt er in de groep angst en persoonlijke animositeit binnen. De werkatmosfeer wordt er door verpest en de coördinatie van de werkzaamheden loopt spaak. Overigens verschilt deze moderne hekserij vanuit het hedendaagse perspectief in die

---

⁴⁴ João Ricardo Faria, 1998, The economics of witchcraft and the big eye effect, *KYKLOS*, 51, blz. 537-545.

zin van de oude hekserij dat indertijd juist de vermeende heksen zelf slachtoffer van roddel en achterklap waren.

Faria illustreert zijn model van economische hekserij aan de hand van de samenwerking in een onderzoeksteam aan een universiteit. In zo'n team is overdracht van kennis essentieel om tot nieuwe ideeën en goede onderzoeksresultaten te komen. Het optreden van heksen, bijvoorbeeld via roddel, tast de synergie van het team aan en verlaagt daarmee de productiviteit.

In het model van Faria bestaat een onderzoeksteam uit twee typen personen: heksen en normale onderzoekers. De welvaartsbeleving van de normale onderzoekers hangt af van hun inkomen dat ten dele wordt bepaald door de eigen onderzoeksproductiviteit en ten dele door de onderzoeksproductiviteit van het team. Jaloezie - en daarmee de verlaging van de productiviteit van de collega's - vormt het belangrijkste element uit de welvaartsfunctie van de heksen. Aldus kan volgens het model van Faria de hekserij tot gevolg hebben dat de onderzoeksproductie van het team en daarmee ook de welvaartsbeleving van de normale onderzoekers in snelle vaart in een lager evenwicht terechtkomt. Dit noemt Faria vanuit zijn Braziliaanse achtergrond het effect van het grote oog - in het Nederlands hebben we het over het boze oog. In dit nieuwe evenwicht is de welvaartsbeleving van de heks toegenomen - er is geen jaloezie meer ten opzichte van (nu niet meer zo)veel publicerende medeteamgenoten - en daarmee verdwijnt ook de reden tot hekserij. Indien het team deze productiviteitsval overleeft en de heksen zijn uitgebannen, kan weer worden gewerkt aan de opbouw van een nieuwe samenhang en teamgeest waarbij de mogelijkheid bestaat het lage evenwicht te verlaten.

Het beeld dat Faria's model van hekserij binnen het onderzoeksteam schetst is enigermate extreem en daarmee karikaturaal. Toch heeft het wel iets herkenbaars, en dit soort hekserij kan zowel de kop opsteken in de universitaire bestuurstructuur van democratische consensusvorming met gedeelde collegiale verantwoordelijkheden als in een meer hiërarchische ambtelijke bestuurstructuur. Het zijn dan misschien niet zozeer de roddels maar wel de eindeloze besluitvormingsprocedures, verantwoordingsregels en soms zelfs de dubbele agenda's waarmee de vergadertijgers en wandelganglobbyisten binnen de universitaire gemeenschap of in het ambtelijke apparaat het werk van de echte gedreven onderzoekers bemoeilijken. Gesteld kan worden dat de systeemkosten in dit soort situaties zeer hoog geworden zijn. Mobiliteit en af en toe een bestuurlijke verandering kunnen een remedie zijn. Zo valt te hopen dat binnen de nieuwe universitaire bestuursstructuur van de MUB heksen en lieden met het boze oog een tijd lang geen gelegenheid krijgen om de echte onderzoekers voor de voeten te lopen.